УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ

та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

МАЙ

1907.

У КИЇВІ.
1907.

Друкарня Н. Т. Корчак-Новіцького у Київі, Меринговська, 6.

До історії указа 1876 року про заборону українського письменства.

На протязі тридцяти останніх літ дуже часто говорилось в прессі про сумної згадки указ 1876 року, який припинив сливе зовсім течію українського письменства в Россії, через що центр усього українського національного руху вийшов з меж Украіни Россійської та перенісся до Галичини. Не будемо тепер говорити про те, які наслідки були цього переміщення центрів, а тільки познайомимо наших читачів з історією самого указу 1876 року, маючи для цього в своїх руках оффіціальні матеріали.

Ще з початку 70-х років минулого віку почала складатися в Київі атмосфера, яка не обіцяла нічого доброго для українського національного діла. Тут, в Київі, зустрілися в той час течії двох лагерів—реакційного, на чолі якого стояли тоді де-які з впливових серед адміністрації людей, і прогрессівного, в якому дуже значну ролю відгравали українці,—та ще зустрілися так гостро, що перемішалось все розуміння прінціпіальних питаннів з чисто особистими, іноді навіть звьязаними з інтересами тільки своєі власної особи, опертими на уразках самолюбства. Дякуючи цьому, сперечання з боку реакціонерів приймали характер не наукових діскуссій, навіть не літературно-публіцистичної критики, а переходили в більш енергичну форму—в доноси ріжного склада. Органом, де виступала реакція, був «Кіевлянинъ» з своїм редактором В. Я Шульгиним. Протилежним йому органом явився «Кіев-

скій Телеграфъ», видавцем якого була А. Гогоцька, а головними співробітниками стали видатнійші з украінців. Першії гострі виступи і почались на грунті конкуренції «Кіевлянина» з «Кіевскимъ Телеграфомъ». Досить переглянути номери «Кіевлянина» за 1874—5 роки, щоб побачити, якого характеру була вся його полеміка, де найяснійшим гасломъ завше було «caveant consules». Багато причинились до того, щоб ще гострійшими стали відносини реакції до украінства, факти, які виявились на 3-му археологичному зъїзді в Києві; тут чисто-наукові діскуссії по питанню про те, через що не задержався «былевой эпосъ» в украінських народних піснях, на сторінках «Кіевлянина» прийняли характер політики з обвинувачуванням украінців в сепаратизмі і з цього навіть боку. Фінальним аккордом всієї цієї музики зьявились факты в житті «Юго-западнаго отдѣла Императорскаго Географическаго Общества», де виступили, як найбільш працюючі елементи, тіж самі украінці, через що відомий реакціонер, тайний совітник М. В. Юзефович, побачивши, що його позіція в цій інституції упала, демонстраційно вийшов з неї тай почав усякі заходи, щоб знищити не тільки її, але приборкати крила і всій украінській партії.

Вже з початку 1876 року пройшла серед киян чутка, що М. В. Юзефович подав якусь докладну записку, але яку і до чого вона мусить довести—цього напевно ніхто не знав. Аж в кінці мая місяця стало відомим, що М. В. Юзефович обернувся з докладною запискою до царя, в якій наговорив таких страхів, що царь приказав скласти особливий совіт для розгляду всього питання про «украинофильство». В цей совіт, по наказу царя, увійшли: Мин. Внур. Дѣлъ Тимашевъ, Мин. Народн. Просвѣщ. гр. Д. Толстой. Главн. Нач. 3-го отд. Собств. Его Величества канцеляріи Потаповъ и Предсѣдатель Кіевск. Археогр. Коммис. М. В. Юзефовичъ. Журнал цього совіта ми і подаємо тут.

Въ виду обнаруженной въ послѣднее время на югѣ Россіи дѣятельности особаго рода пропагандистовъ, зараженныхъ такъ

называемымъ украинофильствомъ, а также распространенія въ народѣ переводовъ, учебниковъ и молитвенниковъ на малороссійскомъ нарѣчіи, Вашему Имп. Величеству благоугодно было Высочайше повелѣть: учредить для всесторонняго обсужденія этого вопроса, подъ предсѣдательствомъ Мин. Вн. Дѣлъ, совѣщаніе изъ Мин. Нар. Просв., Об.-Прок. св. Синода, Главнаго Нач. 3 Отд. Собств. Вашего Величества канцеляріи и Предсѣдат. Кіевской археологич. коммиссіи тайн. сов. Юзефовича.

Во исполненіе таковаго Высочайшаго повелѣнія, совѣщаніе сочло необходимымъ прежде всего подробно разсмотрѣть всѣ имѣющіяся данныя и свѣдѣнія, могущія уяснить вполнѣ настоящее положеніе вопроса, обратившаго на себя Выс. вниманіе Вашего Величества.

Въ этихъ видахъ, совѣщавшіяся лица выслушали подробное сообщеніе т. с. Юзефовича касательно постепеннаго, но вмѣстѣ съ тѣмъ дѣятельнаго и систематическаго стремленія украинофиловъ къ проведенію въ народныя массы южной Россіи идеи о самобытной малорус. національности.

Это въ высшей степени вредное стремленіе, по мнѣнію т. с. Юзефовича, получило развитіе лишь въ недавнее время и не имѣетъ за собою никакихъ твердыхъ историческихъ основаній. Между русскими племенами никогда не было національной розни. Вѣра, языкъ и историческія начала у нихъ были всегда одни и тѣже. Кіевъ съ общерусскою святынею, Москва съ общерусскимъ царемъ служили такими звеньями нашего народнаго единства, которыхъ не могла разорвать никакая внѣшняя сила. Со времени возсоединенія Малороссіи съ русскимъ государствомъ не было съ ея стороны, за исключеніемъ вѣроломной попытки Мазепы, ни одного признака обособленія. Напротивъ, множество фактовъ свидѣтельствуетъ о ея постоянномъ стремленіи къ полному слiянію съ великою Россіею. Малорус. племени Царскій принципъ, этотъ жизненный узелъ всей Руси, также святъ и дорогъ, какъ и великоруссамъ. Дворянство и народъ малоросс. губерній доказали на дѣлѣ свою неизмѣнную вѣрность Царю и Отечеству въ тяжелую годину отечественной войны и при дву-

кратномъ ополченіи козаковъ въ минувшее царствованіе. Ясно, что при такой однородности воззрѣній и чувствъ малороссы никогда не могли ставить родины выше отечества. Поэтому ни политическая идея малорусской исключительности, ни стремленіе къ возрожденію національной малороссійской литературы, никогда въ дѣйствительности не существовавшей, не суть явленія, находящія для себя оправданіе въ историческомъ ходѣ жизненнаго развитія народа, но, по мнѣнію т. с. Юзефовича, представляютъ собою тенденціи небольшого кружка людей, видящихъ въ осуществленіи своихъ преступныхъ цѣлей лишь средство къ развитію внутренней смуты единственно только для революціонныхъ цѣлей.

Политическая идея малорусской исключительности, какъ полагаетъ т. с. Юзефовичъ, есть измышленіе Австрійско-польской интриги, пущенной у насъ въ ходъ поляками въ началѣ 40-хъ годовъ. Въ этомъ убѣжденіи удостовѣряетъ его исторія одного изъ самыхъ ярыхъ пропагандистовъ украинофильства Кулѣша, едва ли не первымъ положившаго основаніе къ дальнѣйшему развитію и распространенію вреднаго и безсмысленнаго ученія объ обособленіи Малороссіи. Кулѣшъ, бывъ прежде поклонникомъ до обожанія Богдана Хмельницкаго, подпалъ подъ вліяніе извѣстнаго польскаго литератора Михаила Грабовскаго, который увѣрилъ его въ самостоятельномъ значеніи и громадномъ историческомъ призваніи малорус. племени, какъ особаго народа, убѣдивъ его и въ томъ, что Хмельницкій не освободилъ народъ, но напротивъ, окончательно погубилъ, закабаливъ чуждому Московскому игу, гораздо болѣе тяжкому, чѣмъ было иго Польское.

Почти одновременно съ Кулѣшомъ явился поэтъ Шевченко, котораго сторонники Кулѣша, по смерти поэта, старались всѣми силами поднять на пьедесталъ народнаго кумира, для чего съ особыми манифестаціями и торжественностью перевезли его гробъ изъ Петербурга въ Кіевъ и похоронили около Канева надъ Днѣпромъ. Но не смотря на все это, народъ остался совершенно равнодушнымъ къ могилѣ Шевченка и едва ли не забылъ уже о ней. Въ 1861 г началъ издаваться въ Петербургѣ Бѣлозер-

скимъ, въ сообщничествѣ съ Кулѣшомъ, журналъ «Основа». Появленіе этого журнала было первымъ формальнымъ проявленіемъ украинофильской пропаганды. Одною изъ главнѣйшихъ задачъ основателей новаго журнала тогда было введеніе преподаванія учебныхъ предметовъ въ народныхъ школахъ на малорус. нарѣчіи. Но и эта попытка не имѣла успѣха. Въ Малороссіи оказалось такъ мало сочувствія къ «Основѣ», что она, просуществовавъ менѣе двухъ лѣтъ, должна была прекратиться по недостатку подписчиковъ.

Такимъ образомъ, украинофильская пропаганда до послѣдняго времени, помимо пустой болтовни недоучившейся молодежи и нѣсколькихъ безумныхъ и неудавшихся попытокъ взволновать народъ, не имѣла успѣха. Въ своемъ же нынѣшнемъ значеніи она явилась неожиданно, подъ прикрытіемъ цѣлей благовидныхъ и притомъ имѣющихъ исключительно научный характеръ.

Учрежденный въ Кіевѣ Отдѣлъ Имп. Русск. Геогр. Общ. далъ у себя пріютъ той партіи неблагонамѣренныхъ и вредныхъ лицъ, которыя въ настоящее время отличаются особою дѣятельностью на поприщѣ распространенія въ средѣ народа идеи о самостоятельной народности малоруссовъ. Въ короткое время Отдѣлъ завелъ свою книжную лавку, организовавъ свою издательскую дѣятельность, основалъ свой органъ «Кіевскій Телеграфъ» съ собственной типографіей и пустилъ въ ходъ по самымъ низкимъ цѣнамъ свои тенденціозныя изданія, въ томъ числѣ искаженную передѣлку на малорусское нарѣчіе Гоголевскаго Тараса Бульбы, гдѣ всѣ слова: Россія, Русская земля, русскій — устранены и замѣнены словами: Украйна, Украинская земля, украинецъ, а въ концѣ концовъ пророчески провозглашенъ даже будущій украинскій Царь.

Одними изъ главнѣйшихъ дѣятелей Отдѣла на поприщѣ распространенія въ народѣ ложной и зловредной мысли о самостоятельности малорусской народности, языка и литературы являются: *Чубинскій* и бывшій доцентъ кіевскаго университета *Драгомановъ*.

Изложивъ извѣстную ему крайне вредную дѣятельность Чубинскаго и Драгоманова, о которыхъ имѣются также самыя подробныя и обстоятельныя свѣдѣнія какъ въ Министерствѣ вн. дѣлъ, такъ и въ 3 Отдѣленіи Собств. Вашего Величества канцеляріи, т. с. Юзефовичъ въ особенности обратилъ вниманіе совѣщанія на крайне демократическое и противуправительственное направленіе Драгоманова—одного изъ учредителей Отдѣла, который неустанно проводитъ свои вредные принципы не только въ отечественной литературѣ, но и за границею, гдѣ вошелъ въ непосредственныя, личныя сношенія съ Галицкою антирусскою партіею, сгруппировавшеюся въ общество «Просвиты» (Просвѣщенія). Статьи Драгоманова въ газетѣ «Правда» [1]) не оставляютъ ни малѣйшаго сомнѣнія на счетъ того значенія, которое заключаетъ въ себѣ настоящее украинофильство, значеніе это, по убѣжденію т. с. Юзефовича, вполнѣ ясно: оно есть ничто иное какъ попытка, которой маскируется чистѣйшій соціализмъ, или вѣрнѣе, чистѣйшая демагогія.

Что касается Кіевскаго Географическаго Отдѣла, то онъ, не смущаясь тѣмъ, что Драгомановъ за обнаруженное имъ украинофильское направленіе, былъ по предложенію Министра Народнаго Просвѣщенія уволенъ въ концѣ 1875 г. отъ должности доцента историко-филологическаго факультета Университета св. Владиміра въ Кіевѣ, продолжаетъ слѣдовать по однажды усвоенному направленію, избирая въ члены Отдѣла такихъ лицъ, каковы медикъ Носъ и Конисскій. Личности эти за неблагонадежность и распространеніе брошюръ «Земля и воля» были, по распоряженію правительства, высланы въ отдаленныя губерніи, гдѣ и состояли до помилованія подъ строгимъ полицейскимъ надзоромъ. Сверхъ сего, членомъ Отдѣла избранъ въ минувшемъ году прибывшій изъ Петербурга адвокатъ Молчановъ, личность въ высшей степени неблагонадежная и зараженная самымъ край-

---

[1]) Издается въ Галиціи и отличается украиноф. и крайне враждебнымъ всему русскому направленіемъ.

нимъ соціализмомъ. Молчановъ предназначался Отдѣломъ въ редакторы «Кіевск. Телегр.» и, вступивъ уже подъ рукою въ завѣдываніе редакціею, успѣлъ перепечатать въ этой газетѣ статью изъ лондонской газеты «Впередъ» (въ №№ 137, 138 и 137—1875 г.). Въ настоящее время Молчановъ находится заграницею, куда онъ бѣжалъ вслѣдствіе возбужденнаго противъ него обвиненія въ похищеніи изъ арестантскихъ дѣлъ нѣсколькихъ паспортовъ. Въ заключеніе т. с. Юзефовичъ выразилъ убѣжденіе, что хотя политическія заразы не могутъ имѣть у насъ такого разрушительнаго значенія, какъ на западѣ, но во первыхъ, они губятъ массы нашей молодежи, а во вторыхъ, были и у насъ примѣры зараженія, которые угрожали Россіи страшными бѣдствіями, и что поэтому принятіе энергическихъ мѣръ для пресѣченія зла безусловно необходимо.

Засимъ совѣщаніе обратилось къ разсмотрѣнію свѣдѣній, имѣющихся по обсуждаемому дѣлу въ Главномъ Управленіи по дѣламъ печати. Изъ этихъ свѣдѣній усматривается, между прочимъ, что цензурное вѣдомство давно уже обратило вниманіе на появленіе въ печати значительнаго числа книгъ, издаваемыхъ на малорус. нарѣчіи, не заключающихъ въ себѣ повидимому ничего политическаго и вращающихся единственно въ сферѣ интересовъ чисто научныхъ и художественныхъ. Но слѣдя съ особеннымъ вниманіемъ за направленіемъ всѣхъ расплодившихся во множествѣ изданій для народа на малорус. нарѣчіи, нельзя было не прійти къ положительному заключенію въ томъ, что вся литературная дѣятельность такъ называемыхъ украинофиловъ должна быть отнесена къ прикрытому только благовидными формами посягательству на государственное единство и цѣлость Россіи. Центръ этой преступной дѣятельности находится въ настоящее время въ Кіевѣ.

Кіевскіе украинофилы (насколько высказываются они въ органахъ печати, издающихся въ Россіи) преслѣдуютъ будто бы цѣли не только невинныя, но даже похвальныя — распространеніе просвѣщенія въ средѣ малорос. народа, и только для того, чтобы оно было для него доступнѣе, издаютъ книги для народнаго чтенія на понятномъ малороссамъ украинскомъ нарѣчіи. Но

при этомъ украинофилы настойчиво пытаются возвести простонародное нарѣчіе Южной Россіи на степень литературнаго языка, какъ посредствомъ переводовъ на оное произведеній русской и иностранныхъ литературъ, такъ и изданіемъ оригинальныхъ сочиненій. Стремленіе кіевскихъ украинофиловъ породить литературную рознь и, такъ сказать, обособиться отъ великорусской литературы, представляется опаснымъ и потому еще, что совпадаетъ съ однородными стремленіями и дѣятельностію украинофиловъ въ Галиціи, постоянно толкующихъ о 15-милліонномъ южно-русскомъ народѣ, какъ о чемъ то совершенно отдѣльномъ отъ великорусскаго племени. Такой взглядъ рано или поздно броситъ галиційскихъ украинофиловъ, а затѣмъ и нашихъ, въ объятія поляковъ, не безъ основанія усматривающихъ въ стремленіяхъ украинофиловъ движеніе въ высшей степени полезное для ихъ личныхъ политическихъ цѣлей. Несомнѣннымъ доказательствомъ этому служитъ поддержка, оказываемая Галицкому украинофильскому обществу «Просвита» сеймомъ, въ которомъ преобладаетъ и господствуетъ польское вліяніе.

Въ книгахъ, изданныхъ нашими украинофилами для народа съ дозволенія цензуры, не замѣчается явнаго демократическаго направленія, но это вовсе не доказываетъ, чтобы украинофилы были чужды разрушительныхъ началъ соціализма. Въ Кіевскую цензуру неоднократно представлялись рукописи, которыя не были пропущены къ печати именно потому, что въ нихъ обнаруживалась вражда къ высшимъ и богатымъ слоямъ общества и стремленія поселить къ нимъ злобу и презрѣніе.

Что же касается галиційскихъ украинофиловъ, то одинъ изъ нихъ открыто проповѣдывалъ, что народъ необходимо воспитывать по системѣ позитивизма, а такъ какъ проповѣдь эта явилась въ газетѣ «Правда», органѣ галиційскихъ украинофиловъ, то есть полное основаніе предполагать, что редакція этого изданія вполнѣ солидарна съ такими воззрѣніями.

Изъ свѣдѣній, имѣющихся въ 3 Отдѣленіи Собственной Вашего Величества канцеляріи и Министерствѣ Вн. Дѣлъ, особаго вниманія заслуживаетъ обнаруженное въ самое недавнее время въ

Новоградъ-Волынскомъ уѣздѣ, волынск. губ., среди населенія Райковской волости, и преимущественно у учениковъ сельскихъ школъ, появленіе книгъ и брошюръ на малорусскомъ нарѣчіи, сочиненій Шевченка, Савицкаго, Горбунова и Комарова. Хотя книги эти разрѣшены къ печатанію цензурою и по содержанію своему не имѣютъ антиправительственнаго характера, но усилившееся распространеніе ихъ въ послѣднее время въ средѣ крестьянъ одной мѣстности уѣзда дало поводъ предполагать, что книги эти распространяются кѣмъ то съ предвзятой цѣлью. Произведеннымъ вслѣдствіе сего негласнымъ дознаніемъ вполнѣ выяснено, что брошюры и книги раздавались крестьянамъ, и преимущественно учителямъ и ученикамъ сельскихъ школъ, безвозмездно волостнымъ писаремъ Михайломъ Лободовскимъ (тѣмъ самымъ, который передѣлалъ Гоголевскаго Тараса Бульбу), получившимъ книги и брошюры отъ Председателя мѣстнаго съѣзда Мировыхъ Судей и посредниковъ Косача. При опредѣленіи личности Лободовскаго выяснилось также, что онъ состоитъ подъ особымъ покровительствомъ Драгоманова и Косача, женатаго на родной сестрѣ Драгоманова, столь же истой украинофилкѣ, какъ и ея братъ. Писарь Лободовскій, узнавъ, что дѣянія его обнаружены, неизвѣстно куда скрылся, а за Косачемъ и его женою продолжается негласное наблюденіе. Со стороны же Министра Внутр. Дѣлъ затребованы отъ волынскаго губернатора подробныя свѣдѣнія о Косачѣ, его направленіи и служебной дѣятельности.

По отношенію же къ изложеннымъ выше, сообщеннымъ т. с. Юзефовичемъ, свѣдѣніямъ о неблагонадежныхъ въ политическомъ отношеніи личностяхъ, состоящихъ членами Кіевскаго Отдѣла Геогр. Общ., каковы: Чубинскій, Драгомановъ, Носъ и Конисскій, генералъ-адъютантъ Потаповъ сообщилъ совѣщанію, что Имп. Русск. Геогр. Общ. нерѣдко ходатайствуетъ о помилованіи, а затѣмъ и пользуется учеными трудами лицъ, извѣстныхъ своею неблагонадежностью, указавъ при этомъ, въ видѣ примѣра, на дворянъ волынской и люблинской губерній: Чекановскаго и Ксенжепольскаго, подвергшихся осужденію въ каторжныя работы за участіе въ польскомъ мятежѣ 1863 г., и бывшаго сотника Си-

бирскаго казачьяго войска Потанина, находившагося на крѣпостныхъ работахъ за участіе въ заговорѣ, имѣвшемъ цѣлью отдѣленіе Сибири отъ Русской монархіи.

Изъ подробнаго разсмотрѣнія и обсужденія всего вышеизложеннаго и тщательнаго сопоставленія фактовъ о дѣятельности украинофиловъ, совѣщаніе не могло не усмотрѣть, что исходною точкою нынѣшнихъ украинофильскихъ стремленій служитъ ложное и совершенно превратное убѣжденіе въ томъ, что нарѣчіе, которымъ говоритъ украинское племя, до того отлично отъ нарѣчія великоруссовъ, что малоруссы понимать его не въ состояніи. Предвзятая ложность подобнаго убѣжденія очевидна, точно также, какъ очевидна и та конечная цѣль, къ (sic) которой направлены усилія украинофиловъ, пытающихся нынѣ обособить малоруссовъ медленнымъ, но до извѣстной степени вѣрнымъ путемъ обособленія малорусс. рѣчи и литературы. Нельзя при этомъ не замѣтить, что литературныя произведенія на украинскомъ нарѣчіи не представляютъ собою явленія небывалаго: напротивъ: многое писалось и прежде на этомъ нарѣчіи, какъ напр., сочиненія Котляревскаго, Артемовскаго-Гулака, Квитки, Гребенки и нѣкоторыхъ другихъ, но никто никогда не заподозрѣвалъ этихъ писателей въ сепаратистскихъ стремленіяхъ потому именно, что они были совершенно чужды этимъ стремленіямъ, а произведенія ихъ не имѣютъ ничего общаго съ направленіемъ нынѣшней литературы и издательской дѣятельности украинофиловъ. Въ писаніяхъ современныхъ дѣятелей украинофильства не только сквозитъ смутно, но и высказывается явно мысль объ обособленіи Малороссіи отъ остальной Россіи, обособленіи пока еще только литературномъ, но за которымъ естественно и даже необходимо должно послѣдовать стремленіе къ обособленію политическому, ибо ничто не объединяетъ людей въ политическомъ отношеніи такъ сильно, какъ единство языка и литературы, и наоборотъ, ничто не разъединяетъ ихъ въ такой степени, какъ различіе языка и письменности. Допустить созданіе особой простонародной литературы на украинскомъ нарѣчіи, значило бы положить прочное основаніе къ развитію убѣжденія въ возможности осуществить въ будущемъ,

хотя может быть и весьма отдаленном, отчужденіе Украины от Россіи. Относясь снисходительно к развивающемуся нынѣ поползновенію обособить украинское нарѣчіе путем возведенія его на степень языка литературнаго, правительство не имѣло бы никакого основанія не допустить такого же обособленія и для нарѣчія Бѣлоруссов, составляющих столь же значительное племя, как и Малороссы. Украина, Малороссія и Западная Россій, населенная Бѣлоруссами, силою исторических событій и естественнаго тяготѣнія окраин к соплеменному им великорусскому центру, составляют одно неразрывное и единое с Россіею великое политическое тѣло, а потому поощрять или хотя бы только равнодушно относиться к попыткам небольшой горсти неблагонамѣренных личностей, сѣющих рознь и смуту среди украинскаго племени, было бы величайшею политическою неосторожностью. Поэтому, совѣщаніе признало единогласно, что нынѣшнее движеніе Украинофилов представляется явленіем опасным и не могущим быть долѣе терпимым. Усматривая засим, что главнѣйшим средством для достиженія предвзятой украинофильской цѣли служит распространеніе в народѣ книг и брошюр на малороссійском нарѣчіи и что в этом отношеніи наши кіевскіе украинофилы являются солидарны со своими единомышленниками в Галиціи, с которыми, как можно полагать по нѣкоторым признакам и указаніям, они находятся в сношеніях, совѣщаніе, вполнѣ сознавая важность и значеніе этой стороны разсматриваемаго дѣла, признало необходимым по возможности противодѣйствовать проявляющемуся в Галиційской печати украинофильскому направленію, служащему как бы точкою опоры или базисом нашим кіевским украинофилам. Единственно вѣрным к достиженію вышеуказанной цѣли средством представляется поддержаніе нашим правительством какого либо печатнаго органа, издающагося в Галиціи, по направленію своему не имѣющаго ничего общаго с враждебными для интересов Россіи тенденціями заграничных польских газет и издающеюся в Галиціи газетою «Правда». По общему всѣх совѣ-

щавшихся лицъ убѣжденію, надлежало бы въ этихъ видахъ оказать поддержку Галицко-русской газетѣ «Слово», уже издавна отличающейся открытымъ поборничествомъ за все русское и постоянно старающеюся опровергать всѣ неблагонамѣренныя свѣдѣнія и вымыслы нѣкоторыхъ заграничныхъ періодическихъ изданій о Россіи. Газета «Слово» доказала свою искреннюю преданность истинно-русскимъ интересамъ всего нагляднѣе въ минувшемъ году во время обнаружившагося въ средѣ уніатскаго населенія Царства Польскаго движенія къ возсоединенію съ Православною церковью. Достаточно указать, что, несмотря на постоянныя преслѣдованія и притѣсненія со стороны поляковъ и высшаго уніатскаго духовенства во Львовѣ, редакторъ газеты «Слово» рѣшился напечатать точный текстъ соборнаго постановленія холмской духовной консисторіи, перепечатывалъ изъ Правит. Вѣстника всѣ свѣдѣнія о ходѣ уніатскаго дѣла и безъ всякихъ сокращеній помѣстилъ описаніе Всемилостивѣйшаго пріема, оказаннаго Вашимъ Имп. Велич. 25 марта 1875 г. депутаціямъ отъ уніатскаго духовенства и міряиъ бывшей холмской епархіи. Такое направленіе газеты «Слово» вызвало, какъ уже сказано, со стороны высшаго галиційскаго духовенства мѣры, клонящіяся къ подрыву матеріальныхъ средствъ редакціи, такъ какъ львовскій митрополитъ Сембратовичъ циркулярно запретилъ галицкимъ священникамъ подъ опасеніемъ лишенія мѣста, подписываться на эту газету.

Въ виду сего полагалось бы предоставить Шефу Жандармовъ войти въ ближайшія соображенія касательно оказанія редакціи газеты «Слово» негласнаго денежнаго пособія и окончательныя предположенія свои по сему предмету повергнуть на Выс. Вашего Величества благовоззрѣніе.

Относительно выясненнаго, вполнѣ неблагонамѣреннаго направленія Кіевскаго отдѣла Импер. Русск. Геогр. Общества совѣщаніе нашло нужнымъ предоставить Министру Внутр. Дѣлъ войти по принадлежности въ надлежащія сношенія въ тѣхъ видахъ, чтобы Отдѣлъ этотъ былъ лишенъ возможности, прикрываясь благовидными цѣлями, служить центромъ украинофиль-

скаго направленія, а относительно дознанной вредной и не могущей быть долѣе терпимою дѣятельности Чубинскаго и Драгоманова, представить Вашему Импер. Величеству особый всеподданнѣйшій докладъ.

Обращаясь къ мѣрамъ, которыя могли бы въ близкомъ будущемъ несомнѣнно положить предѣлъ распространенію въ народѣ книгъ и брошюръ на малорусскомъ нарѣчіи, совѣщаніе пришло къ заключенію, что единственно вѣрнымъ для сего средствомъ представляется запрещеніе, во 1-хъ, ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по дѣламъ печати какихъ бы ни было книгъ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчіи, и 2, печатаніе въ Имперіи на томъ же нарѣчіи всякихъ оригинальныхъ произведеній или переводовь, за исключеніемъ историческихъ документовъ и памятниковъ и 3, сценическихъ представленій и печатанія къ нотамъ текстовъ, а равно и чтенія публичныхъ лекцій на малороссійскомъ нарѣчіи.

Всѣ означенныя выше въ общихъ чертахъ предположенія могутъ, по мнѣнію совѣщанія, непосредственно остановить пропаганду украинофиловъ, преградивъ избранный ими путь къ распространенію въ народѣ, посредствомъ печати, мысли о самостоятельности малорусскаго языка и народности. При этомъ совѣщаніе приняло также во вниманіе, что изъясненное во 2 пунктѣ предположеніе было бы въ сущности ничѣмъ инымъ, какъ расширеніемъ Высоч. повелѣнія отъ 3 Іюля 1863 г., коимъ разрѣшено было допускать къ печати на малорусскомъ нарѣчіи только произведенія, принадлежащія къ области изящной литературы, а съ пропускомъ книгъ духовнаго содержанія, учебныхъ и вообще назначаемыхъ для первоначальнаго чтенія, повелѣно было пріостановиться.

Наряду съ сими соображеніями совѣщаніе не могло не остановиться и на томъ весьма важномъ заключеніи, что основныя и незыблемыя убѣжденія въ общности и нераздѣльности всѣхъ племенъ и народностей, населяющихъ русское государство, внѣдряются въ молодое поколѣніе прочнѣе всего въ школѣ, а

потому нашло полезнымъ обратить особое вниманіе Министра Народ. Просв. на необходимость самаго тщательнаго и осмотрительнаго подбора преподавателей въ учебныхъ заведеніяхъ округовъ Харьковскаго, Кіевскаго и Одесскаго, причемъ со стороны совѣщавшихся лицъ было выражено желаніе, чтобы оканчивающіе курсъ въ учебныхъ заведеніяхъ которой либо изъ губерній, входящихъ въ составъ вышепоименованныхъ округовъ, были по мѣрѣ возможности назначаемы преподавателями въ другія губерніи того же округа.

Министръ Нар. Просвѣщенія, вполнѣ соглашаясь съ вышеприведенными соображеніями, заявилъ, что съ его стороны никогда не было оказываемо ни малѣйшаго снисхожденія такимъ лицамъ учебнаго вѣдомства, вредное вліяніе коихъ на молодежь было вполнѣ доказано, и что самымъ лучшимъ и нагляднымъ доказательствомъ тому можетъ служить какъ отрѣшеніе отъ должности доцента Кіевскаго Университета Драгоманова, такъ и еще въ самое недавнее время Черторійскаго, учителя Полтавской гимназіи, свѣдѣнія о коемъ сообщены ему были Министромъ Вн. Дѣлъ.

Наконецъ, совѣщаніе признало полезнымъ остановиться на имѣвшихся въ виду его свѣдѣніяхъ о крайне вредномъ направленіи издающейся въ Кіевѣ газеты «Кіевск. Телеграфъ», которая, какъ упомянуто было выше, дозволяетъ себѣ помѣщать на своихъ столбцахъ статьи, совершенно несоотвѣтствующія видамъ Правительства, а имѣющія несомнѣнный оттѣнокъ украинофильскихъ стремленій. Газета «Кіевск. Телеграфъ» издается г-жею Гогоцкою, политическая благонадежность которой болѣе чѣмъ сомнительна, а редакторомъ газеты состоитъ нѣкто Снѣжко-Блоцкій. Въ дѣйствительности же Снѣжко-Блоцкій редакторъ только номинальный, такъ какъ онъ слѣпъ на оба глаза и лично заниматься газетою не въ состояніи. Редакціею управляетъ г-жа Гогоцкая съ кружкомъ сотрудниковъ столь же мало благонадежныхъ, какъ и она сама. Въ виду сего, совѣщаніе полагало бы возможнымъ и вполнѣ соотвѣтственнымъ совершенно воспретить дальнѣйшее изданіе газеты «Кіевск. Телеграфъ». Совокупность всѣхъ изло-

женныхъ выше предположеній, клонящихся къ тому, чтобы остановить и пресѣчь въ корнѣ дальнѣйшее развитіе вредной украинофильской пропаганды, должна, по мнѣнію совѣщанія, принести прямую и скорую пользу, а потому, на основаніи всего вышеизложеннаго, полагалось бы: 1) не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по д. п. какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчіи. 2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчіи воспретить, за исключеніемъ лишь а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной словесности; но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ; въ произведеніяхъ же изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по разсмотрѣніи рукописей въ Главномъ Управленіи по д. п. 3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣчіи, а равно и печатаніе на таковомъ же текстовъ къ музыкальнымъ нотамъ. 4) Прекратить дальнѣйшее изданіе газеты «Кіевскій Телеграфъ». 5) Усилить со стороны мѣстнаго учебнаго начальства наблюденіе за преподавателями начальныхъ училищъ и изъять изъ библіотекъ низшихъ и среднихъ учебныхъ заведеній въ малоросс. губерніяхъ книги и брошюры, изданіе коихъ воспрещается ст. 1 и 2 настоящихъ правилъ. 6) Предоставить Министру Нар. Просв. предложить попечителямъ учебныхъ округовъ Харьковскаго, Кіевскаго и Одесскаго доставить въ ввѣренное ему Министерство поименные списки преподавателямъ, съ отмѣтками о благонадежности ихъ по отношенію къ украинофильскимъ тенденціямъ, и отмѣченныхъ неблагонадежными переводить изъ малороссійскихъ въ другія губерніи, замѣнивъ перемѣщенныхъ уроженцами великороссійскихъ губерній. 7) Предоставить Министру Внутреннихъ Дѣлъ войти съ кѣмъ слѣдуетъ въ сношенія касательно дѣятельности и направленія Кіевс. Отдѣла Имп. Русск.

Географ. Общества, а касательно членовъ онаго, Чубинскаго и Драгоманова, представить особый всеподданнѣйшій докладъ. 8) Предоставить шефу жандармовъ испросить особое Высочайшее повелѣніе относительно оказанія поддержки издающейся въ Галиціи газеты «Слово». О таковыхъ предположеніяхъ своихъ совѣщаніе всеподаннѣйшимъ долгомъ считаетъ повергнуть на Высочайшее Вашего Величества благовоззрѣніе. Подписали: Генералъ-адъютантъ Тимашевъ, гр. Дм. Толстой, ген.-адъют. Потаповъ, тайн. сов. Михаилъ Юзефовичъ.

На подлинномъ собственною Его Императорскаго Величества рукою начертано: «исполнить, но съ тѣмъ, чтобы Отдѣлъ Географическаго Общества въ Кіевѣ *въ нынѣшнемъ его составѣ былъ закрытъ* и чтобы открытіе его вновь не могло состояться иначе, какъ съ Моего разрѣшенія, по представленію Мин. Вн. Дѣлъ. Эмсъ 18/30 Мая 1876 г.».

Наслідком цих всіх заходів М. Юзефовича, що мав спідручними собі згаданого вище В. Шульгина, Н. Ригельмана, Н. Ренненкампфа та ще багатьох з профессорів київського университета, зьявився відомий указ 18/30 мая 1876 р., який був конфиденціально переданий до «Главн. Управл. по дѣламъ печати», а звідтіля пішов до всіх цензурних комітетів, цензорів, губернаторів — ось в якій формі:

Госуд. Имп. въ 18/30 день мин. мая Высочайше повелѣть соизволилъ: 1) не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Гл. Упр. по д. п. какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчіи. 2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчіи воспретить, за исключеніемъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной словесности, но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ; въ произведеніяхъ же изящной сло-

весности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе какъ по разсмотрѣніи рукописей въ Главн. Управл. по д. п. 3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣчіи, а равно и печатаніе на таковомъ же текстовъ къ музыкальнымъ нотамъ. 4) Прекратить дальнѣйшее изданіе газеты «Кіевскій Телеграфъ». О таковой Высочайшей волѣ предлагаю Гл. Упр. по д. п. къ надлежащему исполненію. — За М. В. Д. Тов. Мин. ст. секр. кн. Лобановъ-Ростовскій.

Історія української драми.[1]

IV.

Історія драми й театру західних славян переходить ті самі стадії розвиту, що й Західної Європи. Як і в романо-германців, християнській релігії довелось стрінутись із драматичними проявами поганської релігії,—перш за все в сфері народних обрядів. «Католицьке духовенство оцінило все значіння цих останків старовини для новоооберненого народа, побачило себе примушеним до якогось компромісу з пристрастю масси до видовищ і так-же хутко зважилось протипоставити півпоганським видовищам инші, освячені всіма вабами церковної величности. В пору зімових календ воно встановило храмову церемонію вертепу; зустріч весни воно сливе припустило в новій обстанові; численні процессії, пристосовані до того чи иншого свята, притягаючи юрми народу, почасту бачили в числі своїх участників і старовинних розважателів народу—скоморохів. Впроваджений сливе скрізь у слав'ян-католиків різдвяний обряд ніде не одержав такого широкого розвиту, як в Польщі. З передодня Різдва і до нового року ставились у церквах невеличкі ясла, в яких лежала невеличка статуетка, що виображала Спасителя; побіля мались виображення вола та бика, почасту навіть поставлені за особливі загороди й стійла; врешті розміщались виображення Богородиці, пастухів і трьох царів. В церквах Литви і до пізнійшого часу заховався цей обряд, звісно в одміненому вигляді: на голодну кутю в цер-

[1]) Див. № 4.

квах вішають на биндах колиски з вощаним немовлям, біля яких стоять вощані ж виображення Богородиці, Йосипа та трьох царів. Ті, що підходять до колиски, спочатку гойдають її тричи, а потім моляться. Сценічні виображення Різдва і звязаних з ним подій доповнювалось та поширювалось або духовними піснями, що виходили з вівтаря, або промовляннням молодими церкво-служебниками, захованими там-же, окремих тірад з евангелія, з строгим поділом ролів та розмов. З цих діалогів, сполучених з декоративною сценою, склався той любимий у Польщі, що став у ній народним, діалог, звісний під назвою szopka або jasielki. Дякуючи своїй загально-зрозумілій вдачі і особливо участі в ньому осіб з народу (чабанів), різдвяний обряд хутко перенісся до народу, перейшов у нього і з одного боку одбився у складанні цілого ряда духовних віршів, а з другого—в розвиті чисто народних представлень Різдва Христового, але дуже слабко вплинув на складання різдвяної містерії.

Драматичне виображення Воскресення Христового, у всьому схоже з принятою на Заході формулою, було без порівняння важливіше по своєму впливу на пасхальну містерію; по випадковості, не зовсім виясненій, більшість відомих доси чеських містерій присвячено виображенню Воскресення Христового, появі Спасителя Хомі, подорожним у Еммаусі і т. д. В понеділок святого тижня в Празі з давніх-давен був звичай виконувати в особах в стародавньому Еммауському манастирі появу подорожним у Еммаусі». Врешті з процессією тіла Господнього, що всюди відзначалась ріжноманітностю постанови, блиском убрань та драматичними ментами, виконувались якісь духовно-театральні вистави»[1]).

З тих церковних обрядів розвинулись і літургичні містерії, а з них і містерії звичайні. «Звичайним шляхом пішов розвій літургичної містерії з церковних обрядів у католицького славянства. Спочатку зьявились короткі пьеси, без сценічних еффектів з захованням в цілості багатьох місць та речень Святого Письма,—

[1]) Веселовскій—стор. 215.

пьеси, що входять у склад одправи по найважливійшим святам і особливо рочистим дням. В відомий момент літургії одправа переривалась, виконувалось декілька яв пьеси, що представляла у особах подію, шановану в той день; по чому поновнялась літургія, щоб через декільки часу бути ще раз знов перерваною такою-ж вставкою. Деякі чеські містерії ще носять сліди сливе втраченого звязку з літургією» [1]). «Являючись продовженням та розвоем латинської літургії, містерії складаються в ранній період виключно на латинській мові, виконуються молодшими клиріками, послушниками, співаками та иншим служебним людом. Старше духовенство не зрікається про те взяти участь у їх виконанню, але пильнує ніби освятити, піднести його своєю грою».

І от ми бачимо, як «з ледве захованою радістю вони надягали на себе ті чи инші убрання, що належали по пьесі; вони закривали свої обличчя масками, як в колишні роки молодощів робили те на народних грищах; вони забували всю мирну та чемну плавність церковної латини і зрідка, ніби ненароком, вставляли од себе слова на рідній мові, виправдуючи себе в своїх очіх тим, що подібні вставки без прирівняння більше будуть спричинятись до розьяснення засад віри в массі, чим різні незрозумілі їй латинські гімни. Непомітно вирівнювався первітний тон і напрям літургичних містерій і разом з тим росло і недоймання до них вищої католицької іерархії та римської курії.

В урядових сферах, що сильно вже віддалились від народного окруження, театральні вистави в церквах, сполучені з ужитком сценичних аксессуарів, убрань, масок і т. д., являлись чимсь у всіх відносинах осудним, поганським і підлежним неминучому знищенню» [2]). Коли ж до осіб духовних, що брали участь у виставах, прилучились також миряне, то з західно-славянською містерією відбувається те, що і з західно-европейською: вона онародовлюється і поволі виганяється з церковної огорожі.

---

[1]) Веселовскій—стор. 216.

[2]) ibid.—стор. 217.

«З цим рухом, що складає спільну рису в історії театра у всіх народів, природно звязується й боротьба первітнього літургичного тексту містерій з народньою мовою, боротьба, сліди якої завважаються вже з раннього часу і в найменших народних вставках, що прокрадались межи латинськими стрічками» [1]).

«Чехо-латинські драми первітнього періода живо свідчать про ту незавершену ще боротьбу двох діалектичних стихій, якій вони обовязані своїм істнуванням. Склад їх нерівний; латинський текст ще переслідує у визволенні народню мову, пристосовуючись до чешських зворотів в вигляді переклада, пояснень, а режиссерські уваги та сценічні вказівки все ще зостаються латинськими». [2])

«З перевагою народньої стихії в складі містерій звязано й повільне усилення світських і, головно, комічних вставок, що розвиваються нарешті до перетворення в цілі вводні сцени чи інтерлюдії. Ці вставки одзначаються таким-же нерозбірним цінізмом, як і інтерлюдії західних містерій» [3]). Поява цих комічних вставок дає підставу для міркування про час складання чеських містерій. «Звісно, що первообраз містерії всюди одзначається поважною, сливе суворо строгою вдачою, неприступною світському впливу, складаючи неподільне ціле з літургією, і тільки поволі, а зовсім не раптом, підпада під цей вплив, все більше і більше визволяючись від літургичного звязку. Стало бути, коли до кінця XIII віку встигла вже скластися така самостійна та округлена інтерлюдія як Mastičkař, то чи не маєм ми права припустити, що хоч деякі з пьєс, що до нас дійшли без забавних та світських промов, мусять бути віднесені принаймні до XII століття?» [4]).

Взагалі ж кажучи, «у чехів були у вжитку всі роди містеріальної літератури, що зарівно з головними подіями священної історії, одержували драматичну форму житія святих, обертаючись

---

[1]) Старинный театръ—стор. 219.
[2]) ibid—стор. 220.
[3]) ibid—стор. 223.
[4]) ibid—стор. 227.

у справжні міраклі; пізнійший період шкільної драми засвоює собою й тіп moralités». Відносно місця виконання відомих нам пьєс, їх постанови, сценічної споруди і т. д., заховалось вельми мало данних. Частинно виконувались вони ще в церквах, бо в одній пьєсі мається вказівка, що апостоли мусили з співанням священного гімна вийти з приділу (капелли). Споруда сцени безперечно слідкувала загальному типу сцени містерій; рай, пекло і земля представлялись окремо, ймовірно особливими поверхами, один над другим». [1])

Перемін декорацій не було, а про переміну місцевости глядачам проголошував окличник; музика містерій наближувалась до богослужебних. Коли чеська містерія перейшла до народу з церкви, то він «похопився наложити на нього свою руку і перетворити його по своєму смаку. Останки старого латинського театру він овсі одкинув, вніс в пьєси нових дієвих осіб з свого осередку і поширив все більше та більше розміри чисто свіцьких, комічних сцен, приступнійших його розумінню» [2]). Під впливом різних народно-християнських обрядів та духовних стихів, «виникли цілі пьєси, що нагадують собою англійські paginae pastorum» [3]).

Але, «як на Заході духовний театр, вийшовши на волю, стрінув сильну піддержку в ріжноманітних середневічних брацтвах, так і в Чехії він одержав міцну підставу в так званих літературних товариствах, що покрили країну з XV століття і слугували осередками освітности та надійнійшими керманичами в дальшому розвиті штуки. В гуртах літератів, що представляли собою одно з характернійших явищ чеського життя, притулилась, таким чином, духовно-народня містерія; може бути, ними виконані були деякі з відомих нам чеських пьєс» [4]).

---

[1]) Веселовскій—стор. 233.
[2]) ibid—стор. 236.
[3]) ibid—стор. 239.
[4]) ibid—стор. 245.

«Не тільки в народі, але і в школах, знайшла собі притулок містерія по виході з церкви. Ставши классною вправою, вона підлягла педагогічним вимогам, часто зраджувала початковому чеському тексту для користнійшого латинського, все більше та більше визволяючись від переважання національного елемента, засвоювала чисто штучні заходи та клерікальний напрям. Що шкільній драмі не були чужими і в Чехії спільні заходи, що відзначали її на Заході, підтрімується різними свідоцтвами. Так зручно прикладаний до справи навчення заход аллегорії, іноречення, в звязку з уособленням людських чеснот і вад, що склада підставу moralité, був огулом у великому вжитку в сучасному чеському письменстві» [1]).

В вигляді шкільної драми, містерія переходила до занепаду: в ній не було ні події, ні такого змісту, що міг-би приваблювати виролсу в инших умовинах публічність.

Але й в цей «новий період церковної драми, коли сила обставин вела її до занепаду, знаходились одначе люде, що вірили в змогу її відродження, писателі з народу, що поривались натхнути в старіючу драму нове життя, новий релігійний настрій, поновляючи в той же час її стілістичні форми». Одним з таких реформаторів духовного театра являється поет Сімон Жебрак, на призвіще Ломницький, що жив на переході від XVI до XVII віку» [2]); «він силкується розвинути в драмі ті боки, що можуть найбільше стрінути спочуття в массі і, вірний цьому пориванню, одкриває в своїх пьєсах, супроти панувавшого тоді в містерії ріторичного напряму, повний простір народній комічній засаді» [3]).

Але, звичайно, ці поривання відродити завмерле, невідповідне вимогам життя сталося річью цілком марною: «в світі театра, як і в соціальному життю та письменстві, впроваджується трівожний рух, неясна перехідна доба. На руїнах старого ні-

---

1) Веселовскій—стор. 248.
2) ibid—стор. 249.
3) ibid—стор. 250.

мецького театру створюються поволі нові форми драми; при поволі всиленій германізації, цей рух охоплює собою Чехію, і чужі смаки надовго беруть у ній панування. В XVII віці чеська пьєса була рідкостю» [1]); і тільки «в другій половині XVIII віку починаються серьозні спроби відродити чеський національний театр, спроби, що лише на час замовкли, щоб на початку текучого (19-го) віку поновитися та швидко поставити на ноги національну сцену» [2]).

Але то буде далі; тим же часом чеський театр у розвиті духовної драми перейшов ті-ж стадії, що й західно-европейський. «Про початкову літургичну драму в полудневих славян сливе не істнує ніяких відомостів; історичні свідоцтва зостають її вже значно розвиненою літературно. Але деякі обряди, що заховались у народі, дають звісне розуміння про її вдачу, склад, внутрішній роспорядок; ці обряди вціліли, очевидячки, з тії переходної доби, містерія покинула церкву і знайшла собі притулок в народі. Старий дух ще живий у ній, і лише на потіху нового окруження припущено часткові зміни, пристосовані до рівня масси. В Славонії доси заховався до вельми недавнього часу драматичний обряд, що ясно свідчить про звязок свій з давньою містеріею про створіння світу» [3]) Незалежно від цього, ми маємо навіть «останок старої коллективної містерії, що становить рідке зьявище в славянстві».

В XV віці містерія на хорватській мові ввійшла остаточно в норови; вжиток її росповсюдився по всьому побережжю Адріатичного моря, в головнійших місцях старої Далмації, де приклад Італії був однією з підбурюючих причин до поширення сфери духовного театру. Духовні вистави, що одержують особисту назву наказів (prikazanja), швидко вкорінились в народі» [4]).

---

[1]) Старинный театръ. – стор. 245.
[2]) ibid—стор. 248.
[3]) ibid—стор. 255.
[4]) ibid—стор. 256.

«Першим письменником, що положив початок літературній обробці церковноі містерії і заміни її складу хорватським, був високо шанований своїми сучасниками поет, історик і богослов Марк Маруліч (1450—1524) з Спліта. Але перші-ж спроби на цій ниві було тісно звязано з підлеглостю зразкам італьянським»[1]. Напрям його пьєс строго-навчительний», але крім того, «вони хоріють на безживність і реторичність»[2]) і через те не дивно, що «в народі вони були завжди менш популярні, ніж драматичні твори других поетів, наслідувателів Маруліча, що більше поривались віддалитись од слугування італьянським зразкам і наблизити драму до світа народньої творчості».[3])

«Проте духовна драма не вдержала за собою самостійного напряму»; зразки її віддаляються «од наївної религійности перших містерій», і врешті перед классічними та італьянськими пьєсами цей духовний театр цілком одходить на другий план, переживаючи еволюцію, подібно західно-европейській драмі.

Такий розвит має західна й славянська драма, але з сфери останньої жадна не має для нашої драми такого значіння, як польська, і через те на ній ми мусимо спинитися уважніше.

Польська драма переходила ті-ж стадії розвиту, що й західно-европейська, яка власне й була для неї зразком. Вона почалась з драмованих церковних обрядів, перейшла до літургічної драми та духовної і містерії, а ця остання стала переносити всі зміни, що відбувалися і в західній і в чеській драмі.

Коли власне зародилась польська містерія, сказати трудно, особливо через те, що, як ми бачили і на Заході, містерія дуже довго зостається в неподільному звязку з драмою літургичною; у всякому разі ми маємо відомости, що духовна драма, в тому чи иншому вигляді, була в Польші ще в 12-му віці.

«Ще на початку XII віку папа Іннокентій IV писав до Генриха, архиепископа Гнізненського, пропонуючи йому звернути

---

[1]) Веселовскій — стор. 257.

[2]) ibid—стор. 258.

[3]) ibid—стор. 260.

особливу увагу на театральні вистави, що давались у Польщі по церквах».

Яка ж причина тій забороні? Та-ж, що й на Заході.

Участь мирян, що поволі досягли містерії, яко виконавці, внесли в неї з собою риси народних веселощів, істоту яких на заході ми вже бачили. Одже недивно, «що папа особливо вказує на те, що в ці вистави часто вводяться на сцену ріжні особи в масках, що в числі грачів маються і духовні особи—«дияконн, пресвітери й субдіякони», які забувають всю гідність їх статі і виступають на позір перед світськими глядачами» [1]).

Ми ще менче здивуємося тій забороні, коли дізнаємося, що в 13-му і навіть 14-му віках «в костьолах архиепископії Гнізненської, справлялись по одправі таньці» та що «під час самої одправи відбувалися спокусливі процессії» [2]).

«Пізнійші заборони подібної-ж вдачи свідчать про те, що містерії ще довго виконувались у церквах; в Польщі стріваємо в XIV в. постанову архиепископа Гнізненського, що забороня й клірікам, і мирянам передягатися в ріжні вбрання і давати вистави в церквах і на гробовищах, особливо, коли на їх іде божеська одправа, бо всі вистави цього роду ображають її величність» [3]).

Чомуж духовні особи, не вважаючи на ті заборони, держалися вистав, що погрожували їм ріжними неприємностями?

Власне через те життя та жвавість, що вносилися в драму новою стіхією—світськими виконавцями. «З новою стіхією в особливому складі вносився й новий дух, новий напрям у самі пьеси». «В мирянах, що приносили з собою свої стародавні звички та звичаї, живу народню мову з її влучними зворотами та примівками, що дуже ставали в суперечку з важливою течією латинського віршу,—в мирянах духовні особи знаходили підтрімання своїм пориванням оживити драму, наддати їй хист до швидкого зросту і вільного розвиту, і врешті, віддавшись своєму

---

1) Старинный театръ стор. 218.

2) Nasza literatura dramatyczna—Piotra Chmielowskiego t. I 1898.

3) Старинный театръ.—стор. 218.

пориву, що став однині спільним, здіймали потребу корінного перевороту. З цим рухом, що склада спільну рису в історії театра, природно звязується й боротьба первітнього літургичного текста містерій з народньою мовою, боротьба, сліди якої завважаються вже з раннього часу і в найменчих народних вставках, що прокрадаються межи латинськими стрічками».

Уступання народності почасту зьявлялись у духовенства через бажання досягти більшої зрозумілості виложених ним в тій чи иншій формі думок. [1]) «Поляки до початку 15-го століття мають уже багато польських молитов та побожних пісень», і ці твори, разом з легендами, що перекладались на місцеві мови, «чимало полегшували повільне втручання народного складу і в драму»[2]). Таким чином в XV віці ми вже маємо цілком польську духовну драму. «До зміцнення впливу єзуїтів на польський театр переважним його родом була власне містерія, що мала назву діалога чи історії; лише потім почався розвит мираклів та пьєс, що мали на меті абстрактні ідеї, коли єзуїти, внісши і в цю справу всю палку енергію рахунку, діяльно почали розробляти літературу житій, утілізовати уклонення святим, размальовуючи його почасту ріжноманітними та чудними політичними тенденціями». Не тільки приходські церкви, але й манастирі в значній мірі спричинялись до росповсюдження духовної драми; від краковських Домініканців пішла не одна містерія, а коллективні їх хроніки завжди відзначались пишнотою, надзвичайними розмірами программи, багатістю дієвих особ і літературною обробкою стіля. Корючись неминучому потягу до більшого простору, волі та зближенню з народним життям, від якого аскетична мораль і кастовий дух одділяли духовний стан, перші виконавці містерій, вносючи в них од себе чужі елементи, поволі визволювали її од виключно духовного напряму. Шлях цього втручання свіцької засади був звичайний: дьявол, вояки, Іуда, замісць німих, служебних особ, стають розважателями народа, вони починають балакати все сміливіше,

[1]) Старинный театръ—стор. 219.

[2]) ibid.—стор. 220.

не варуються богобійними чемностями, і з їх розмов починають складатися вставочні сцени та інтерлюдії» [1]) «Нема сумніву, що в подібні інтерлюдії входили і зовсім не відносні до пьеси особи, взяті з чисто-народних сцен, здавна укоханих народом, що одержали початок певно в окруженню скоморошества і потім досягли високого значіння та розвою. Повагом на духовній сцені являються в комічному вигляді особи з духовного ж світа; глядач потішається над забавною особою парафіяльного дячка, уставщика півчих (кантора), в вояках римських бачить своїх жовнірів, і таким чином залюднює сцену найбільш забавними та через щось цікавими для нього типами. Але тут драму окривае сувора заборона уряду: її признано за знижуючу святощі релігійні, вона виходить за огорожу і стоїть на межі нового істнування» [2]). Така заборона містерій трапилась у XV віці. Щож сталося із польською духовною драмою, коли вона вийшла за церковну огорожу? «Не раз здіймалось питання про причину слабкого розвою драми в Польщі: драма не подала, при всьому спочуттю масси до театру, і десятої частини тих видатних яв і знакомитих талантів, з якими ми зустріваемось в літературах Заходу. На одну з цих причин влучно вказав Сирокомля, знаходючи її в кволому розвою мійського життя в старій Польщі. Театр, каже він, є створіння міста; а наши горожане жили по селах; памятки предків було роскидано по віддальних замках. Міста не були виразом народнього духа; в них жила людність торгова, частіш усього чужоземна. Тоді як римлянин чи афинянин постійно жили в містах, поляк приїздив тільки в місто на сейм та вибори». І «дійсно, каже Веселовський, що цітуе Сирокомлю, кволий розвит мійського життя, що підтрімував всюди розвит театру участю значних масс, тратою великих грошових засобів на постанову, ріжноманітностю тіпів, що просились в драму, ця постійна хиба польського побуту зробыла свій вплив і на духовний театр в найбільш критичну для нього пору. Коли

---

[1]) Старинный театръ—стор. 266—7.

[2]) ibid. стор. 267.

пурізм духовенства виганяв її з церков, її не стрінула, як у Франції, охоча до видовищ юрма горожан, їй не спорудили просторих переносних театрів, народ не товпився, хапаючись на-взаводи брати участь у високо-шанованих ним видовищах. Заміснь ції юрми горожан, що одержували поволі все більше самостійности, було тільки пихате шляхетство, що кублилось у своїх дідівських замках, і одділена від нього цілою прірвою, безправна масса темного селянства Придворні та лицарські забави підлягали пануючій моді та швидко перейшли від містерії та історичної драми до італьянських опер чи мифологичних пьєс чужоземного походження. В шляхетському колі і в тому tiers-état, що неминучо складається в кожному розвиненому суспільстві з представників ріжних сфер людности, починають одокремлюватись світські діалоги, що початок одержали від інтерлюдій та перейнялись сатиричним напрямом. Містерія власне знайшла собі надійний притулок лише в школах та небагатьох манастирях; вона швидко рішилась тут свого первітного щиро-побожного і нехитрого характеру та стала знаряддям або педагогичних мет, або пропаганди, особливо з тих часів, коли нею цілком завладали єзуїти. Така була відокремленість впливів народу на його театр,— не дивно, що при кастовому дробленню ріжних родів драматичної штуки, загальний рух уперед був слабкий і довго не підвисшувався над звичайним рівнем. Містерія, сказали ми, стала скарбом шкільної дісціпліни; при всій невигідности такого закріпощення вільної штуки на рабське слугування шкільним цілям, цей мент в історії польського духовного театру заслугує на особливу увагу, бо, дякуючи засвоєнню його школами та академіями старої Польщі, звичай виконувати духовні пьєси семинаристами та учнями академій перенесено було, в вигляді наслідування, в південну Русь, і містерію було таким чином впроваджено в Россію». [1]) «Зразком для більшости польських шкіл, їх alma mater, була краківська академія, заснована 1537 року; од неї, як від

---

[1]) Веселовскій—стор. 266—9.

живущого осередку, поволі росповсюднювались по всій країні другорядні й підвладні ій школи, семинаріі чи бурси, засновані здебільша на офірування заможних особ. Познанська, Хельменська й другі коллегіі, не пориваючи звязків з центральним закладом, одержували од нього весь персонал учителів, доповнюючи його вченими, запрошеними з-за кордону, що своім чередом приносили з собою методи й порядки європейськоі педагогіі. В усіх рідних по духу закладах панували в загальних рисах однакові заходи й план викладання. В філософському виділі Краковськоі академіі вивчення словесности і особливо поезіі знайомило слухачів з засадами старо-классичноі драми, що лічилась свяченим зразком, розвивало наслідування ій, що гнобилось, звісно, в деякій мірі особливими умовами спеціяльно-богословського виділу всього закладу; молоді слухачі богословського виділу під кермою своіх профессорів, почасту також лишали педантичні словозмагання про різні догмати чи спірки з богословами инших сповідань, для складання духовно-драматичних пьєс, в утворенню та виконанню яких сучасна шкільна практика бачила важливу піддержку грунтовному релігійному вихованню. В низчих школах, де на просвіту мóлоді було одпайовано вбоге число обраних наук по сістемі trivium чи quadrivium, духовна драма знайшла собі також прихильне вітання, хоч тут при більшій близькості до народнього осередку зароджені драматичні твори далеко не відзначались сістематичним одокремленням од усього свіцького, а навпаки, подібно творам, що виникали в пізнійших південно-руських бурсах, коли хорували на що небудь, то швидче перевагою свіцького, життьового елемента. Єзуіти, що досягли через декілька десятиліттів в Польщу й хутко овладали народньою освітою, покрили з свого боку польське королівство, Литву та Західну Русь цілою сіткою своіх коллегій, що ширились од Вільни й Полоцка до Львова та Любліна. Всюди одзначаючись однодушшям та енергією в своіх вчинках, вони і в польські школи своі внесли тіж заходи, засновані на тонкому знаттю людського серця та влучному рахунку. Незабаром польські дуки та заможня шляхта юрмами зъіздились на веселіпні вистави єзуітів, де латинсь-

кі віршовані пьеси чергувались із польськими, сюжети духовні з переказами классічної міфології і де житія святих, рідна історія, політичні теорії, любовні вчинки поганських богів або легенди свіцького змісту подавали невичерпане джерело натхнення досвідних драматургів «Ісусового товариства». Ваба, повина й багатобічність езуїцьких вистав, як і перейнята тимже утілітарним духом вся сістема викладання в езуїцьких школах, притягаючи до себе легковажну массу, одтягали молодь від старих шкіл та краковської академії; представники чистої науки не вгавали в своїх протестах проти вкоріненого на шкоду їй шарлатанства, але слабкість людського духа і горливість його до всякої нової, вабливої та блискучої принади не раз брали гору, і руча езуїцька агітація, навіть в світі духовного, вченого театра, переважила й давала тон та напрям всій літературній творчості.

Таке було обличчя окруження, в яке втягло містерію її невикрутне становище. Декілька протилежних впливів, як бачимо, не могло не одбитись на перейнятому літературному роді; з одного боку традіції старої містерії знаходили ще собі ратаїв межи духовними педагогами, з другого—над нею тяжила обовязковість латинського текста, користного в школі; врешті пишні вистави, що споружались езуїтами та деякими другими чернечими орденами, пробували перевернути духовний театр у щось середнє межи придворним пантомімним балетом та новомодною тоді в Германії Staatsaction. Очевидячки, що перевага псевдо-классіцізма та езуїцьких народів мала більш усього певностів на поспіх. Зразки старої польської містерії сливе втратились, тоді як навпаки багато пьес, як виданих, так і захоронених у рукописах, відносяться до числа шкільних чи вчених драм (Gelehrten-Drama)» [1]).

Весь цей хід польської духовної драми ішов, звичайно, під впливом західно-европейської, але,—каже Хмельовський,—«хто перший і коли прищепив у нас західно-европейські вистави містерій, чи брали ми її просто від німців, чи через посередництво

---

[1]) Веселовскій—стор. 270—272.

чехів, невідомо й доси... Певно, істнували вони й на протязі 15-го віку, бо поняття й вирази, що маються в діалогах з XVI і дальших століть, мають цілком виразну вдачу середневічну. З природи тих вистав виникало, що постать і жести грали в них головну ролю, слова-ж слугували тільки за пояснення того, на що дивились очі глядачів. Слова ті, оскільки вони відносились до головної засади, передавались звичайно по традиції від покоління до покоління; зміні вони підлягали дуже поволі, а роблені до основи додатки пристосовувались до окольних подій» [1]).

Найважливійшим твором цього періоду являеться «діалог, що має характер чисто-коллективної містерії, виконаний 1533 року в Краковськім манастирі Доминиканців, обіймаючи собою всі останні дні життя Спасителя, починаючи з вступу в Єрусалим: ця пьеса відзначалась велетенськими розмірами, великим числом дієвих особ і вже носить ознаки moralité» [2]). «Її вистава дляла днів чотирі, а готувались до неї сливе цілий рік... Діалог ділився на сцени, яких було 108» [3]). Незалежно від побожного елементу, в ці пьеси вводився комичний в вигляді інтерлюдій, або «в самому тексті пьес комичними типами слугували ті-ж незмінні вояки, юрма, судді, Юда і т. д. Всі вказівки постанови робились по латині; пьесі завжди придавався просторий пролог, а кожному акту евангельский текст, якому сама вистава слугувала поясненням. Вбрання, слабкий натяк на декорації, гриміровка цілком відповідали дитячому стану театра; часто автор наказує надягати, певно для більшої правдоподібности, льняні парики, проказуючи, що біля вогню з ними треба обходитись обережно; бараняче хутро навиворіт слугувало одежою актьору, що виображав Предтечу, а шолом і меч одзначали янголів» [4]).

«Панування шкільної латини та середневічних педагогічних заходів поволі стало замінятись новою течією, що викликано

---

[1]) Chmielowskiego N. liter. dramat.—стор. 8.

[2]) Веселовскій—стор. 272.

[3]) Chmielowskiego N. liter. dramat.—стор. 10.

[4]) ibid.—стор. 11 і Веселовскій—стор. 272—3.

було перейманням нового европейського літературного руху; смак до классічних літератур та поривання наслідувати давнім зразкам в сфері події зайняли місце схоластичних мудрувань» [1]). «Гуманистичний вплив виявився перш за все в дрюкуванню грецьких та римських утворів, або старaннім наслідуванню штук стародавньої цівілізації» [2]). Під цим впливом оживилась наслідовна латино-польська поезія. Зроблено було крок до переходу її з наслідовної в самостійну та національну... І от розвит її приводить врешті до двох видатних яв, двох полюсів, від яких виходить дальше життя польської поезії, яких історики звуть її щирими батьками. Це власне Микола Рей з Нагловиць та Ян Кохановський. Ці дві людини можуть слугувати представниками двох напрямів у сучасній літературі. Перший—збутий вченого приготування, не досить перейнятий духом пануючої піїтіки і не приймаючий на віру її авторітет; він пильнує бути своєрідним та, обдарований світлим розумом, створює розумні, хоч і нештучні по формі, твори. Він тверезо відноситься до польського життя і нещадно виставля на ганьбище її темні боки» [3]), і те життя знаходить в його творах «вірний, а разом з тим виразний одбиток» [4]). Всі ті риси простоти і тверезості особливо відзначаються в драмі Рея про Іосифа.

«Кохановський, навпаки, являється представником нового, тендітного напряму; одержавши за кордоном широку освіту і придивившись до псевдо-классіцізму, він переносить його заходи на рідний грунт: він в протилежність Рею, зручно владає віршом, обирає самий сюжет своєї трагедії з давнього світу і пильнує наддати їй ніби античний лиск, але не уникає деякої реторичності, відсутности життя, і нарешті лишається чужим, що до інтересів польського народу, в той час, коли Рею тяжко відірватись од них. В драматичних творах обох авторів, що слугували

---

[1]) Веселовскій - стор. 94, 5.

[2]) Chmielowskiego—стор. 15.

[3]) Веселовскій—стор. 274.

[4]) Chmielowskiego—стор. 22.

потім зразками для багатьох наслідувателів, яскраво проглядає цей розбрат...

Кохановський сміливо вводить на місце переважного доти духовного репертуару свіцький напрям, не спиняється перед поганським характером сюжета й привчає польських дуків до тих пишних міфологічних представлень, що згодом зложили любиміймий вигляд придворних вистав у Польщі» [1]). Головні риси його талану найвиразніше відбилися в кращому його творі «Odprawa posłów», що в порівнянні з твором Рея «життя Іосифа» виявля «великий поступ в смислі артистичному» [2]) і «за свої гідності може зайняти видатне місце поруч з італьянськими та французськими спробами в томуж самому напрямку» [3]).

«Обидва напрями, накреслені трагедіями Рея та Кохановського, продовжують розвиватися в наступний період. Містерії, відтепер уже з деякою літературною обробкою, слідкують за Іосифом; трагедії, що наслідують, як уміють, грецьким зразкам, переходять од свіцьких зразків почасту й до духовних, як напр.— влучна для свого часу пьеса Яна Завицького Іефтес, і часто пристосовані до придворних вистав, ідуть слідком за творами Кохановського. В той же час в стінах духовних шкіл живе міцним, хоч і оффіціальним життям учебна драма, а вчені латинисти, на зразок Симона Симоновича, нагострюють свої кебети на творі латинських драм і трагедій» [4]), хоча твори навіть цього найвидатнійшого письмовця «не зробили ніякого впливу» [5]).

При таких данних, очевидячки, «театр засуджено було відтепер стати властивостю одних вищих сфер, двора, дук вченого й духовного стану. Але в цю-то пору звороту його до виключності та відокремлення від масси, твердий розум народний висуває наперед цілком своєрідний елемент, пильнує створити свою коме-

---

[1]) Веселовскій—стор. 275.

[2]) Chmielowskiego—стор. 58.

[3]) Chmielowskiego—стор. 61.

[4]) Веселовскій—стор. 275—6.

[5]) Chmielowskiego—стор. 79.

дію і тим закладае початок періоду, що склада одну з знакомитійших яв у історії польського театра. Комичний елемент здавна знайшов собі приступ на сцену в Польші; вихований на скоморощих та обрядних грищах, народ швидко вложив у) ранню літургичну драму сцени від себе; тіж духовні особи, що попирали містерію, осміювались у вводних її сценах; плебан, кантор, Клеха являються готовими комичними типами. Вигнання духовних пьєс з церков іще більше дає ходу цьому руху; без гноблення, інтерлюдії одержують широкий розвит і приводять до створіння комедії в повному смислі слова; любимий народом вертеп, що всього ближче підійшов до масси, швидко створює свій широкий комичний репертуар, підтріманий імпровізаціями. Круг осміваних особ стає все ширшим і від церковної сфери переходить до воядького побуту, шляхти, і хоч рідко, до дук; глум обертається врешті в політичну сатиру і виводить на сцену уособлення грунтовних недугувань польської держави» [1]).

«В інтерлюдіях, що вкрались у великі пьеси і в окремих комичних сценах, що почасті просто виникли на народньому грунті, а почасті відокремилися від містерій та moralités, стріваемо тіж грунтовні типи народньої сатири. Чекаючи тільки досвідної руки для переробки їх у стрункійші організми народних комедій та фарсів, вони представляють для них готовий матерьял. Часами зьявляються такі часткові переробки, і захоронені в досить значній кількості світські діалоги чи rozmowy становлять зразки невеличких комедій. Такі, напр., Rozmowy polskie, написані 1553 року Витом Корчевським; вони, при всій своїй наївній формі, жваво і влучно схоплені з дійсності». [2])

Діалоги Корчевського, що вносили «теологічні змагання» в драму і тим самим новий елемент в історії її розвиту, в смислі артистичному не були вище пьєс Рея, [3]) але комичним своім боком вносили дійсно нові данні в історію польської драми. В них

[1]) Веселовскій—стор. 276.

[2]) ibid.—стор. 279.

[3]) Chmielowskiego—стор. 40.

видно вже було в деякій мірі «форми фарса», а відсіля «недалекий перехід власне до комедії. То глузлива без задньої думки, то без ховання мораленавчительної мети, нова комедія, що вдавалась для того до заходів старо-французської sottie, грішить рідко проти природності та вірності виображення норовів» [1]).

Така, напр, пьеса про Сцілуруса, де «збір аллегорічних сцен перемішано дрібними та короткими інтермедіями, уже просто життевої вдачи» [2]). А вже «зразок справжніх масничних жартів уявля собою одна з любиміиших у старій Польші пьес Mięsopust abo Tragicomoedia na dni mięsopustne, початку 17-го віку.

Вся ця пьеса є незвязана мішанина забавних сцен усякого роду, де польські народні сцени зміняються процессією Вакха, появою Сілена і т. д.» [3]) і де більше матерьялу для комедії, чим його літературної обробки» [4]).

Із других творів у тімже роді треба одмітити комедії Петра Барики, Рибалтовської й другі, теж, як і Мясопуст, віку 17-го. В тих творах, на думку історика, «були початки комедії рідної популярної, але ті зарідки змарніли, не подавши ніякого твору, що заслугував би назви твору штуки» [5]).

А найголовніше, що «дні народного театру, який все ще вимагав підтрімання з боку двора і був кволий для самостійного істнування, було пораховано. Иншим духом повіяло при дворі—і смак до західних літератур, до нового европейського театру уже потроху витискав національний елемент. Владислав IV вперше виписав до Варшави труппу італьянських співців, що не переводилися з того часу на польській сцені.

---

[1]) Веселовскій—стор. 280.
[2]) ibid—стор. 281.
[3]) ibid—ст. 281, 2.
[4]) Chmielowskiego—стор. 41.
[5]) ibid—стор. 81.

На перший план виступають придворні італьянські поети та композітори, що завжди ладні скомпонувати яку завгодно pièce de circonstance зо співами, танцями та велелішною виставою.

Таким чином являються ріжні солодкі мелодрами, що не мали нічого спільного з народним життям. Поряд з цими творами досягають на польську сцену поволі й французські трагедії псевдо-классичного типу, що придбали хутко панування над иншими родами театру, коли при Яні-Казимирі Італьянців замінили придворні французькі актьори. Старий театр поволі одсувається на другий план: містерії довго тягнуть істнування в стінах езуїцьких коллегій, все більше визволяючись од слугування стародавним традиціям і переймаючись цілями політичними, влучним рахунком користі ордена і т. д.: завдаючись подібними метами, містерія одступала від своєї вдачі, обертаючись у де-щоназразок пишного пантомимного балету; незабаром од текста містерій лишається один голий сценаріум з вказівкою головнійших моментів пьеси, коли жива картина, хор чи процессія мусять наочно виобразити ту чи иншу передузяту думку... При повільному зістарінню містерії, і друга форма старого театру, народний фарс і згодована ним народня комедія, через натовп чужоземних елементів, починають бліднути, губитись і поступаються нарешті місцем новому театру, що вийшов з чужих засад і засуджений своїм чередом через бурхливі політичні хвилювання, що шматували країну, на протязі довгого періоду на полохливе та безпорадне становище» [1]).

Такий був розвій старого польського театру; з ним, в його середневічному періоді, був у тісному звязку наш український театр, до дальшого розвиту якого нині й обертаємось.

І. Стешенко.

(Далі буде).

---

[1]) Веселовскій—стор. 283—5.

Науковий аналіз проф. Т. Флоринського.

(Проф. Т. Д. Флоринскій. Славянофильство Т. Г. Шевченка— Университетскія извѣстія, 1906, № 8, стр. 1—28).

Українському, — чи то пак «южнорусскому», — поетові Т. Г. Шевченку зроблено не аби яку честь: проф. Т. Флоринський, той самий Флоринський, імя якого дуже міцно і так «колорітно» звязане з українством, присвятив йому цілу розвідку, дуже цінну для «общерусской» літератури... для правдивої й докладної характеристики особи автора її — профессора й «відомого слависта...» Проф. Флоринський, як відомо, найбільше виявив себе з поводу питання про український рух за часи XI Археологичного зьїзду у Киïві та в цілій низці запашних статьїв у «Кіевлянинѣ», — тому самому «Кіевлянинѣ», що недавно ще сказав «не ложними устами» про Шевченка: «да если ужъ на то пошло, то Шевченко со всѣмъ своимъ «Кобзаремъ» не стоитъ одной повѣсти Гоголя...» [1]) Чи вищої думки про Шевченка співробітник і однодумець «Кіевлянина» проф. Флоринський — не ручуся, але можно думати, що ні, бо в цій-же статьї його читаємо: поезії Шевченка (дотичні славянства) «занимаютъ не по-

---

[1]) Фелетон «Неизвѣстнаго» з приводу дебатів в Київській Городській Думі про ассігновку на памятник Шевченкові. Цітую по памяти, але що до суті — не помиляюся.

слѣднее мѣсто въ ряду другихъ его (Шевченка) поэтическихъ произведеній и вполнѣ заслуживаютъ вниманія и изученія»; «содержаніе и формы ихъ... весьма оригинальны»; «оба сохранившіеся отрывка поэмы (Іван Гус) отличаются силой чувства и образнымъ, нѣсколько рѣзкимъ языкомъ», а в одному місці автор піднявся до того, що в уривкові «запалили у сусіда нову добру хату» добачає «прекрасное поэтическое сравненіе». За те, напр., мало не рівночасно з Шевченком, ще в 30-тих роках, «раздавались въ *чарующей поэзіи* А. С. Хомякова *мощные призывы* къ освобожденію славянскихъ братьевъ». «Знаменитое стихотвореніе «Орелъ» рано стало извѣстно *почти всѣмъ славянскимъ народамъ*» (стр. 11), тим часом як Шевченкові до того було далеко: «славянофильская струя въ поэзіи Шевченка, на ряду съ рѣзко выраженнымъ въ ней протестомъ противъ крѣпостного права, доставила ей *болѣе широкое распространеніе* [1]) и сочувствіе за предѣлами Украйны и *въ частности содѣйствовала извѣстности южно-русскаго поэта* въ славянскомъ мірѣ» (стр. 28). Ну, певно,—деж там рівнятися з Хомяковим «южно-русскому» поетові, який і «Орла» Хомякова чи не скопіював в своєму віршові «Славянам» [2]), «подчинялся обаянію великихъ русскихъ поэтовъ Жуковскаго, Пушкина и Лермонтова, оказавшихъ извѣстную долю вліянія на его поэзію»!

Але не в тому головна ціль автора, щоб рівняти Шевченка до велетнів російського слова,—спеціальним його завданням було, розглянувши поезії Шевченка, дати відповідь на такі питання: в чому містилось славянофильство поета? Що він знав про славянство? Що він думав про взаємні стосунки славян і про славянське питання? Як постали та як складались славянські спочування у поета? Відповіді на ці питання він шукає в пьєсах: «Іван Гус», «Посланіє П. І. Шафарикові», «До мертвих і живих», «Ляхам», «Подражаніє сербському» і «*Славянам*». Більше поезій,

---

[1]) *Курсив скрізь мій. В. Д.*

[2]) «Сравненіе Россіи съ орломъ въ стихотвореніи «Славянамъ» напоминаетъ знаменитое стихотвореніе Хомякова «Орелъ» (стр. 27.)

придатних для своеї праці, проф. Флоринський чомусь не бере,—навіть не обертаеться до поеми «Гайдамаки». А як би він її переглянув, то може б не хапався проворо висловлювати такі категоричні гадки, як напр: «Всѣ бѣдствія славянъ онъ приписываетъ исключительно нѣмцамъ» (стр. 9) А варто було б професорові прочитати хоча б VIII розділ «Гайдамаків»—«Гупалівщина!...»

Та це ще дрібниця. Значно важніща в праці проф. Флоринського инша обставина, яка дуже добре виявляе або «вчеиість» sui generis «відомого» слависта, або ж—щось ще инше. Я розумію тут вірш «Славянам», на якому власне збудована уся праця проф. Флоринського. Вірш «Славянам», як відомо—вірш не Шевченків. Видрюковав його вперше в «Кіевской Старинѣ» (1897, X) небіжчик Н. И. Стороженко, як ніби то Шевченків, знайшовши його в паперах Н. Костомарова. Зараз же таки д. д. І. Франко та Коваленко в «Зорі» (1897, №№ 21 і 23), а пізніще д. В. Науменко в «Кіевской Старинѣ» (1899, II) докладно показали, що вірш ні в якім разі не Шевченків, а самого Костомарова [1]. Одначе, проф. Флоринській про ці статьї нічого не знае. Що вірш не Шевченків—про це не може бути ніякого сумніву: хто читав уважно *усього* «Кобзаря», а не уривки тільки з нього, хто знае близче той словарний матеріал, яким оруде Шевченко, і морфологію в його писаннях,—той по двом-трьом діссонансам одразу, не вагаючись, скаже, що Шевченко не сказав би: «Отъ Банаток до Камчатки гомін *розлягае*», «*розрішаеться загадка великого спора*», «ворог наш *кровавий*», «і *освіте* (!) наше небо сонечко *свободи*, *завіт* його приймуть», «безпросвітна, нерозумна давняя *негода* (?!), «що ж за *гомін*, *чудний* ходить», «Миритеся, очищайтесь *отъ пьянства и порока*» (?!), «скоро блисне *звізда* от востока», «*гасло* неволі», «*гасло* волі», «розум

---

[1] Цю помилку з віршом «славянам» стрічаемо, на диво, у шановн. проф. Н. Сумцова. («Изъ украинской Старины, Харьковъ, 1905, стр. 92), який, не вагаючись, лічить «Славянам» за Шевченків вірш.

подавляли» (?!), «*мамона*», «ти *шпонами* (?!) своїми вирвав із неволі, із *поруги* (!) *давній* (?!) на світ славяпськую долю».

Вже ці вирази показують, що це мова не Шевченка, в якого, навіть по рекомендації проф. Флоринського, «прекрасный. чисто-народный языкъ», (стр. 26). Я вже не кажу про те, що не можно визнавати за Шевченком вірш «Славянам» і по змісту. Ніби то Шевченко міг написати коли небудь:

«Слава, честь тобі во віки
Орле наш двоглавий!
Бо ти шпонами своїми
Вирвав із неволі,
Із поруги давній на світ
Славянскую долю!»

Думаю, що й говорити про це неварто...

Що вірш «Славянам» не Шевченків, окрім показанних безперечних причин, можна ще й з того знати, що в архиві Департамента поліції, де минулого року знайдено рукописи узяті у Шевченка в році 1847 і де знайшлися *усі* поезії, написані Шевченком од р. 1843 і до 1847 (до арешту), вірша «Славянам» немає [1]). Дивуємось, як проф. Флоринський, який береться виступати з «ученою» працею в солідному, «ученому» університетському органі, не переглянув раніше відносної до питання літератури.

І от, узявши цей несчасливий вірш «Славянам» і повертаючи його на всі боки, проф. Флоринський витягає з нього усе, що йому тільки до вподоби, і все те тулить до Шевченка. Цей вірш показує на «вѣрное пониманіе Шевченкомъ роли Россіи въ славянствѣ и на глубокое уваженіе поэта къ сѣвернымъ братьямъ, созидателямъ могущественнаго русскаго государства»; «прослав-

[1]) Проф. Флоринський даремне пробує пояснити, що вірш цей, «вѣроятно, потому не успѣлъ своевременно попасть въ печать и не получилъ распространенія въ рукописяхъ», що написаний був незабаром перед арештом, в кінці 1846 або на початку 1847 року.

ляетъ двухглаваго орла». «ждетъ спасенія славянства съ Востока, отъ Россіи, и признаетъ за русскимъ народомъ историческое призваніе даровать свободу всѣмъ порабощеннымъ славянскимъ народамъ», «прославляетъ сѣверо-восточную Русь за то, что *она одна изъ всего славянства отстояла свою свободу*, что, собравъ вокругъ себя остальную русскую братію, выросла въ большое могущественное государство», — значить, взагалі, що Шевченко «умѣлъ отрѣшиться отъ узко-національной украинофильской точки зрѣнія, *которая выступаетъ во многихъ другихъ его произведеніяхъ*, и успѣлъ подняться до высшаго общерусскаго патріотизма» (стр. 24). Та ще, коли б хто запитав звідкіля така дивовижна метаморфоза сталася з Шевченком, то нехай він знає і кожному розскаже, що «въ этомъ случаѣ сказалось вліяніе на него *Кирилло-Мефодіевскаго кружка и самого Н. Костомарова*» (ib.). От воно—який той «кружок був». І дивне начальство тоді було: замісць того, щоб одзначити великою ласкою і Шевченка, і тим більш Костомарова за такий «похвальный» напрямок в «кружку»— їх на щось арештовують та на багато літ віддають на кару! Не знаю, як кому, а мені здається, що псіхичному станові профессора Флоринського грозить велика небезпека: те, що біле — те в нього чорне; треба зробити з Шевченка «истинно-русскаго», — і це можна дешевим коштом... Не дурно ж його соратник в «Кіевлянинѣ», у згаданому вже фелєтоні «Неизвѣстнаго», готов в Шевченкові бачити проповідника еврейських погромів!

Проф. Флоринський, як відомо, «муж науки» (па теж він і профессор!). Але наука у нього дуже оригінальна річ: на всі боки повертається. Зробивши Шевченка «истинно-русскимъ» и «патріотомъ», проф. Флоринський бере його в свою оборону ще й од яких-будь обвинцувачень в «политической неблагонадежности». Лихі люде наговорили, що Шевченко в Кирило-Мефодієвському товаристві «вредних ідей» набрався. І хто б тому повірив! «Мнѣ думается, что никакихъ сепаратистическихъ тенденцій не было у Шевченка. ... Онъ мечталъ о широкомъ распространеніи просвѣщенія въ сельскомъ людѣ, иногда идеализировалъ украинскую старину, но требованія «самостійности Украйны», *сдѣлавшагося*

лозунгомъ новѣйшихъ украинофиловъ, онъ не заявлялъ ни въ одномъ изъ своихъ произведеній». Що правда—то правда! Таки не «заявлял», як не заявляє їх ніхто изъ «новѣйшихъ украинофиловъ». Але ж чому не посмачити куті медом!

Трохи клопоту завдає професорові отте «Кирило-Мефодієвське Товариство». Але, уміючи та при охоті усякого лиха можна спекатися. Чому не повернути монету другим боком! Був у братчиків статут, «но... не видно, чтобы малороссы разсматривались въ кружкѣ, какъ особая славянская разновидность, которая должна бы въ будущей федераціи славянской занимать особое самостоятельное мѣсто, внѣ русскаго государства» (стр. 25). Правда, проф. Флоринський вичитав випадково в «Кіевской Старинѣ» (1906, II), що перші два пункти статуту того читаються так: 1) принимаемъ, что духовное и политическое соединеніе славянъ есть истинное ихъ назначеніе, къ которому они должны стремиться; 2) принимаемъ, что при соединеніи *каждое славянское племя должно имѣть свою самостоятельность*, а такими племенами признаемъ Южно-Руссовъ, Сѣверно-руссовъ съ Бѣлоруссами, Поляковъ, Чеховъ съ Словенцами, Лужичанъ, Иллиро-сербовъ съ Хорватами и Болгаръ». Здається, вже на що ясніше чорним по білому стоїть,—але проф. Флоринський і тут найшов викрутку: «но этотъ документъ, по всей вѣроятности, не представляетъ собой настоящаго устава Общества, а только одинъ изъ проектовъ его, отражавшихъ взгляды не всего кружка и не главы его Костомарова, а отдѣльныхъ лицъ» (стр. 25, прим. 2). Таке критичне, навіть гіперкритичне, почуття у «вченого» профессора! А шкода, що профессор Флоринський не заглянув у журналъ «Былое» (1906, кн. 2),—там би він на стор. 66—68 знайшов і «Уставъ славянскаго общества св. Кирилла и Мефодія» і «Главныя правила Общества», здобуті з архиву Департамента поліції. Поглянувши на «устав», він би побачив, що той статут, що в «Кіевской Старинѣ» (1906, II) видрюковано як раз «настоящій», а як би ще до того він прочитав там таки прокламацію до «братьевъ украинцевъ», знайдену серед рукописів, що взяті були у

членів Кирило-Мефодієвського товариства, та пояснення до уставу, то вичитав би таке:

1) Мы принимаемъ, что всѣ славяне должны между собою соединиться.

2) Но такъ, *чтобы каждый народъ составлялъ особенную Рѣчь Посполитую и управлялся не слитно съ другими*, а такъ, чтобъ каждый народъ имѣлъ свой языкъ, свою литературу, свое общественное устройство. Такими народами признаемъ: великороссіянъ, *украинцевъ*, поляковъ, чеховъ, лужичанъ, хорутанъ, иллиро-сербовъ и болгаръ.

3) Чтобъ единствовалъ сеймъ или славянское собраніе, гдѣ бы сходились депутаты отъ всѣхъ республикъ славянскихъ и тамъ разсуждали бы и рѣшали дѣла, которыя относятся ко всему союзу славянскому.

4) Чтобъ въ каждой республикѣ былъ правитель, избранный на время, и надъ цѣлымъ союзомъ былъ такой же правитель, выбранный на время.

Чи може проф. Флоринському і це усе здаватиметься «ненастоящим»? Але це вже з такого джерела (з архиву Департамента Поліції, славетнаго «Ш отдѣленія)», що перед авторитетністю його мабуть і проф. Флоринський схилить голову. Нарешті, зазначу ще один вибрик проф. Флоринського, який власне до Шевченка не дуже то стосується. Ну, але при «сей вѣрной оказіи» чому не жбурнути зайвий раз камінцем в украінців! Онъ (Шевченко) не сдѣлалъ ни одного шага, чтобы *искусственно* возможно больше отдѣлить этотъ языкъ отъ общерусскаго литературнаго языка, въ чемъ такъ сильно грѣшили и продолжаютъ грѣшить многіе продолжатели поэта. Прекрасный, чисто-народный языкъ произведеній Шевченка, вполнѣ понятный каждому образованному русскому, служитъ лучшимъ доказательствомъ всей безпочвенности стремленій, направленныхъ *къ полному* литературному обособленію малоруссовъ, къ созданію для этой вѣтви русскаго народа своего особаго, научнаго и образованнаго языка, въ замѣнъ общепринятаго языка Пушкина и Гоголя,

выработаннаго общими усиліями всѣхъ племенныхъ разновидностей русскаго народа (стр. 26).

Як ця балаканина для «самоуслажденія» гумористично виглядає саме в ті часи (рік 1906-ий), коли в російській Україні постало вже кілька газет і журналів, а українська мова починає вже ставати твердою ногою й по громадських інституціях, — в університетах (напр. у Харківському) та по гімназіях (поки що приватних). Невже «славетному» славистові охота нагадувати собою героя Ламанчського в упертій його боротьбі з вітряками! Пора б уже профессорові Флоринському заспокоїтися з цією справою, бо от скілько вже часу псує він даремне собі нерви, а українці ніяк не хочуть його слухаться та покинути зовсім свою літературну мову і перейти до «общепринятаго языка Пушкина и Гоголя».

Та вже годі!... Стаття проф. Флоринського такий «неисчерпаемый кладезь» мудрощів усяких та юмористики, що дотепному критикові постачило б на добру низку газетних фельєтонів. Кінчаючи свої замітки, мушу признатися одначе, що я так і не порішив собі питання, як саме дивитися на отцю профессорську,—sit venia verbo!—працю: чи справді вона—продукт простого грунтовного «невѣжества» «відомого» слависта в тій справі, про яку він взявся писати, чи тут більш було елементу свідомого, на принціпі: «Тьмы истинъ намъ дороже... обманъ»...

В. Д.

„Лілея" Шевченка и „Lilie" Эрбена.

Въ собраніи народныхъ лужицкихъ пѣсенъ Смоляра есть одна красивая средневѣковая легенда. У князя города Варадина была дочь Терезія. Когда она выросла, за нее посватался знатный баронъ, и отецъ велѣлъ дочери итти за него замужъ. Терезія не хотѣла этого. Она посвятила себя Богу. У пей одинъ женихъ—Іисусъ. Грозно крикнулъ отецъ на свою дочь, и та покорилась. Въ день свадьбы, послѣ совершенья обряда вѣнчанья, Терезія пошла въ садъ къ своимъ любимымъ цвѣтамъ. Терезія молилась Іисусу. И вотъ онъ явился ей, свѣтлый, лучезарный. Онъ даетъ Терезіи перстень. Она срываетъ для жениха розу. Іисусъ беретъ Терезію за руку и ведетъ въ рай. Тамъ было много, много цвѣтовъ. И Терезія срывала ихъ. *И никто не знаетъ, какіе то были цвѣты*—говоритъ легенда. Когда Терезія прошла рай, Іисусъ предложилъ ей итти домой. Терезія съ печалью идетъ въ Варадинъ. Ее встрѣчаютъ съ недоумѣніемъ. Ея уже никто не знаетъ: она была въ раю сто лѣтъ. Немного Терезія жила послѣ того на землѣ. Причастившись, она скончалась. [1])

Эта поэтическая легенда о Христовой невѣстѣ является яркимъ выраженіемъ средневѣковой мистики и возвышенныхъ

---

[1]) Свободный переводъ Н. Берга въ книгѣ: „Поэзія славянъ" Н. В. Гербеля.

стремленій къ неземному идеалу. Но особенно характерно для средневѣкового поэтическаго, міросозерцанія это упоминаніе о райскихъ цвѣтахъ: *никто не знаетъ, какіе то были цвѣты.* Весь сокровенный идеализмъ души, настроенной не по земному, неопредѣленность стремленій сердца и даже нежеланіе постигнуть идеалъ въ опредѣленной формѣ выразились въ простой фразѣ о неизвѣстныхъ цвѣтахъ. Цвѣтокъ—символъ прекраснаго въ мірѣ. Цвѣтокъ—идеалъ красоты, но въ чемъ этотъ идеалъ—никто не знаетъ. И не надо его постигать знаніемъ!

Когда романтизмъ возродилъ средневѣковую мистику и символику въ поэзіи, символика цвѣтка, какъ непредѣленнаго, туманнаго, неяснаго идеала, но сильнаго и увлекательнаго, укрѣпляется въ поэтическихъ произведеніяхъ. Фридрихъ Новалисъ въ романѣ «Генрихъ фонъ-Офтердингенъ» представляетъ религію этого высшаго туманнаго идеала въ поэтической идеѣ о «голубомъ цвѣткѣ». «Голубой цвѣтокъ» является Генриху въ сновидѣніи. Онъ снился также отцу Генриха и сулитъ идеальное счастье. И Генрихъ идетъ разыскивать таинственный «голубой цвѣтокъ». Много представленій соединяли романтики съ «голубымъ цвѣткомъ» своей поэзіи. Представленія о неземной красотѣ, идеальномъ счастьи души, порывы къ исканью этого счастья въ глубинѣ сердца и много другихъ идей рождалось въ душѣ романтика, когда въ ней возникала идея «голубого цвѣтка».

Какъ для героя «Краснаго цвѣтка» В. М. Гаршина «красный цвѣтокъ» былъ воплощеньемъ всего зла міра, какимъ-то Ариманомъ, превратившимся въ красные лепестки, такъ въ романтическихъ представленіяхъ «голубой цвѣтокъ» является воплощеніемъ всего высокаго и прекраснаго въ духовной жизни человѣка. Но все это прекрасное не выходитъ изъ рамокъ личнаго чувства, не является объективно прекраснымъ, необходимымъ въ жизни всего человѣчества,—оно имѣетъ только субъективную цѣнность и скрыто въ глубинахъ сердца.

Фольклоръ давалъ богатый матеріалъ для поэтизированія романтической идеи о цвѣткѣ, какъ о высшемъ духовномъ идеалѣ. Пантеизмъ первобытныхъ народовъ, когда человѣкъ не только не

выдѣлялъ себя изъ среды остальной природы, но и отождествлялъ свою личность съ нею и даже, болѣе того, въ загробной своей судьбѣ связывалъ себя съ явленіями природы, оставилъ многообразные слѣды во всемірномъ фольклорѣ и, конечно, въ славянскомъ. Онъ удѣлилъ цвѣтку и другимъ растеніямъ большое мѣсто въ жизни человѣка.

Въ украинской народной поэзіи многія пѣсни и сказки. отражаютъ въ себѣ первобытный пантеизмъ славянъ Вотъ нѣкоторыя изъ пѣсенъ, гдѣ фигурируютъ растенія.

Мать женила сына и возненавидѣла невѣстку. Сынъ поѣхалъ въ дальнюю дорогу; мать посылаетъ невѣстку брать ленъ:

Не вибереш льону, не вертайсь до дому,
Ой стань у полі тонкою тополею.

Пріѣзжаетъ сынъ домой и разсказываетъ матери о томъ, какой тополь онъ видѣлъ на своемъ полѣ. Мать велитъ сыну срубить тополь. Сынъ пошелъ и сталъ рубить тополь.

Ой цюкнув раз перший—вона зашуміла,
Ой цюкнув у друге—та й загомоніла:
Не рубай мене, бо я твоя мила!
То твоя матуся так нам поробила,
Маленькиї дітки та й посиротила,
Тебе молодого вдовцем нарядила.

Воротился сынъ домой, говоритъ матери:

Ой вийди до мене, матуся стара!
Не есть ти мені мати—люта змія [1]).

Извѣстна пѣсня о томъ, какъ братъ женился на своей сестрѣ. Послѣ сватьбы они стали спрашиватъ другъ друга о происхожденіи и узнали, въ какомъ они состоятъ родствѣ. Послѣ этого братъ говоритъ сестрѣ:

---

1) Чубинскій, Труды. V, II, № 308.

Ходім, сестро, горою,
Розсіємось травою;
Ходім, сестро, степами,
Розсіємось цвітами.
Ой ти будеш жовтий цвіт,
А я буду синій цвіт![1])

Такъ произошелъ цвѣтокъ Иванъ-да-Марья.

На основѣ пантеистическаго міросозерцанія народной поэзіи родилась баллада Шевченка «Тополя». На той же основѣ выросла другая его баллада «Лілея».—Умерла мать и оставила по себѣ дочку. Дѣвочка не знаетъ, кто ея отецъ. Но она слыхала, какъ мать проклинала ихъ пана. И вотъ этотъ самый панъ беретъ дѣвочку къ себѣ. Она живетъ у пана. Но какъ-то панъ уѣхалъ. Его крестьяне возмутились, сожгли домъ. А панской воспитанницѣ остригли косы, какъ будто грѣшной дѣвушкѣ. Зима. Дѣвушка умираетъ подъ тыномъ. Весною на ея могилѣ выростаетъ лилія. Это—сама дѣвушка.—Таково содержаніе баллады. Оно вполнѣ покоится на основахъ фольклора и вызвано въ жизнь романтическими вѣяніями. Но въ «Лілеї» не одно голое содержаніе. «Лілея» богата своею идеею.

Подъ тѣмъ же названіемъ въ славянской литературѣ есть другая баллада, также романтическая, также возникшая на основѣ народной поэзіи. Это—«Lilie» чешскаго поэта Эрбена. Мы сопоставляемъ баллады Шевченка и Эрбена не потому, что ставимъ ихъ въ зависимость одна отъ другой, а потому что мы надѣемся выяснить «Лілею» нашего поэта въ отношеніи ея идеи и полнѣе и лучше, когда поставимъ рядомъ двѣ эти «Лиліи» и сравнимъ ихъ со стороны идейно-поэтической «Лілея» Шевченка и «Lilie» Эрбена близки другъ другу, но онѣ неравны по высотѣ идеи, проникающей оба произведенія. Характеръ личности Шевченка наложилъ на романтическую идею «Лілеї» печать присущаго автору настроенія и стремленій.

---

1) Ibid V, I, № 407.

Карлъ Яромиръ Эрбенъ (род. 1811 г.—ум. 1870 г.) принадлежитъ къ классической эпохѣ чешской литературы, прославленной именами Юнгманна, Коллара, Челяковскаго, Маха... Сборникъ его стихотвореній «Kytice» («Букетъ»)—произведеніе національное, знакомое чехамъ съ дѣтскаго возраста наравнѣ съ молитвами. Насколько высоко чехи цѣнятъ поэтическія произведенія Эрбена, видно изъ отзывовъ о нихъ послѣдующихъ чешскихъ писателей. Извѣстный чешскій поэтъ Ярославъ Врхлицкій говоритъ, что «съ похвалами по адресу сборника «Kytice» дѣло обстоитъ такъ же, какъ со многимъ другимъ, что понимается само собою, но что высказать мы ощущаемъ иногда живую потребность. Каждый молча цѣнитъ ласки весенняго солнца, вѣчную, прекрасную и увлекательную поэзію звѣзднаго неба, прохладную тѣнь стараго лѣса въ лѣтнюю жару, но все же бываютъ мгновенья, когда мы хотимъ крикнуть другъ другу, какъ все это велико, прекрасно и мирно». [1]) Еще болѣе восторженный отзывъ о сборникѣ Эрбена находимъ у другого писателя, Яна Неруды: «Кто бы вздумалъ говоритъ онъ, позолотить золото, освѣтить свѣчою солнце, раскрасить радугу, поджечь огнедышащую гору, сдѣлать тверже алмазъ, ускорить движенье облаковъ,—тотъ былъ бы разумнѣе, чѣмъ тотъ, кто захотѣлъ бы воспѣвать твои пѣсни, пѣвецъ Эрбенъ» [2]). Какъ ни преувеличены покажутся на первый взглядъ приведенные отзывы объ Эрбенѣ, но въ устахъ чеха они естественны. Читая Эрбена, дѣйствительно чувствуешь великую силу народнаго сознанія въ языкѣ, въ оборотахъ, поэтическихъ украшеніяхъ. Но вмѣстѣ съ тѣмъ произведенія Эрбена высоко-поэтичны и захватываютъ читателя своимъ настроеніемъ, какъ съ первыхъ же стиховъ его баллады: «Свадебныя рубашки», поэтической родственницы «Ле-

---

[1]) „Kritický rozbor Jaroslava Vrchlického“, приложенный къ изданію „Kytice“, подъ редакціей проф. Лишка (роскошное иллюстрированное изданіе).

[2]) Тамъ же.

норы» Бюргера и «Свѣтланы» Жуковскаго, чувствуется полуночный мистическій ужасъ, предваряющій содержаніе баллады.

«Kytice» Эрбена по своей національной основѣ напоминаютъ «Кобзарь» Шевченка. Поэтъ нарвалъ цвѣты для букета на могилѣ дорогой матери-родины. Но она не умерла совсѣмъ: душа ея вселилась въ цвѣты «мать-душка», и поэтъ составилъ изъ этихъ цвѣтовъ букетъ: «Я нарвалъ тебя, обращается онъ къ «мама-матери-душкѣ», на старой могилѣ. Кому я тебя принесу? Я соберу тебя въ скромный букетъ, повяжу красивою ленточкою. Я укажу тебѣ дорогу въ обширныя страны, гдѣ ты найдешь родное семейство. Можетъ быть найдется твоя дочь, которая почувствуетъ твое милое обаяніе. Можетъ быть, найдется сынъ, который склонится къ тебѣ своимъ серцемъ». Такъ же напутствовалъ цвѣты своего творчества нашъ украинскій поэтъ въ извѣстномъ стихотвореніи: «Думи мої»:

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас,—
Де ж мені вас діти?
В Украіну ідіть, діти,
В нашу Украіну...

Тамъ поэтъ такъ же думалъ найти близкія себѣ сердца, особенно сердца дѣвушекъ:

Може найдеться дівоче
Сердце, карі очі,
Що заплачуть на ці думи.

И украинскія дѣвушки находили у Шевченка трогательную балладу «Лілею», а чешскія съ тѣмъ же чувствомъ останавливались на «Lilie» Эрбена. Содержаніе послѣдней слѣдующее.

Въ ранней молодости умираетъ дѣвушка. Она проситъ, чтобы ее не хоронили на кладбищѣ. Тамъ слышны рыданья вдовъ и сиротъ: ея сердце погибнетъ отъ горя.

«Схороните меня въ зеленомъ лѣсу. Тамъ на моей могилѣ будетъ цвѣсти верескъ; тамъ мнѣ будутъ пѣть птички, и мое сердце будетъ радоваться.—Не прошло еще трехъ лѣтъ, а на ея гробѣ цвѣтетъ рѣдкій цвѣтокъ. Лилія бѣлая—кто ее видалъ, сердце того охватывала дивная печаль. Лилія душистая—кто обонялъ ея запахъ, въ томъ разливался пламень томленія».

Вотъ молодой рыцарь ѣдетъ на охоту. Онъ видитъ бѣлую лань и мчится за нею. Но лань пропала, а онъ очутился возлѣ бѣлой лиліи.

«Панъ на лилію глядитъ съ удивленіемъ, плечо его опустилось, духъ въ немъ притаился».

Рыцарь велитъ слугѣ выкопать лилію:

«Я хочу имѣть эту лилію въ своемъ саду: мнѣ кажется, я не могу быть безъ нея. Гей, вѣрный слуга, довѣренный мой! Эту лилію ты стереги и храни, храни ее зорко днемъ и ночью,—дивная, предивная сила влечетъ меня къ ней. Онъ берегъ ее одинъ день, берегъ другой; господинъ осчастливленъ ея дивною прелестью. Вотъ на третью ночь, при полномъ свѣтѣ луны, слуга спѣшитъ разбудить господина: «Вставай, мой господинъ! Твоя лилія влачится по саду. Спѣши, не мѣшкай! Пора! Твоя лилія поетъ дивнымъ голосомъ!»—«Я печальная прозябаю въ своей невѣрной жизни, какъ роса въ полѣ, какъ туманъ на рѣкѣ: блеснетъ ясный солнечный лучъ—роса и паръ—и мой вѣкъ погибнетъ»!—«Не погибнетъ твой вѣкъ, я увѣряю тебя. Я дамъ тебѣ вѣрную защиту отъ солнца. Стѣны будутъ твоимъ надежнымъ покровомъ, а ты, моя дорогая, будешь моею женою».

И Лилія стала женою рыцаря и родила ему сына. Но вотъ король зоветъ рыцаря на службу. Тяжело ему разставаться со своею милою, какъ будто онъ предчувствуетъ невзгоду.

«Если мнѣ нельзя быть твоимъ хранителемъ, я оставлю хранить тебя свою мать. Плохо мать исполняла волю сына, плохо берегла его жену. На небѣ солнце—сѣнь разрушена: «Сгинь, ночная панна! Сгинь, чудовище, сгинь!» Рыцарь ѣдетъ домой; онъ окончилъ службу. Печальная вѣсть несется ему навстрѣчу: «Твоего дитятка уже нѣтъ въ живыхъ, а по волѣ

твоей матери лилія увяла»!—«О, мать моя, мать моя! Ты злая гадюка! Чѣмъ повредила тебѣ моя жена? Ты отравила цвѣтъ моей жизни: пускай же и для тебя почернѣетъ Божій свѣтъ!»

Въ балладѣ Эрбена всѣ элементы романтической поэзіи. Ночная любовь къ цвѣтку—женщинѣ, которая возгорается такъ внезапно и отличается такою силою и въ то же время остается какою-то неопредѣленною, непонятною,—все это грезы романтизма. Но это только внѣшность послѣдняго. Если же мы вникнемъ во внутреннее качество этихъ грезъ, то придется отмѣтить ихъ узко-личный характеръ. Это культъ своего «я», который доводитъ личность въ ея исключительной жизни въ предѣлахъ своего внутренняго міра до забвенія всего окружающаго: «Не хороните меня на кладбищѣ, говоритъ героиня «Lilie»; тамъ раздается плачъ сиротъ и вдовъ; тамъ много пролилось горькихъ слезъ, и мое сердце будетъ гибнуть отъ горя». Это отвращеніе отъ міра съ его печалями, бѣгство изъ міра въ область своей сокровенной душевной жизни. Это настроеніе Рене Шатобріана, Алеко Пушкина. Молодой рыцарь и возрожденная въ цвѣткѣ дѣвушка во взаимной любви находятъ полное счастье, но углубленное въ ихъ душахъ, окутанное покровомъ ночи, далекое отъ солнца жизни, а потому невѣрное, какъ роса на лугахъ передъ утренней зарею.

Иное освѣщеніе романтической грезы въ «Лілеї» Шевченка. Поэтъ, могущій отдать свою личную жизнь за идею счастья людей, видитъ во влеченіи ихъ къ бѣлому, красивому цвѣтку не прихоть романтическихъ сердецъ, непонятную для самихъ людей. «Королевий цвіт» ничего не отвѣчаетъ на вопросъ Лиліи, за что ее такъ любятъ тѣ самые люди, которые ее погубили въ жизни, за что они называютъ ее царевною и не спускаютъ съ нея глазъ, но самъ поэтъ отвѣчаетъ такъ:

Сам Господь вітав над ними
І творив святеє
Землі грішній...

Лилія это—святое, что творитъ Господь въ мірѣ. Лилія это—вѣчная правда, которую убиваетъ человѣкъ въ своемъ грубомъ невѣжествѣ, но стремленіе къ которой всегда остается въ немъ. Лилія это—мировое счастье, къ которому идетъ человѣчество путемъ страданій и горя, но идеалъ котораго никогда не покидаетъ его, какъ бы ни были люди злы и несправедливы. Лилія это—самъ Богъ, творящій святую волю на грѣшной землѣ. Лилія это—основная идея поэзіи Шевченка, твердо вѣрившаго въ торжество Божьей правды на землѣ:

Ми віруем Твоїй силі
І духу живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки.
А поки-що—течуть ріки,
Крівавиї ріки!... («Кавказ»).

Такимъ образомъ, романтизмъ Шевченка далекъ отъ того романтизма европейскихъ литературъ, который, ставя высоко идеалъ совершенства, красоты и счастья, сужалъ цѣнность его субъективнымъ значеніемъ, какое онъ имѣетъ только для личности, достигшей пониманія этого идеала жизнью своего чувства. Романтическія идеи Шевченка ближе къ идеализму позднѣйшей реалистической литературы, какъ напримѣръ, къ идеализму А. П. Чехова. Онѣ проникнуты тою же увѣренностью въ торжество правды, какую мы встрѣтимъ у послѣдняго: «Какъ ни велико зло, все же ночь тиха и прекрасна, и все же въ Божьемъ мірѣ правда есть, и будетъ, такая же тихая и прекрасная, и все на землѣ только ждетъ, чтобы слиться съ правдой, какъ лунный свѣтъ сливается съ ночью». («Въ оврагѣ»).

Мы не думали кончить нашъ очеркъ сближеніемъ Шевченка и Чехова, но такова та правда, о которой они неустанно говорили: она объединяетъ всѣхъ людей.

Владиміръ Даниловъ.

„Ucrainica“ в журналі „Былое“ за минулий (1906) рік.

Свобода дрюку, завойована нарівні з иньшими свободами великим визвольним рухом російським, дала де яку змогу російському громадянству занятись вивченням свого минулого, вивченням історії цього визвольного руху і еволюції власної політичної свідомости. До останнього часу на перешкоді цьому стояли тяжкі цензурні умовини і цілий ряд заборон, що, наче цербер той мітичний, зупиняли кожного, хто хотів би пролити світ непідкупної правди на факти політичного минулого і познайомити масси народні з тими численними тяжкими жертвами, що приносились громадянством на олтарь визвольного руху. Архіви ріжних державних інституцій, а надто тих, що стежили спеціально за тим, щоб не допустити розвинутись цьому рухові до логічного кінця, і тепер ще неприступні для користування громадянства і наукових дослідів; численні факти і події з історії боротьби громадянства за елементарні права горожанські, з історії діяльности ріжних партій революційних залишаються невідомими і похованими від загалу. Уряд не дає змоги ознайомитись з ними навіть людям науки і на підставі цього знайомства встановити обьективний генетичний звязок сучасного—з тим, що минуло, і пролити справжній світ на темні і сумні сторінки політичної історії російської. Та не дивлячись на це, російське громадянство, одержавши де яку змогу користуватися хоч і обгризаною, але

всеж таки свободою дрюку, вживає всіх засобів, аби задовольнити пекучій потребі в справі вивчення і правдивого освітлення історії своїх змагань за політичну волю та за встановлення в Росії демократичного ладу. Дякуючи коллективним заходам, ця пекуча потреба починає зреалізовуватися потроху і те, що застилалося туманом та чорною хмарою урядової мовчанки або офіціальної науки, виступає тепер в правдивому світлі. З спеціальною метою вивчення історії «освободительнаго движенія» засновано було в початку 1906 року історичний журнал «Былое», в якому через увесь цей рік, уміщено чи мало цікавого матеріалу в формі монографічних дослідів, спогадів, дневників, хронікерських і бібліографічних замітокъ, офіціальних документів, листів, автобіографій і т. и., що так або інакше освітлюють нам той шлях, яким прямував визвольний рух, і тих діячів, які брали в ньому ту чи иншу участь. З величезним інтересом і захопленням читаються ці матеріали. І ні один історик, що хотів би зрозуміти сучасний стан річей в Росії і виснити собі форми політичних змагань російського громадянства, не зможе ігнорувати матеріалів, оголошених редакцією «Былого».

Та не тільки для історика російського визвольного руху ці матеріали мають ціну та значіння. З великою увагою зупиниться над книжками «Былого» і той, хто шукає фактів і відомостів до історії національних змагань недержавних народів Росії: на сторінках цінного журналу зустріне він досить часто нові факти з історії політичної думки і акції і свого рідного народу, які хоч може і не дадуть йому повного малюнку історії національної свідомости і активного національного руху серед рідного народу, та всеж допоможуть йому зазначити нові риси в цьому малюнкові, виснити де які темні боки його і дадуть змогу намітити той напрямок, по якому треба йти далі, щоб зірвати полуду з темних сторінок рідної історії.

Уміщено на сторінках «Былого» і де які матеріали з історії національного руху на Украіні. Де які з них не есть новина; инші ж, навпаки, появляються в дрюку вперше і варті того, щоб занотувати іх на сторінках нашого журналу. Подаємо

ці нотатки в хронологічному порядку в міру того, як дрюкувались матеріали в «Былому».

Кн. 1. январь. *«Вопросъ о преобразованіи государственнаго строя Россіи въ XVIII і первой четверти XIX вѣка». В. И. Семевскаго.* В цьому нарисі відомий історик російський подає між иншим цікаві відомости про участь «малороссійських депутатів» в знаменитій Катерининський комісії 1767 року. Історик зазначає, що самий факт виборів до цієї комісії і складання наказів депутатам до неї «дали привід для виявлення змагань до місцевого самоврядування через реставрацію гетьманства, знищеного в 1764 році. Але «Малороссійський генерал-губернатор Румянцев вмішався у вибори і в справу складання наказів; він звелів знищити де які накази, що не відповідали намірам урядовим, і замінити їх новими». Тіж виборщики, що не корились Румянцеву, отдавались під суд (стр. 5). Крім цих фактів, відомих в нашій історичний літературі, в статьї Семевського немає цікавого для історії українського національного руху матеріалу.

Кн. II. *„Изъ исторіи «Общества св. Кирилла и Меѳодія» (1847)", (стр. 67—69).* Під цим заголовком уміщено «уставъ и правила» товариства і дві прокламації—одна до «братьевъ украинцевъ», друга—до «братьевъ—великороссовъ». І «устав» і «прокламації» появляються в дрюку вперше. Подаємо їх цілком так, як надрюковано їх в «Былому».

Уставъ славянскаго общества св. Кирила и Меѳодія.

Главныя идеи.

1) Принимаемъ, что духовное и политическое соединеніе славянъ есть истинное ихъ назначеніе, къ которому они должны стремиться.

2) Принимаемъ, что при соединеніи каждое славянское племя должно имѣть свою самостоятельность, а такими племенами признаемъ: южно - руссовъ, сѣверно - руссовъ съ бѣлоруссами, поляковъ, чеховъ съ словенцами, лужичанъ, иллиро-сербовъ съ хорутанами и болгаръ.

3) Принимаемъ, что каждое племя должно имѣть правленіе народное и соблюдать совершенное равенство согражданъ по ихъ рожденію, христіанскимъ вѣроисповѣданіямъ и состоянію.

4) Принимаемъ, что правленіе, законодательство, право собственности и просвѣщеніе у всѣхъ славянъ должно основываться на святой религіи Господа нашего Іисуса Христа.

5) Принимаемъ, что при такомъ равенствѣ образованность и чистая нравственность должны служить условіемъ участія въ правленіи.

6) Принимаемъ, что долженъ существовать общій славянскій соборъ изъ представителей всѣхъ племенъ.

Главныя правила Общества.

1) Устанавливаемъ общество съ цѣлью роспространенія вышеизложенныхъ идей преимущественно посредствомъ воспитанія юношества, литературы и умноженія числа членовъ Общества. Общество именуетъ своими покровителями святыхъ просвѣтителей Кирилла и Меѳодія и принимаетъ своимъ знакомъ кольцо или икону, съ именемъ или изображеніемъ сихъ святыхъ.

2) Каждый членъ общества произноситъ присягу при поступленіи употреблять дарованіе, труды, состоянія, общественныя свои связи для цѣлей общества, и ежели бы какой членъ претерпѣлъ гоненія и даже мученія за принятыя обществомъ идеи, то, по данной присягѣ, онъ не выдаетъ никого изъ членовъ, своихъ братій.

3) Въ случаѣ членъ попадетъ въ руки враговъ и оставитъ въ нуждѣ семейство, общество помогаетъ ему.

4) Каждый принятый членъ общества можетъ принять новаго члена безъ необходимости сообщать ему объ именахъ прочихъ членовъ.

5) Въ члены принимаются славяне всѣхъ племенъ и всѣхъ званій.

6) Совершенное равенство должно господствовать между членами.

7) Такъ какъ въ настоящее время славянскія племена исповѣдуютъ различныя вѣроисповѣданія и имѣютъ предубѣжденія другъ противъ друга, то общество будетъ стараться объ

уничтоженіи всякой племенной и религіозной вражды между ими и распространять идею о возможности примиренія разногласій въ христіанскихъ церквахъ.

8) Общество будетъ стараться заранѣе объ искорененіи рабства и всякаго униженія низшихъ классовъ, равнымъ образомъ и о повсемѣстномъ роспространеніи грамотности.

9) Какъ все общество въ совокупности, такъ и каждый членъ должны свои дѣйствія соображать съ евангельскими правилами любви, кротости и терпѣнія; правило же: цѣль освящаетъ средство — общество признаетъ безбожнымъ.

10) Нѣсколько членовъ общества, находясь въ одномъ извѣстномъ мѣстѣ, могутъ имѣть свои собранія и постановлять частныя правила для своихъ дѣйствій; но дабы они не противорѣчили главнымъ идеямъ и правиламъ общества.

11) Никто изъ членовъ не долженъ объявлять о существованіи и составѣ общества тѣмъ, которые не вступаютъ или не подаютъ надежды вступить въ него.

Прокламації.

1. Братья—украинцы!

Это разсужденіе предлагаемъ вамъ передъ глаза и даемъ на размышленіе: Хорошо ли такъ будетъ, какъ эти пункты скажутъ:

1) Мы принимаемъ, что всѣ славяне должны между собою соединиться.

2) Но такъ, чтобъ каждый народъ составлялъ особенную Рѣчь Посполитую и управлялся не слитно съ другими, такъ чтобъ каждый народъ имѣлъ свой языкъ, свою литературу, свое общественное устройство. Такими народами признаемъ: великороссіянъ, украинцевъ, поляковъ, чеховъ, лутичанъ, хорутанъ, иллиро-сербовъ и болгаръ.

3) Чтобъ единствовалъ сеймъ или славянское собраніе, гдѣ бы сходились депутаты отъ всѣхъ республикъ славянскихъ, и тамъ разсуждали бы и рѣшали дѣла, которыя относятся ко всему союзу славянскому.

4) Чтобъ въ каждой республикѣ былъ правитель, избранный на время, и надъ цѣлымъ союзомъ былъ такой же правитель, вибранный на время.

5) Чтобъ въ каждой республикѣ было всеобщее равенство и свобода и никакія различія сословій.

6) Чтобъ депутатами и чиновниками дѣлали не по происхожденію и не по имуществу, а по уму и образованности, народнымъ выборомъ.

7) Чтобъ вѣра Христова была основаніемъ законодательства и общественнаго порядка въ цѣломъ союзѣ и въ каждой республикѣ.

Вотъ, братья украинцы, жители Украины обѣхъ сторонъ Днѣпра, мы даемъ вамъ это на розмышленіе; прочитайте со вниманіемъ и пусть каждый думаетъ, какъ достигнуть этого, и какъ бы лучше сдѣлать. Много головъ, много умовъ,—говоритъ пословица. Если бы объ этомъ станете прилежно думать, то когда придетъ пора вамъ заговорить объ этомъ, Господь даруетъ вамъ смыслъ и урозумѣніе.

2. Братья великороссіяне и поляки!

Сіе глаголетъ къ вамъ Украина, нищая сестра ваша, которую вы распяли и растерзали, и которая не помнитъ зла и соболѣзнуетъ о вашихъ бѣдствіяхъ, и готова проливать кровь дѣтей своихъ за вашу свободу. Прочитайте посланіе это братское, обсудите важное дѣло вашего общаго спасенія, возстаньте отъ сна и дремоты, истребите въ сердцахъ вашихъ безразсудную ненависть другъ къ другу, возженную царями и господами, на общую погибель нашей свободы, устыдитесь ярма, которое тяготитъ ваши плечи, устидитесь собственной своей испорченности, предайте проклятію святотатственныя имена земного царя и земного господина; изгоните изъ умовъ вашихъ духъ невѣрія, занесенный отъ племенъ нѣмецкихъ и романскихъ, и духъ закоснѣлости, вдохнутый татарами, облекитесь въ свойственную славянамъ любовь къ человѣчеству, вспомните также о братьяхъ вашихъ, томящихся и въ шелковыхъ цѣпяхъ нѣмецкихъ и въ когтяхъ турецкихъ, и да будетъ цѣлью жизни и дѣятельности каждою изъ васъ: Славянскій союзъ, всеобщее равенство, братство, миръ и любовь Господа нашего Іисуса Христа. Аминь.

В другій же книжці »Былого« уміщено докладну бібліографічну рецензію (стор. 292—299) *С. Русовоі* на «Собраніе поли-

тическихъ сочиненій М. П. Драгоманова. Т. I, изданіе редакціи «Освобожденія» Парижъ. 1905 г.

Кн. III (март). «Письмо А. И. Желябова къ Драгоманову» (стр. 81—73). Лист цей надрюковано було самим Драгомановим, після смерти Желябова в журналі «Вольное Слово» і крім того видано було окремим виданням заразом з невеличкою передмовою до нього Драгоманова.

Кн. IV. (апріль). *Семенъ Олейничукъ. П. Е. Щеголева* (стр. 107—125). В цій статьї автор оповідає про надзвичайно цікаву людину Семена Олейнічука, замученого в катувальнях Шлісельбургської фортеці тільки за одне те, що він мав «вредныя мысли».

Олейнічука заарештовано було 1849 року в Никольській слободці остерського повіту чернигівської губернії. Під час трусу забрато у нього папери на 158 аркушах під заголовкомъ «*Историческій разсказъ природныхъ жителей Малороссіи заднѣпровской, т. е губерній кіевской, каменецъ-подольской и житомиръ-волынской, про свое житье-бытье*». Слідство, зроблене по наказу київського генерал-губернатора Бібікова чиновником «особыхъ порученій» Сіпіцьким, виявило такі біографічні дати з життя Олейнічука. Він народивсь в 1798 р. і був кріпаком поміщиків Собіщанських в винницькому повіті волинської губ. Без відома поміщика батько Олейнічука віддав його до вінницької гімназії, де він пробув до 1824 року. З гімназії Олейнічука було відпроваджено до поміщика, котрий хотів його оддати у москалі, але Олейнічук втік від пана і діставши якось документа шляхтича Сорочинського, жив по чужим паперам спочатку десь приходським учителем, потім в Почаївській лаврі, затим в католицькому манастирі ордена Кармелітів волинської губ. З цього манастиря Олейнічука вже в чині клерика переведено було в кармелитський манастирь в г. Чаусі могильовської г. В 1833 р. Олейнічук знов повернувся на православіе, був приходським учителем в оршанському повіті,—потім повернувся сам до поміщика, котрий оддав його під суд. Але справа скінчилась якось гарно для Олейнічука: його признано було «слабоумнымъ». В 1845 р.

Олейнічук одержав від поміщика навіть «формальную одпускную». Дякуючи освіті і власній гіркій долі кріпака Олейнічук зрозумів весь тягарь панщини. Наслідком цього було, як каже д. Щеголів, «надзвичайно глибоке обурення морального почуття, що залишили сліди на ціле життя і дало напрямок останньому». «Будучи сам—показував на допіті Оленічук—изъ крѣпостного званія, имѣя родныхъ, близкихъ и далекихъ, въ крестьянскомъ биту и будучи, сколько для меня возможно, грамотнымъ я не могъ переносить того положенія, въ какомъ находились вообще крестьяне при произвольномъ и нерѣдко жестокомъ обращеніи съ ними помѣщиковъ и ихъ экономическихъ служителей, и поэтому старался сперва, всѣми возможными средствами выбиться изъ крѣпостного званія и въ такой крайности перемѣнялъ православную вѣру, мою званіе русскаго крестьянина на польскаго шляхтича, но это отступленіе не только не успокаивало меня, но еще болѣе мучило различными опасеніями». Душу Олейнічука глибоко вразули страждання рідного йому украінського селенства і він ціле життя своє дбав про те, щоб і самому увільнитись від панщини і своіх одноплеменців увільнити від неі».

Будучи преслѣдуемъ по возвращеніи на родину, каже він на допиті, за бродяжество и подвергаясь тюремнымъ заключеніямъ, я еще болѣе возненавидѣлъ крѣпостное свое званіе и хотя получилъ отъ помѣшика своего отпускную, но это меня не успокоило, и насмотрѣвшись, странствуя по Россіи, на разные порядки, а также зная исторію Малороссіи и Польши, зная вражду поляковъ къ русскимъ и преслѣдованія ими крестьянъ, я рѣшился заняться описаніемъ оныхъ и на первый случай сочинилъ всеподданѣйше прошеніе Государю Императору отъ имени крестьянъ острожской ордінаціи о переводѣ ихъ на оброчное положеніе по примѣру крестьянъ казенныхъ. Въ этомъ прошеніи, которое поднесено государю императору, я описалъ злоупотребленія разныхъ помѣщиковъ, ляховъ. Но потомъ, боясь преслѣдованія за это прошеніе и отлучаясь въ разныя мѣста и собрав въ разное врѣмя, до 1847 года и послѣ того, частные случаи и свѣдѣнія объ обращеніи ляховъ съ крестьянами, я предположилъ себѣ за-

няться подробнымъ сочиненіемъ, чтобы, въ случаѣ подверженія меня отвѣтственности за сочиненіе государю императору прошенія, я могъ представить начальству болѣе подробностей о злоупотребленіи помѣщиковъ".

«Сочиненіе» несчасного Олейнічука виявляє у автора досить глибоке знайомство з історією Украины, прихильність його до вільнихъ форм її історичного життя; по своєму історичному значінню цей твір становить собою надзвичайно цікавий матеріал для української громадянської і економічної історії... д. Щоголів зазначає, що, становище українського народа въ кінці 40-х років змальовано Олейнічуком надзвичайно яскраво і виразно.

Із слідства, зробленого чиновником Сініцьким, не видко, щоб Олейнічук був дуже вже небезпечним чоловіком. Ніяких фактів, ні відомостів, про те, щоб він підьюжував селян до боротьби проти поміщиків, не було знайдено. Та не дивлячись на це, ген.-губ. Бібіков пропонував шефові корпуса жандармів гр. Орлову:

„что какъ человѣкъ этотъ обнаруживаетъ много мыслей, противныхъ настоящему порядку вещей, - могущихъ, при его отношеніяхъ съ простымъ народомъ, вредно дѣйствовать на умы, особенно при устройствѣ нынѣ въ помѣщичьихъ имѣніяхъ здѣшняго края по Высочайше утвержденнымъ инвентарнымъ правиламъ порядка, то было бы полезнымъ выслать его навсегда въ одну изъ отдаленныхъ губерній, и подвергнуть такому содержанію, чтобы онъ вовсе не имѣлъ никакихъ отношеній съ крестьянами; и 2) что впредь до разрѣшенія Вашего Сіятельства, онъ, по распоряженію моему, содержиться подъ стражею въ Кіевской крѣпости.

Орлов знайшов, що Олейнічук більш небезпечна людина, ніж уявляє його собі Бібіков. А через це, представляючи Цареві рапорт, пропонував «заключить Олейничука въ Соловецкій монастырь, потому что онъ съ своимъ образомъ мыслей и съ понятіями, заимствованными въ латинскихъ монастыряхъ, можетъ быть вездѣ вреденъ, преимущественно для нізшаго класса людей, съ которыми онъ неминуемо долженъ быть въ сношеніяхъ».

Царь виявив себе більш суворим, ніж його помішники і 25 ноября 1849 року звелів посадити Олейнічука в Шліссельбургську фортецю, де несчасний і помер 27 іюля 1852 року «отъ долговременной болѣзни».

Изъ полицейскихъ разслѣдованій 1882 года касательно «противоправительственныхъ сообществъ не столь вредныхъ» (стр. 304—310). В замітці йде річ про «докладну записку» державної поліції в справі зносин своєрідних товариств «Охрана» і «Священная Дружина» з «противуправительственными обществами, не столь вредными». Вбачаючи в цих товариствах sui generis конкурентів по ремеслу поліція хотіла всякими способами скомпромітувати їх в очах уряду. Проти цих товариств висовувалось обвинувачення, ніби вони мають тісні стосунки з загальним „Земським Союзом", який має звязки із загальною ліберальною лігою, котру знов таки обвинувачували в неменч тісних звязках з терорістами. В докладній записці є згадка між иншим про Драгоманова і про його зносини з російськими констітуціоналістами. Драгоманова докладна записка кваліфікує, як „человѣка не только обширнаго ума и образованія, но вполнѣ цивилизованнаго и до тонкости совѣстливаго" Там же зазначується, що „въ концѣ 70 годовъ нѣсколько человѣкъ „земскихъ дѣятелей" различныхъ губерній задумали установить нѣкоторую солидарность между дѣятельностью отдѣльныхъ земствъ, съ каковою цѣлью они учредили небольшіе съѣзды наиболѣе выдающихся замцевъ, встрѣчавшихся каждую осень въ Москвѣ, Кіевѣ или Харьковѣ. Кіевскій съѣздъ, состоявшійся въ концѣ декабря 1878 года, на которомъ, въ качествѣ делегатовъ отъ Южно-Русскихъ соціально-революціонныхъ партій, были приглашены нѣкоторые изъ наиболѣе закоснѣлыхъ украинофиловъ, — обратилъ на себя вниманіе мѣстнаго жандармскаго управленія, вслѣдствіе невполнѣ осторожныхъ распоряженій коего дальнѣйшіе съѣзды были обставлены всевозможными мѣрами предосторожностями". До записки додано два цікавих документа про деяких українських діячів недавнього українського „былого". Наводимо їх тут цілком.

1. Выписка изъ дознанія Кіевскаго Жандармскаго Управленія отъ 9 января 1879 г.

«Независимо отъ вышеизложеннаго движенія среди такъ называемыхъ «кошей», «куреней», особое вниманіе обращено еще на сборища лицъ, не имѣющихъ прямого соприкосновенія къ революціонному движенію, но тѣмъ не менѣе извѣстныхъ по своимъ противуправительственнымъ, «конституціоннымъ» возрѣніямъ. Изъ вполнѣ достовѣрнаго источника извѣстно, что во второй половинѣ декабря 1878 года до 15 лицъ, принадлежащихъ къ упомянутой группѣ, ежедневно собирались въ одномъ изъ домовъ, расположенныхъ на Подолѣ. Въ эти собранія приглашались представители разныхъ соціально-революціонныхъ партій, между прочимъ проф. Кіевскаго университета Антоновичъ, преподаватели Кіевской военной гимназіи Павелъ Житецкій и Бернштамъ и другіе, явившіеся отстаивать свои теоріи противъ предложенія «конституціоналистовъ» о совмѣстныхъ дѣйствіяхъ въ духѣ конституціи. Сообщитель увѣдомилъ Жандармское Управленіе (со словъ Житецкаго), что съѣздъ группы конституціоналистовъ состоялъ преимущественно изъ земцевъ, между которыми преобладающее вниманіе имѣли Черниговскіе земцы, изъ коихъ особенно выдѣлялся нѣкто Линденсъ или Линдесъ. Свѣдѣніе это къ сожалѣнію было сообщено нѣсколько поздно, такъ что наблюдательной агентурѣ не удалось намѣтить лицъ, участвующихъ въ упомянутыхъ собраніяхъ. Чтоже касается до личности, указанной Житецкимъ подъ именемъ Линденсъ или Линдесъ, то слѣдуетъ полагать, что дѣло идетъ о Присяжномъ Повѣренномъ Линдфорсѣ, владѣющемъ имѣніемъ недалеко отъ Чернигова и извѣстномъ уже по своимъ сношеніямъ съ семействомъ земскаго врача Каминера, несомнѣнно принадлежащаго къ соціально-революціонной партіи.

2. Выписка изъ свода указаній, данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о Государственныхъ преступленіяхъ. Май 1880 годъ.

«Старицкій Михаилъ Петровичъ, дворянинъ, проживающій въ Кіевѣ, занимался сухарнымъ дѣломъ во время войны. Объ немъ упоминаютъ почти всѣ сознавшіеся въ своихъ заблужденіи-

яхъ. Такъ Веледницкій указываетъ, что Старицкій участвовалъ не только въ дѣлахъ общества «Старая Громада», но еще въ сборищахъ «Земцевъ конституціоналистовъ», при чемъ пытался установить нѣкоторую солидарность между этими двумя группами.— Богословскій же въ своемъ показаніи указываетъ на Старицкаго, какъ на лицо, которое онъ встрѣчалъ въ квартирѣ Волкова и которое извѣстно ему за помѣщика Кіевской губерніи, переводившаго разныя революціонныя сочиненія на малорусскій языкъ, за что получалъ отъ помѣщика Черниговской губерніи Тарнавскаго по нѣскольку разъ значительныя суммы. По словамъ Богословскаго, Старицкій считаетъ Тарновскаго членомъ земскаго сообщества «добивающагося водворенія конституціоннаго строя въ Россіи».—Львовы (указанные Веледницкимъ какъ Московскіе аристократы) несомнѣнно принимаютъ участіе въ названныхъ происках. Нѣкто Басовъ (нынѣ эмигрантъ) получилъ черезъ посредство Михаила Драгневича мѣсто гувернера въ домѣ Львовыхъ. Въ 1878 году Басовъ возвратился въ Кіевъ съ полученными отъ Львова 900 р., данными ему какъ бы въ награду за службу, въ сущности же на устройство соціалистической рабочей артели.—Уже въ то время существовали довольно интимныя отношенія между Львовою и ротмистромъ (имя шифромъ), который по всей вѣроятности не откажетъ дать требуемыя разъясненія, касательно благонадежности семейства Львовыхъ».

Выписка изъ письма неизвѣстнаго лица на имя Г-жи Помелко въ Швейцарію (Кларонъ).

Адресъ. Въ Швейцарію. Женева. Suisse, Clarens. Canton de Vaud cartier de Platane maison Vichaud M-me Olga Pomelko.

Переводъ съ малорусскаго.

«Прямо до дѣла: Я познакомился съ перевозчиками—В. С. [1]). Одинъ изъ нихъ мнѣ раньше знакомъ.—Другой—тоже; но онъ не показывается мнѣ.—Это «панъ» Піотровскій, котораго и вы знаете и о которомъ было напечатано въ Народной Волѣ, что онъ шпіонъ. Я его не видѣлъ, но онъ, говорятъ, занимается

[1]) Вольное Слово, орган, редактором якого був Драгоманов—С. П.

перевозкой В. С. Знакомый мнѣ перевозчикъ говоритъ, что онъ не шпіонъ, и что Народная Воля ошиблась. Я же думаю, что И. К. [1]) не печатаетъ слегка, а о такихъ дѣлахъ подавно. Напишите, будьте ласковы, что за человѣкъ этотъ «панъ» и чѣмъ онъ теперь занимается. Кромѣ того разсказываютъ, что нѣкоторые подписчики В. С. дѣйствуютъ съ вѣдома Священной Дружины [2]); Вы, говорятъ, ручаетесь, что кромѣ пользы украинскому дѣлу, ничего изъ того не выйдетъ и мучениковъ не будетъ. Конечно, Ваше и Аксельрода ручательство вполнѣ достаточны, но все же просимъ объяснить, въ чемъ дѣло... Надо будетъ ближе сойтись съ перевозчиками. Какъ бы не вышла шкода съ «паномъ» Пусть плательщики смѣнятъ его, безъ чего опасно имѣть съ нимъ дѣла.— Книжки «Громады» и В. С. розданы по рукамъ. Читаютъ, но къ сожалѣнію у однихъ чиновничьи думки, другіе же не наши. Украина богата Московскимъ якобинствомъ. Пора, давно пора намъ быть самостоятельными, а не московскими прихвостнями.—Пишите же».

Кн. V (май). «*Далекое и Недавнее*» Воспоминанія изъ жизни революціонеровъ. *О. Любатовичъ*. Спогади відносятся до 1878–81 р. р. В галереї революційних діячів автор присвячує декілько сторінок і українцям. Подаємо дотичні місця цих спогодів цілком в перекладі на українську мову. Вони здебільшого характеризують особисте життя українських діячів, але всеж представляють певний історичний інтерес. Автор въ особому розділі, що має заголовок: *Профессоръ Драгомановъ, редакторъ «Громади»* (стр. 232—233), переказує свої враження із зустрічі з знаменитим українським емігрантом.

Переглянувши цю книгу (книгу съ призвіщами членів Женевської емігрантскої бібліотеки), я швидко знайшла де-кілько знайомых призвіщ, а між ними і призвіще профессора Драгоманова, котрого я трохи знала ще за часів студентства, коли він разом із сімьею мандрував за кордоном і був в Цюриху—центрі

---

[1]) Исполнительный Комитетъ—С. П.

[2]) С. Петербургское общество Добровольной охраны.

російськоі еміграції і студентских кружків того часу за кордоном. Я була певна, що Сергій Кравчинський, як що й не був раніш знайомий, то напевне тепер зазнайомився з Драгомановим і що, в кожнім разі, через нього я розшукаю всіх і вся, а через це зараз же пішла до Драгоманова.... Драгоманова я застала вдома: він сидів у себе в кабінеті за літературною працею (він тоді залишив уже разом з професором Зібером кафедру в Київському університеті і видавав в Женеві журнал „Громаду“ на українській мові, а також писав ріжні історичні праці. Дружина його—вродлива, але хвора жінка, напів лежала на кріслі в дальні, куди повела мене служниця, раніш ніж повідомити про мене «г-на профессора». Живий, цікавий Драгомановъ зараз прийшов і почав роспитувати, що діється в Россії, про професорські круги, про молодь, земців; я старалась задовольнити його цікавість, як могла, і час минув незамітно. Дружина його була дуже привітлива, але говорила мало; вона, очевидячки, тяжко хорувала і це одбирало у неї всі сили. Вона не могла доглядати за своєю маненькою 8-місячною донькою, якій на моїх очах Драгоманов повинен був переміняти білизну. Коли я встала, щоб попрощатись, Драгоманов і його дружина вмовили мене залишитись у них на обід, кажучи, що до обіду прийде напевне Сергій Кравчинський і де хто із співробітників „Громади“, які теж будуть дуже раді зазнайомитись зо мною; поки що він запропонував мені оселитись у них в вільній кімнаті, на горі. Я боялась завдати клопоту його хворій жінці, але вона упевняла, що їй буде дуже приємно і що моя присутність поможе їй забути про свою хворобу. Я згодилась. Драгоманов сам затопив каменним вуглем калоріфер, щоб нагріти кімнату, і я мимоволі дивувалась мужности цього чоловіка, який умів разом і працювати над поважними літературными працями, і ходити за хворою жінкою і малою дитиною, бажаючи увільнити від зайвої работи служницю, яка тим часом готовила обід. Через деякий час я вже зовсім влаштувалась на новому помешканні.

Галицький письменник Павлик, співробітник «Громади» (стр. 233—234). Влаштувавшись і передягнувшись в своїй кімнаті, я спустилася на низ, до їдальні, і там уже застала невеличке товариство біля роспаленого каміну. Тут було де кілько молодих людей, наборщиків і співробітників „Громади“ і один добродій—

старійший від них, середнього зросту, брюнет років 35 з великими чорними, якимись тусклими очима — це був Павлик, співробітник „Громади“, відомий український письменник галичанин, дуже впливовий у себе дома, як талановитий белетрист і організатор численних галицьких кружків. Він був гостем в Женеві і збірався відьїздити звідси. Після декількох незначних фраз першого знайомства, він почав з захопленням оповідати, як швидко розвивається зріст національної самосвідомості в Галичині, дякуючи впливові літератури, як це не подобається місцевім поміщикам-полякам і як вони, не дивлячись на свою силу в Австрії, мусять миритися з цим неприемним для них фактом.. Коли він говорив це, його тусклі очи запалювались, і я бачила, що це питання—релігія його життя. Але мене, россіянку, його радість не зворушувала і не умиляла. Я виросла в Российській деревні і в Москві, центрі великої Русі; я звикла з дитинства чути і мріяти про щось широке, світове, всепримиряюче, а тут я бачила тільки радість побіди в вузько-місцевій боротьбі двох близьких одне до другого галузів славянського племені, боротьби, що мала, правда, поважне коріння в соціяльній нерівності мужика-русина, або, як висловлювався Павлик, руського, впевняючи, що русини в Галичині называють себе руськими, і поміщика-поляка. Але на щож боротьбу з цією соціальною нерівністю переносити на племенний грунт, на що викопувати прірву між близькими народами, яким в Австрії слід би було боронити своє більш широке расове (славянське) завдання, а не вузько-племенне, таке нікчемне (sic! С. П.) перед лицем ненажерливого германізма. Під час розмови до хати увійшло де кілько гостей, або краще співробітників Громади, все—природні українці з півучою мовою і характерною гортанністю у вимові. Майже одночасно з ними прийшла і старша донька Драгоманова, вродлива дівчина років 14, яка тільки що повернулася з школи. Останнім прийшов Сергій Кравчинський. Я кинулась до нього на зустріч, і ми обнялись, не зважаючи на присутніх і знаючи, що ці люде зрозуміють нашу братерську радість і не переінакшать її. Скоро до хати увійшов Драгоманов—і всі сіли до столу. Обід минув дуже жваво. Драгоманов був веселий і жартовливий. Я вперше чула вільну розмову цього чоловіка в тісній родинній обстанові; від його розмови повівало життям; його широкі історичні знання на-

давали розмові глибокий, чисто філософський інтерес; але він не був чоловіком, що силою забирав собі слово, навпаки він кожного заінтересовував брати участь в розмові.

Метранпаж «Громади» Хома (стр. 234 -- 235). Після одного блискучого оповідання із побуту середньовічної Італії, над історією якої тільки що працював Драгоманов в Римі, він примусив свого метранпажа, на ймення Хому, оповісти нам, як він объїздив цілу Європу, побував навіть в Парижі, не вживаючи ніде иншої мови, як тільки української. Це був ряд комічних сцен, що примушували сміятись всіх присутніх; Хома закінчив свое оповідання згадкою про те, як одного разу він через зайву поквапливість зрадив рідній мові і вжив французської, але так невдало, що з того часу заклявся ніколи не вживати цієї собачої мови, в якій всі слова скидаються одне на друге.—Маете собі,— каже він—тримаю я в руках гарячі сосіски, поспішаю до дому, щоб вони не прохололи, пригадую, що у мене не мае горчиці, біжу до лавочки і похапцем кажу: „mouchard!" Лавочник, не кажучи ні слова, жене мене майже в потилицю, сосіски падають з моїх рук в грязюку, і я залишаюсь без обіда. Виявляеться, що треба було сказати moutarde (горчиця), а мені підвернулось на язик mouchard (шпіон), яке так часто вживають наші росіяне за кордоном... Драгоманов і його „Громадці" самі, очевидячки, глузували над занадто вже утрированним українофильством, що прибирало в Росії іноді досить комічні сцени. Пізнавши потім Драгоманова трохи ближче, я впевнилась, що це був не тільки чоловік широкої освіти і од природи дуже розумний, але й чоловік гуманного серця; я не могла читати його статей в „Громаді", бо не розуміла української мови, але його розмови були завше розумні і глибоко інтересні. Правда, Сергій Кравчинський, що мав терпіння перечитати перші книжки «Громади» наодинці з приятелями, як справжній революціонер, шуткував над хохломанством, вузька (!) постанова ідей котрого суперечила (sic! С. П.) широким завданням братства народів, що лежали в основі російського соціалізма, розуміючи, що Драгоманова, який сжився із своїми поглядами, не переконаеш; він жалів його «свята святих» і не заводив з ним пустих балачок.

Відносини Драгоманова до революціонерів (стр. 235). Але не всі представники російського соціалізма дивились так широко

на право духовної свободи кожного і через де який час, здається в 1881 році, Драгоманов виступив з своєю чудною заявою проти російської соціально-революційної партії, яка тоді наробила чимало шуму. Мене тоді не було в Швейцарії і не знаю, як це сталось; його заяви я не читала і не знаю, чим вона була викликана, але думаю, що де яку ролю тут відограла нетактовність де кого з революціонерів, але в цей час (кінець 78 і перша половина 79 р.) Драгоманов дуже сімпатизував нам і відносився до революційних діячів з великою пошаною, хоча круг його знайомств в цій сфері був не дуже широкий. Так, не дивлячись на те, що в Женеві тоді перебували Віра Засуліч, Стефанович і Дейч, я їх не зустрічала у Драгоманова і познайомилась з ним трохи згодом, здається просто на вулиці, коли в перші дні мого перебування в Женеві Сергій Кравчиській був моїм поводатарем, поки я не призвачаїлась до міста.

Пестель предъ Верховнымъ Уголовнымъ Судомъ Н. П. Сільванського (кінець). В розділі IX стр. 258. — *О различныхъ тайныхъ обществахъ*»—Пестель між иншим показував, що він чув про істнування Зеленой Лампы, Русскихъ рыцарей, Свободныхъ садовниковъ, Соединенныхъ славянъ, Кавказскаго и *Малороссійскаго* (курсів наш С. П.) обществъ. «О точныхъ ихъ мѣстахъ пребыванія, статутахъ, времени учрежденія, управахъ и думахъ ничего не знаю». На запитання верховного уголовного суду.

«Было ли заведено в *Малороссіи* тайное общество Новиковымъ? что вамъ извѣстно о другомъ, тамъ же основанномъ обществѣ Лукашевичемъ, о коемъ сами вы разсказывали членамъ своего общества, и не сіе ли послѣднее есть то многочисленное общество въ Малороссіи, которое помышляетъ объ отдѣленіи сего края отъ Россіи и готово отдаться въ покровительство Поляковъ или другое, и какое именно?.

Пестель одповів:

«Новиковъ завелъ въ Малороссіи ложу массонскую, но тайнаго общества не успѣлъ устроить; по крайней мѣрѣ не имѣлъ я о томъ ни разу ни малѣйшаго извѣстія. Общество же, осно-

ванное, какъ я слышалъ, Лукашевичемъ, есть то самое, которое помышляло по словамъ поляковъ о независимости Малороссіи и готово было отдаться въ покровительство Польши, какъ о томъ мною объяснено въ прежнихъ показаніяхъ [1]). Болѣе же я ничего о семъ обществѣ не слыхалъ и не знаю. При семъ говорилъ я полякамъ, что Малороссійское общество никогда не успѣетъ въ своей цѣли, ибо Малороссія на вѣки съ Россіею пребудетъ неразрывною и никакая сила не отторгнетъ Малороссіи отъ Россіи».

Відомости про істнування «Малоросийскаго общества» з певними сеператистичними цілями під час «заговора» Декабристів заслугують на більшу увагу українських істориків, як невідомі доси факти із історії українського політично-національного самопізнання.

Кн. **6** (іюнь) *Неизданныя стихотворенія Т. Г. Шевченко І. Поема «Єретикъ»* стр. 1—5 Поему надруковано з того місця, де починається опис Констанцького собора. Передруковано в повному виданню Кобзаря під ред. В. Доманицького С. Петербург **1907** р.

Далекое и Недавнее (окончаніе). *О. Любатовичъ-Джобадари.* На стор. 131 уміщено коротенькі спогади про співробітника Драгоманівської «Громади» Сергія Подолинського. Спогади ці торкаються особистого життя Подолинського (стр. 131).

Автобіографія М. П. Драгоманова стр. 132—213 Автобіографію передрюковано з власного рукописа самого Драгоманова, що схороняється і тепер у М. Павлика. Українському громадянству автобіографія знаменитого українського діяча і емі-

---

[1]) Слышалъ я отъ поляковъ, съ коими разговоръ имѣлъ объ обществѣ и коихъ уже именовалъ, что таковое существуетъ многочисленное въ Малороссіи, съ коимъ они будто бы въ союзѣ находятся, что сіе общество желаетъ независимости Малороссіи и готово на сей конецъ принять покровительство Польши, когда сія успѣетъ пріобрѣсти для себя независимость.

Изъ членовъ сего малороссійскаго общества никто не былъ названъ. (Первый допросъ въ Петербургѣ).

гранта відома з книжки М. Павлика: Михайло Петрович Драгоманов (1841—1895); його юбілей, смерть автобіографія і спис творів. Львів 1896.

Крім того, де-які уривки з автобіографії уміщено було в передмові д. Б. Кістяковського до «Собранія политическихъ сочинененій» М. П. Драгоманова, виданого редакцією «Освобожденія» в Парижі 1905 года.

Кн. 7 (іюль) *Процессъ «Великоруссцевъ»* 1861 г. (по неизданнымъ источникамъ). В статті між иншим наведено уступ (стр. 82—83) із програмової статті «Великорусса» № 1, в якій зазначується погляд цієї політичної організації 60-х років і на становище України.

> «Мы, великоруссы, достаточно сильны, чтобы остаться однимъ, имѣя въ самихъ себѣ всѣ елементы національнаго могущества. Гордые своею силою, мы не имѣемъ никакой нужды искать по примѣру Австріи вреднаго для насъ самихъ искусственнаго могущества въ насильственномъ удерживаніи другихъ цивилизованныхъ племенъ въ составѣ нашего государства. Мы можемъ вполнѣ признать права національностей. Вотъ объясненіе имени, носимаго нашею газетою. Но вопросъ о Южной Руси еще только возбуждаемъ мы сами, предлагая его на розсмотрѣніе южноруссовъ. Вопросъ о Польшѣ уже требуетъ немедленнаго практическаго рѣшенія (стр. 82—83).

В другому числі «Великорусса» редакція також обстоювала «освобожденіе Польши и Южной Россіи» (98—99).

Къ исторіи отношеній партій «Народной Воли» и партіи Пролетаріатъ. Це власне є передрук де кількох сторінок із офіціального рарітетного видання «Матеріалы для исторіи революціоннаго движенія въ Царствѣ Польскомъ съ 1877 по 1885 г». В четвертому томі цих матеріалів уміщено між иньшим характеристику найвидатнійших членів «Пролетаріята». В біографичній характеристиці Бардовського згадується про арешт у нього під час трусу разом з иньшими нелегальними виданнями 4-хъ відозв під заголовком: *Украинскому народу объявленіе* і 9 відозв—

під заголовкомъ: «*Славному казачеству*». Відозви надрюковано в польскій і російській мовах (стр. 298).

В виділі «Историческая бібліографія» подано рецензію В. В. на книжку: «*Russen über Russland. Ein Sammelwerk herausgegeben von Josef Melnik*». Автор рецензії зазначує великі пропуски в книжці, присвяченій переважно розвитку лібералізма в Росії, і цілковите ігнорування революційного руху в Россії. Цей дефект кидається на очі і при огляді розділів, де йде річ про рухи серед пригнічених національностів Росії. Ті елементи національних рухів, що носять яскраво визначений революційний характер, між иншим і серед українців, цілком зьігноровано. Читання цих розділів приводе до того виеновку, що всі пригноблені нації Росії охоче б залишались «вірноподанними», коли б тільки уряд російський не провокував їх на опозіцію. Відповідно до цього автори розділів про національні рухи дуже мало зупиняються на історії самостійного зросту національних політичних партій, віддаючи непропорціонально багато місця малюванню тих утисків, яким підлягали і підлягають пригноблені нації Росії. Розділ про національний рух серед українців належить проф. Грушевському.

Кн. 8 (август) *Неизданныя произведенія Шевченка.* Предисловіе къ Кобзарю. Передмова ця в де яких уступах відома вже українському громадянству з книжки проф. Н. В. Стороженко «Изъ области литературы. Статьи, рѣчи, лекціи и рецензіи. М. 1902 г. стр. 452 і др. Крім цього передмова неповно і з грубими помилками надрукована і в книжці Кониського «Тарас Шевченко. Хроніка его життя». (Львів 1898). Редакція «Былого» буквально передрюковала з орігінала текст передмови.

Къ біографіи Т. Г. Шевченка стр. 4—12. В цій замітці надрюковано «подлинное» слідство в справі участи поета в Кирило Меѳодієвському братстві. Слідство це зьявляється в дрюку вперше і має певне значіння для виснення справи з арештом Шевченка, не дивлячись на те, що редакція «Былого» вважає її за тенденційну.

Воспоминанія чайковца С. Сінегуба. Автор цих спогадів брав діяльну участь в кружку чайковців. Згадуючи про свого брата Володимира, він зазначає, що брат цей за молодих часів

> учавствовалъ въ украинофильскомъ движеніи и присоединился съ частью украинофиловъ къ возстанію поляковъ въ 1863 году. Все его участіе, впрочемъ, выразилось въ неудачной попыткѣ, вмѣстѣ съ помѣщикомъ Переяславскаго уѣзда Полтавской губ. Потоцкимъ, вызвать возстаніе тамошняго казачества одновременно съ возстаніемъ поляковъ. Вызвать такое же возстаніе попытался въ Кіевской губ. въ имѣніяхъ Трепова и небезызвѣстный Павелъ Платоновичъ Чубинскій. Мнѣ извѣстны только эти два члена „Кіевской Громады", попытавшіеся вызвать возстаніе хохловъ одновременно съ поляками для возстановленія Украины. Оба они и поплатились: Чубинскій былъ сосланъ въ Пинегу, а братъ мой высидѣвши 2 года въ Кіевской Прозоровской башнѣ, былъ потомъ сосланъ въ Вятку". (стр. 43).

Письмо Бакунина къ неизвѣстному. Лист цей присвячено питанню про становище Славянъ і про ті засоби, якими можно досягти їхнього увільнення від якого б то було, а особливо від німецького ярма. Лист цей уявляє з себе надзвичайно цікавий матеріал для характеристики поглядів Бакуніна на славянське питання. Обстоюючи загальну славянську федерацію, засновану на рівності і самоврядуванню, Бакунін виступає гарячим прихильником автономії кожного народу, яким бы незначним він не був. Виходячи з цього, Бакунін між иншим був тієї думки, що і «Польща повинна відмовитись від рутенців в Галичині, Литві, білій и малій Росії». (стр. 263).

В видділі «Историческая библіографія» уміщено докладну рецензію (стр. 277—212) С. Русової на книжку *Драгомановъ М. П. «Собраніе политическихъ сочиненій съ біографическимъ очеркомъ и портретомъ автора т. II. Парижъ. Изданіе редакціи «Освобожденія» на средства демократовъ украинцевъ.*

Кн. 10 (октябрь). *Процессъ 17-ти народовольцевъ въ 1883 году.*—Це власне повний урядовий акт обвинувачення проти 17

народовольців з де якими цікавими урядовими документами в цій справі. З поміж них треба зазначити урядове звідомлення про «Организацію въ 1877 году преступнаго тайнаго сообщества въ средѣ крестьянъ Чигиринскаго уѣзда, Кіевской губерніи, організованого, як відомо, народовольцями Яковом Стефановичем при участи Дейча і Бохановського.

Кн. 12. (декабрь). *Документы къ Чигиринскому дѣлу.* — З документів уміщено «Высочайшую тайную грамоту», яку ширив між селянством Стефанович для того, щоб організовати його. Наводимо текст цієї «грамоти» з огляду на великий інтерес цього документа, котрий так характеризує прийоми агітації впдатного російського революціонера.

„Вѣрные наши крестьяне! Со всѣхъ концевъ Государства нашего слышимъ мы жалобы дорогого намъ крестьянства на тяжкія угнетенія искони враждебнихъ ему дворянъ. Между тѣмъ мы съ самого выступленія нашего на престолъ Имперіи Россійской старались улучшить положеніе Ваше. Вопреки желанію всего дворянства, Высочайшимъ манифестомъ 19 февраля 1861 года мы освободили васъ отъ крѣпостной зависимости и даровали вамъ всю землю безъ всякаго за нее платежа, а также лѣса и сѣнокосы, несправедливо дотолѣ принадлежавшіе однимъ дворянамъ.

Сію волю нашу простерли мы, какъ на бывшихъ помѣщичьихъ, такъ на государственныхъ крестьянъ, изъ коихъ послѣднимъ должны были отойти всѣ казенные земли и лѣса; всѣхъ мѣщанъ, отставныхъ солдатъ, и весь безземельный людъ, безъ различія вѣроисповѣданія, повелѣли мы также надѣлить землей, ибо симъ даромъ Господь предоставилъ право всякому человѣку пользоваться въ равной мѣрѣ. При этомъ мы облегчили рекрутскую повинность; даровали всякому право свободнаго и безпошлиннаго занятія всякими ремеслами и промыслами: рыбными, соляными и всѣми другими.

Мы повелѣли оставить помѣщикамъ только усадьбы и такое же количество земли и лѣса, какое придется и всякому бывшему ихъ крѣпостному по равному подушному раздѣлу. Такова была воля наша, обнародованная въ манифестѣ 19 февраля 1861 года.--Но къ величайшему огорченію Нашему дворяне вос-

препятствовали исполненію певелѣній нашихъ. Они хитростью и обманомъ удержали за собою большую и лучшую часть земли, всѣ лѣса и сѣнокосы и только самую худшую и ничтожную часть отвели Вамъ, притомъ еще наложили за оную чрезмѣрные выкупные и оброчные платежи; многимъ изъ васъ они далеко не дали никакого надѣла, всѣ промыслы обложили налогами, выдумали земскія и другія повинности, кромѣ того недостойный Наслѣдникъ Нашъ, несмотря на противодѣйствіе Наше, въ угоду дворянамъ обременилъ Васъ тяжелою рекручиною, дабы вмѣстѣ съ ними имѣть противъ васъ силу и тѣмъ держать васъ, какъ скотовъ, въ темнотѣ и нищетѣ.

Вотъ что хотѣли Мы сдѣлать для Васъ, но, къ сожалѣнію; воля Наша приведена въ исполненіе не была.

Непрестанная 20-тилѣтняя борьба Наша за васъ съ дворянствомъ убѣдила насъ наконецъ, что Мы единолично не въ силахъ помочь вашему горю, и что только вы сами можете свергнуть съ себя дворянское иго и освободиться отъ тяжелыхъ угнетеній и непосильныхъ поборовъ, если единодушно съ оружіемъ въ рукахъ возстанете противъ ненавистныхъ вамъ враговъ и завладѣете всею землею. Руководясь симъ убѣжденіемъ, всѣмъ Вамъ крестьянамъ, а также и мѣщанамъ, вѣрнымъ намъ, а не недостойному наслѣднику Нашему Александру Аександровичу съ его союзниками дворянами и великими князьями, повелѣваемъ: Соединяйтесь въ тайныя общества, именуемыя «Тайныя Дружины», съ тѣмъ, чтобы подготовиться къ возстанію противъ дворянъ, чиновниковъ и всѣхъ высшихъ сословій. Всякій, кто готовъ положить жизнь свою за великое дѣло, обязанъ дать присягу на вѣрность обществу Тайной Дружины. Сіи общества должны держать себя въ самой строгой тайнѣ отъ дворянскаго начальства и поповъ, этихъ, по большей части шпіоновъ панскихъ, а не достойныхъ пастырей стада Божія. Измѣнниковъ не должно щадить, и всякій, кто умертвитъ предателя, совершитъ доброе и благородное дѣло.

Повелѣваемъ Тайнымъ Дружинамъ исполнять Нами утвержденные уставы; сохранять твердость и единодушіе въ своемъ дѣлѣ и не вѣрить ни попамъ, ни дворянамъ, которые лживыми обѣщаніями и всякими другими способами будутъ стараться внести между вами раздоръ и тѣмъ ослабить ваши силы. Въ слу-

чаѣ же смерти нашей, или могущаго произойти несчастія, завѣщаемъ Тайнымъ Дружинамъ не покидать своего великаго дѣла и непрестанно съ мечемъ въ рукѣ бороться съ вѣчнымъ врагомъ свободы и благоденствія нашего, поки язва сія съ корнемъ не исчезнетъ съ земли Русской.

Когда же священная борьба ваша съ дворянами, этимъ хитрымъ, но слабымъ врагомъ вашимъ,—съ Божіей помощью увѣнчается для васъ побѣдой, — тогда вся земля, съ лѣсами и сѣнокосами, станетъ такимъ же безплатнымъ достояніемъ вашимъ, какъ вода, свѣтъ солнечный и всякій другой даръ Божій, — созданный для человѣка; не будетъ ненавистнаго вамъ дворянскаго начальства, не знающаго состраданія къ вамъ, и воцарится тогда свобода и благоденствіе на землѣ Русской.

Итакъ, осѣни себя крестнымъ знаменемъ, православный народъ, и призови благоволеніе Божіе на святое дѣло твое. Помни, како заповѣдь, сіи слова, сказанныя тебѣ Царемъ-доброжелателемъ твоимъ! На поддинномъ собственная Его Императорскаго Величества печать и подпись „Александръ II“ С.-Петербургъ. 1875 года февраль 19.

Далі уміщено зміст самого статута «Тайних Дружин»; з виясненням внутрішньоі організаціі іх і «обряд святой присяги», яку мусив принести кожен, хто вступав членом до «Тайноі Дружини» (див. 250—261 стор.).

Ми лише інформаційно зазначили украінській елемент, розсипаний по книжках «Былого» за 1906 рік. Хоч і як він епізодичний, уривчастий, але всеж, не дивлячись на це, дає чи мало нових і свіжих фактів для пізнання нашого минулого, особливо ж минулого недалеких від нас часів. Історикам нашого громадянського життя, історикам украінського національного руху і тим, хто брав у ньому безпосередню активну участь, або у кого схоронились хоч якісь спогади, відомості, доси ще не відомі в друку, треба вжити всіх засобів, щоб познайомити з ними ширше вкраінське громадянство. Воно мало знає про це минуле, а особливо про ті боки його, що мають певний політичний характер і зьясовують нам політично-національну еволюцію на Украіні

та формировку і зріст українських політичних партій. Опублікування історичних матеріалів в формі ріжних спогадів, характеристик, листів, монографій і т. ин., що так або інакше виясняли б нам наше недавнє «былое», являеться саме тепер не тілько настиглим питанням історичної науки, але й черговим питанням сучасного громадянського нашого життя, зрозуміти і направити яке по певному шляху не можна, не ознайомившись більш менч докладно з історією його в минулому.

С. Петлюра.

В. Горленко.

(† 13 апріля 1907 р.)

Ще одна смерть. Не дуже густі ряди дослідувачів і знавців української етнографії ще порідшали: невблагана смерть скосила одного з найкращих українських етнографів і талановитого художественного критика—Василя Петровича Горленка. Покійний близько стояв до редакції «Кіевской Старины» з самого початку її видання і умістив на її сторінках ряд своїх цінних розвідок, заміток і рецензій по українській етнографії, письменству і штуці. Працюючи й по инших виданнях, небіжчик старався ознайомити російську публіку з українською творчістю і зробив чимало для популярізації відомостей про діячів старої української штуки.

В. П. походив з старого козацько-дворянського роду Горленків, відомого в історії України (двоє з його предків — Лазарь і Дмитро Горленки--були прилуцькими полковниками, а третій—Андрій був останнім полтавським полковником в середині XVIII століття). Родився він 1 січня 1853 року в родовому маєтку в прилуцькому повіті, серед обстанови заможньої панської сімьї і вчився первісно в полтавській гімназії, потім в ніженському ліцеї кн. Безбородко, але, здається, курса там не докінчив. В. П. після ліцею поїхав за кордон—до Парижу і слухав там лекції в Сорбонні; покійний так добре навчився французької мови, що володів нею не згірше од кращих знавців тої мови з французів; досить буде сказати, що він писав фейлетони у «Figaro». В почат-

ку 80 років В. П. повернувся до Росії. Матеріяльна забезпеченність (він дістав у спадщину 400 десятин гарної землі в прилуцькому повіті) дала йому спромогу віддаватись тим заняттям, до яких він почував найбільший інтерес і охоту. Невідомо, під чиїм і яким впливом В. П. зацікавився українською етнографією й літературою і з 1882 року, коли засновано «Кіевскую Старину», став її діяльним співробітником і прихильником. Не обмежуючись теоретичним, книжним ізученням української народної словесности, В. П. зробив цілий ряд етнографічних подорожів по лівой правобережній Україні. Між иншим він обыїхав по стопам Куліша київську губернію і побував скрізь на тих місцях, де проходив і той, збіраючи матеріял для своїх «Записокъ о Южной Руси». Ці подорожі прекрасно ознайомили В. П. з побутом українського народа і його поетичною творчістю і дали йому нагоду зробити чимало етнографічних записів. Результатом цих студій явились статьї В. П. в «Кіевской Старинѣ»: «Бандуристъ Иванъ Крюковскій» (текст з біографією), 1882, XII; «Варіантъ пѣсни о правдѣ», 1883, VIII; «Кобзари и лирники», 1884, I, XII та ин. Подорожі свої В. П. робив влітку, а зімою перебував у Петербурзі, де завів звязки в літературних кругах і, між иншим, познайомився з Миколою Костомаровим; з ним він зробив дві літні подорожі по Україні, які потім описав у статьї в «Кіев. Стар.» (1886, I). В. П. любив подорожувати з метою ізучення життя українського народу і з молодими етнографами і не в одному з них розбудив живий інтерес до студій над українознавством. Він же навернув до етнографічних студій і талановитого українського художника П. Мартиновича. Приятелював В. П. і з братами Рудченками—Іваном, українським етнографом (писав під псевдонім. Білика; тепер уже небіжчик), і Панасом — відомим нашим романистом, що пише під імям П. Мирного. Один час В. П. зацікавився українським театром і кілька років їздив з труппою М. Кропивницького. Один раз йому довелось навіть виступати на сцені в ролі Ілька у «Чорноморцях» (в Чернигові). Свою глибоку повагу, яка межувала з ентузіазмом, до таланту Марії Заньковецької В. П. заховав на ціле життя

Окрім етнографії, цікавився особливо В. П. українською красною літературою і штукою. Йому належать прегарні рецензії на твори Мирного, Щоголева та др. і ряд статей про українських письменників і художників: статьї ці, що друковались свого часу в «Кіев. Стар.», в «Рус. Архивѣ» та др. часописях, потім вийшли окремими книжками: «*Южнорусскіе очерки и портреты*» (Родина Гоголя. Изъ исторіи Южно-русскаго общества начала XIX вѣка. Кіевъ въ 1799 году. Шевченко — живописецъ и граверъ. Двѣ поѣздки съ Н. И. Костомаровымъ. Украина въ изображеніяхъ французовъ. М. М. Макаровскій. Г. Ѳ. Квитка. Аполлоновы житницы. Захолустье. Завѣты деревни). «*Украинскія были*», Спб. 1899 року. (Въ стародавней обители. Крестьянская ярмарка. Послѣдніе кобзари. Коварникъ. Придворный бандуристъ въ бѣгахъ. Стихотворецъ—обыватель начала вѣка. Распродажи въ Вишневецкомъ замкѣ. Семейная драма въ военномъ поселеніи. Бабушка Полуботкова. Левицкій. Боровиковскій). В 1905 році вийшла його остання збірка «*Отблески*», де зібрані його статьї по словесності й штуці, украінознавства торкаються тут статьї: «Записки Филиппа Орлика»; «И. П. Котляревскій», «Завѣты деревни» (передрюк з «Южнорус. очерковъ»).

Покійний, як ми вже згадували, був прекрасним знавцем французької мови й літератури і присвятив їй чимало гарних нарисів; особливу увагу звертав він на те, як і на скільки ознайомлені французи з російським та українським життям, маючи на увазі відгуки цього ознайомлення у французькому письменству. Між иншим, перу В. П. належить переклад на російську мову кількох оповідань Пьера Лотті.

Знаходячись в останні роки свого життя в скрутних обставинах, В. П. був змушений брати участь у літературно-артистичному одділі «Новаго Времени»; хоча участь ця обмежувалась строго зазначеними відділами і не доторкалась жадної політики, але В. П живо відчував ніяковість свого перебування в нововременському болоті, і його участь в ньому завжди його муляла й гризла. З цим співробітництвом у «Новому Времени» звязано було в житьї В. П. кілька дуже прикрих епізодів, як наприклад

на археологічному зъїзді у Київі 1899 року, коли він, присланий яко кореспондент «Нов. Врем.», примушений був покинути зъїзд, щоб не відогравати тут своеї двозначної ролі підчас відомої антіукраінської кампанії д. Флорінського з братією.

Взагалі В. П. стояв осторонь від політики. Його тонко розвинута естетична вдача тягла його до сфер чистої штуки, до літератури, яку він любив як в її класичних зразках, так і вповіщих, сучасних напрямках, за якими пильно стежив. Він був надзвичайно глибоким знавцем малярства і вважався одним з найкращих художественних критиків у Росії. Його блискучий легкий стіль примушував дорожити його співробітництвом як французьке «Figaro», так і «Новое Время», де він вів художественно-артистичний відділ. Останніми часами В. П. особливо цікавився старими українськими художниками Левіцьким та Боровиковським, яких він видобув з забуття і познайомив з ними ширше громадянство. Окрім нарисів у книзі «Украинскія были», йому належить велика праця про Д. Левіцького, замаскована імепем видавця у роскішно виданій книзі «Русская живопись въ XVIII в. т. I. Д. Г. Левицкій. 1735—1822. Составилъ Т. П. Дягилевъ». Спб. 1900. Другу таку працю готовив В. П. про Боровиковського, але їй вже не судилося бути скінченою й побачити світ.

Під кінець життя, перебуваючи переважно в Петербурзі, В. П. почав часто нездужати. Самітний жив він у північній столиці, загублений серед її безчисленних вулиць і будинків, одпочиваючи духом тільки серед своїх улюблених класичних авторів, стежачи за всіма видатними появами, як европейських (особливо французької) літератур, так і славянських. В минулому році він схопив скоротечні сухоти, які звели його в домовину. Перед смертію, лежачи у шпиталі, В. П. мріяв про подорож до Криму і писав про це за три дні до смерти одному свойому приятелеві. Але докінчити своє життя довелось йому не на півдні, а в холодному Петербурзі. Тіло В. П. перевезли родичі на Вкраіну і поховали в рідному селі у Прилуччині.

Д. Д—ко.

Декабристъ Я. А. Драгомановъ.

Помимо болѣе или менѣе извѣстныхъ лицъ, принадлежавшихъ къ числу декабристовъ и осужденныхъ верховнымъ судомъ, было много второстепенныхъ личностей, такъ или иначе причастныхъ этому движенію и понесшихъ меньшія наказанія, въ видѣ увольненія со службы и ссылки на родину подъ надзоръ полиціи. Къ числу такихъ мало извѣстныхъ лицъ принадлежалъ гадячскій дворянинъ Яковъ Акимовичъ Драгомановъ, родной дядя извѣстнаго историка и публициста М. П. Драгоманова. Служилъ онъ въ чинѣ прапорщика въ староингерманландскомъ полку, въ Петербургѣ, но 21 февраля 1828 г. былъ исключенъ со службы и высланъ на родину. Въ чемъ именно проявилось его участіе въ дѣлѣ декабристовъ, неизвѣстно; изъ архивныхъ документовъ мы узнаемъ лишь, что въ мартѣ того же года тогдашній малороссійскій генералъ-губернаторъ князь Н. Г. Репнинъ получилъ отъ министра внутр. дѣлъ С. Ланского увѣдомленіе о высылкѣ въ гадячскій уѣздъ прапорщика Драгоманова съ предписаніемъ имѣть за нимъ «секретно строгое наблюденіе полиціи». Получивъ это предписаніе, кн. Репнинъ поручилъ гадячскому земскому комиссару разузнать о семьѣ Драгомановыхъ и сообщить ему. Въ апрѣлѣ того же года земскій комиссаръ увѣдомилъ, что Драгомановы состоятъ въ числѣ дворянъ гад. уѣзда, что высылаемый прапорщикъ родился въ с. Монастырскихъ-Будищахъ, близъ Гадяча, и есть сынъ коллежскаго ассесора Акима Степановича Драгоманова, въ то время уже умершаго, что онъ еще не

прибылъ на родину, и какъ только прибудетъ, то комиссаръ сочтетъ неукоснительнымъ долгомъ «имѣть за нимъ самое строгое наблюденіе и съ первой почтой увѣдомлять, если найдетъ что-либо предосудительное. Но прапорщикъ Драгомановъ, о прибытіи котораго полтавская администрація нѣсколько разъ наводила справки, такъ и не явился въ свой родной уѣздъ, о чемъ имѣется увѣдомленіе земскаго комиссара отъ 26 апрѣля 1830 года. На этомъ и прерывается переписка по настоящему дѣлу.

Желая дополнить эту архивную справку, извлеченную нами изъ старыхъ дѣлъ полтавскаго губ. правленія, мы обратились къ нѣкоторымъ гадячскимъ старожиламъ, которые лично помнятъ младшихъ братьевъ Якова, Алексѣя и Петра Драгомановыхъ, но оказалось, что о самомъ Яковѣ никто изъ нихъ даже не слыхалъ, изъ чего слѣдуетъ заключать, что онъ, по исключеніи изъ службы, никогда уже не возвращался на родину, и какая была его дальнѣйшая судьба — совершенно неизвѣстно. Мало того, есть основаніе предполагать, что его участіе въ декабристскомъ движеніи неблагопріятно отразилось и на служебной карьерѣ его младшихъ братьевъ. Отецъ ихъ, Акимъ Степановичъ, въ свое время служилъ въ Петербургѣ, при военномъ министерствѣ, по казначейской части, въ чинѣ кригсталмейстера, и только выйдя въ отставку былъ переименованъ въ гражданскій чинъ коллежскаго ассесора. Служа долго въ Петербургѣ, въ немаловажной по тому времени должности, онъ, конечно, проторилъ служебную дорогу въ военномъ вѣдомствѣ и для своихъ дѣтей, и мы видимъ, что старшій сынъ его, Яковъ, въ 1828 г. былъ уже въ прапорщичьемъ чинѣ, который въ то время доставался не легко: вспомнимъ, какъ долго тянулъ служебную лямку въ этомъ чинѣ, наприм., знаменитый Суворовъ. Несомнѣнно, что и младшіе сыновья Акима, Алексѣй и Петръ, тоже начинали службу въ военномъ вѣдомствѣ; о Петрѣ это достовѣрно можно утверждать, судя по его старинному портрету, на которомъ онъ, въ молодости, изображенъ въ военномъ мундирѣ. Но когда ихъ старшаго брата Якова постигла опала, то и младшіе должны были выйти изъ военной службы и не сдѣлали уже никакой служебной

карьеры, хотя оба, по отзывамъ соременниковъ, были люди очень умные и довольно образованные. Алексѣй всю жизнь прожилъ въ родномъ гнѣздѣ, въ с. Монастырскихъ-Будищахъ; Петръ, отличавшійся большимъ критическимъ умомъ, хотя и перешелъ на гражданскую службу, но сдѣлалъ ничтожную карьеру: былъ подсудкомъ гадячскаго уѣзднаго суда и потомъ занимался частной адвакатурой. Его матеріальный достатокъ былъ такъ не великъ, что когда пришлось подумать о воспитаніи сына (будущаго профессора), то понадобилось ходатайство мѣстнаго предводителя, чтобы помѣстить мальчика въ «благородный пансіонъ» при полтавской гимназіи, гдѣ дѣти несостоятельныхъ дворянъ пользовались безплатнымъ содержаніемъ.

Сообщилъ **И. Фр. Павловскій.**

Стихотворецъ-попрошайка Арапосъ.

Въ эпоху крѣпостного права, когда такъ весело и привольно текла жизнь дворянъ-помѣщиковъ, существовалъ типъ разнаго рода прихлебателей, которые, не имѣя средствъ для праздной жизни, переѣзжали изъ одного помѣщичьяго дома въ другой, развозили сплетни, забавляли дворянъ разнымъ шутовствомъ, а иные умѣли сочинять приличествующіе случаю стихи и тѣмъ снискивали себѣ пропитаніе. Среди польськаго вельможнаго панства въ югозападномъ краѣ типъ такихъ «печеняжей» особенно процвѣлъ въ первой половинѣ прошлаго столѣтія, но не былъ онъ чуждъ и малороссійскому дворянству той же эпохи. Лѣтъ 20 назадъ въ полтавской губ. были еще живы преданія о нѣкоемъ стихотворцѣ Арапосѣ, который, разъѣзжая по домамъ помѣщиковъ, рекомендовался обыкновенно такъ:

Кто не знаетъ поэта Арапоса,
Который обоняетъ сладость кокоса
Въ нѣдрахъ своего носа?

и приводилъ собесѣдниковъ въ восторгъ такими экспромптами:

Ты по службѣ дока:
Летыть Египетська сорока.

Онъ происходилъ изъ нѣжинскихъ грековъ[1]), былъ сынъ разорившагося купца, не обладалъ никакимъ образованіемъ, но

[1]) Изъ той же фамиліи произошли дворянскіе роды Еропесовъ или Ерописовъ.

мнилъ себя великимъ поэтомъ, не ниже Гоголя, съ которымъ нерѣдко встрѣчался и трактовалъ его за товарища по ремеслу. Въ архивныхъ документахъ намъ встрѣтилась такого рода любопытная переписка объ этомъ стихотворцѣ.

Въ 1833 г. у миргородскаго предводителя Алексѣя Васильевича Капниста, въ его имѣніи Обуховкѣ, былъ семейный праздникъ, на которомъ присутствовалъ и тогдашній малороссійскій генералъ-губернаторъ князь Репнинъ. Сюда же явился и Арапосъ и, выбравъ удобную минуту, поднесъ князю какія-то привѣтственныя вирши своего сочиненія. Репнинъ отнесся снисходительно къ выходкѣ навязчиваго прихлебателя, но ничего не «пожаловалъ» ему за панегирикъ. А спустя три мѣсяца онъ получилъ отъ Арапоса нижеслѣдующее посланіе:

«Ваше сіятельство, милостивый государь и всеобщій благодѣтель Николай Григорьевичъ! Какъ вы изволили быть на именинахъ прошлаго 1833 года, октября 26 дня, на Дмитрія, миргородскаго уѣзда въ селѣ Обуховкѣ, въ предводителя Капниста, и я вашему сіятельству, въ честь вашу, подніосъ стихи, но ви указали при свидѣтеляхъ помѣщикахъ, что мнѣ съ Полтавы первою почтою пришлете 100 рублей денегъ за мои труды; но вѣрно вы забыли за важными дѣлами прислать оныхъ денегъ 100 руб. То вашему сіятельству извѣстно, что я только и дневное пропитаніе имѣю чрезъ одни стихи. И лѣтъ 10, какъ я подавалъ жалобу на греческое общество[1]), что опекуны промотали моего отца 100,000 рублей денегъ, которыя мнѣ опредѣлены были, ибо я одинъ наслѣдникъ былъ,—и вы изволили мнѣ дать росписку въ томъ, что слѣдуетъ просить сенатъ. Но вамъ извѣстно, что сухая ложка ротъ деретъ, ибо и съ сенатомъ дѣло завесть, то слѣдуетъ по крайности на первой разъ пять тысячъ рублей послать въ сенатъ, а безъ того и не будетъ удовлетворенія; а второе, что моего отца домъ и двѣ лавки жестокій пожаръ со всѣми угодьями и дорогими вещами похитилъ. И теперь горестная крайность

---

[1]) Разумѣется нѣжинское греч. общество, изъ котораго Арапосъ происходилъ.

меня заставила стихи помѣщикамъ и дворянамъ сочинять, и чрезъ оные стихи только имѣю несчастное пропитаніе, а больше того, что по два дня погибаю съ голоду и еще въ добавокъ по уши въ долгахъ нахожусь. и скоро меня возьмутъ за долги на цукундуръ. То я и надѣюсь на ваше сіятельство, что ви меня не оставите милостями. Прошу всепокорнѣйше прислать денегъ, за что Богъ милосердный васъ наградить блаженствомъ вѣчнымъ изъ святыми архангелами. Я первой гильдіи купецъ, самъ съ нѣжинскихъ грековъ, Иванъ Максимовичъ Арапосъ, радъ бы служить въ статской службѣ, въ нѣжинскомъ казначействѣ, въ числѣ канцелярскихъ служителей, и хотя маленькое жалованье получать, лишь бы для пропитанія, но когда начальство не принимаетъ безъ присланнаго отъ васъ указа; то если бы ваше сіятельство милостъ для меня сдѣлали, прислали указъ на опредѣленіе меня въ нѣжинское казначейство въ канцелярскіе служители, хотя съ маленькимъ жалованьемъ, лишь бы себя пропитать!

Честь имѣю быть съ моимъ истиннымъ глубочайшимъ почтеніемъ вашему сіятельству, милостивому государю вашъ покорный и усердный слуга Иванъ Арапосъ.

1834 года, генваря 23 дня, Прилуки.

На это письмо князь Репнинъ не отвѣтилъ прямо просителю, а написалъ Алексѣю Васильевичу Капнисту слѣдующее: «Извѣстный вашъ грекъ Иванъ Арапосъ проситъ меня письмомъ о высылкѣ 100 рублей за поднесенные мнѣ въ Обуховкѣ стихи и объ опредѣленіи его на службу въ нѣжинское казначейство. Почему прошу покорнѣйше, когда явится къ вамъ г. Арапосъ, дать ему на мой счетъ 25 рублей, объявивъ, что я за вирши никому болѣе не даю и что опредѣленіе подобнаго рода людей на службу есть дѣло невозможное». (Архивъ полт. губ. правленія, 2 опись, 1834 г., № 43).

По разсказамъ старожиловъ извѣстно, что Арапосъ жилъ еще въ концѣ 1840-хъ годовъ и до конца жизни не оставлялъ своей жалкой профессіи стихотворца-прихлебателя.

Ив. Фр. Павловскій.

БІБЛІОГРАФІЯ.

М. Павлик. Михайло Драгоманів, «високий рівень» українства та «нова ера». Львів. 1906. Ст. 44.

М. Павлик. Михайло Драгоманів і его роля в розвою України. Львів 1907. Ст. 91.

Обидві брошюри, видані відомим галицьким діячем і публіцистом Михайлом Павликом, роблять на нас чудне враження: автор поставив собі метою спопулярізовати серед сучасного українського громадянства ідеї Драгоманова, а також подати апологію тих ідей від нападів їх неприхильників у минувшині й у сучасному. Можна од щирого серця привитати його перший намір; твори Драгоманова мали такий великий вплив на еволюцію поступового українства, що знайомство з ними являеться обовязковим для кожного свідомого українця, та й у будучині вони завжди матимуть свій інтерес, так само, як матимуть свій інтерес у російській літературі твори Герцена, Чернишевського та инших політичних діячів письменників; тим часом і ранійш, коли вони були абсолютно заборонені в Росії, а почасти й у Австрії, твори й видання Драгоманова були доступні дуже обмеженому кругові читачів, тепер же для молодшого покоління вони являються сливе невідомими, або знаними хіба по поголосці. От через що видання творів Драгоманова і популярізація їх являються річчю неминуче потрібною. Тому то з особливою приемністю мусимо привітати брошюри д. Павлика, особливо другу, яко пробу

нарису діяльности Драгоманова й популярного викладу його політичних думок. На великий жаль, д. Павлик не обмежився цим завданням, але додав іще апологію Драгоманова (або «драгоманізма», як він каже), і то зробив таким способом, в формі таких коментаріїв, які неможна назвати інакше, як чудними.

Перш за все ніякого ворогування до драгомановских ідей, або навіть байдужости до них, серед сучасного українського громадянства немає. Окремий випад д. Франка в рахунок тут іти не може. Одже всі вистріли д. Павлика попадають в порожній простір, нікого не ранять і являються безцільними, по скільки вони направлені не проти поодинокої особи, а посилаються взагалі. Але це ще не все. Д-ій Павлик зачипає й сучасне громадське життя. І от всі його міркування на цю тему дивують нас якоюсь надзвичайною абстрактністю й анахронізмом. Читаючи брошюри д. Павлика, здається, наче б то він зупинився у своїм політичнім розвитку з того часу, як закінчив свою життеву діяльність Драгоманов; минали роки, життя українського громадянства йшло прискореним темпом—в Росії і в Австрії—і розвиток поступового українства, якому дав такий могутній імпульс Драгоманов, йшов своїм шляхом наперед. А для д. Павлика це все минуло мов у сні. І тепер він береться критикувати сучасне життя крізь призму драгомановських ідей, але стоячи на рівні 90-х років. З цього виходить одне непорозуміння: те, що життя за ці 10—15 років так далеко відбігло і поставило свої чергові невідступні завдання, д. Павликові здається якимсь регресом; в тому, що зараз на політичній арені лунають нові гасла, виступають нові діячі, д. Павлик бачить якесь відступлення од заповітів Драгоманова, так наче б то й сам Драгоманов, коли б зьявивсь зараз серед нас, не мав сказати якогось нового слова, а все повторяв би старі... Перед очима д. Павлика наче й досі стоять галицькі народовці й наші українофіли, з якими вів свою полеміку Драгоманов, і він переносить на сучасних діячів прикмети тих старих історичних персонажів і бореться з... вітряками. По скільки д. Павлик зводить полемічні рахунки з д. Барвінським і його

однодумцями [1]), колишніми антагоністами Драгоманова, по стільки ще його апологія має рацію, звичайно, стоячи на історичному грунті, бо нікогож тепер з поступових українців не приходиться переконувати в шкодливости формального націоналізму народовців, нехтування соціяльно-економічними інтересами й політичним розвитком народних мас. Але ж д. Павлик говорить за самі гарячі сучасні події, а через те у його й виходять курьйози, які неможна пояснити нічим иншим, як тільки нерозумінням д. Павликом теперішнього українського руху і неознайомленністю з ним (особливо що торкається України російської).

Культ Драгоманова примушує д. Павлика дивитись на все крізь прізму відносин, звязаних з особою Драгоманова; так, наприклад, признаючи важною річчю для українців мати «цільний образ життя, діл і думок Драгоманова, змальований на тлі новіщої історії Вкраіни», д. Павлик робить висновок: «на такого спосібного й совісного історика-живописця Драгоманова прийдеться ждати довго, і ця жданка коштуватиме Вкраіну чимало нової блуканини й жертв (?), які, одначе, могла би відвернути відповідна напередня політична свідомість дотепніщих земляків». (Ст. VI М. Др — в і его роль). А ще трохи далі д. Павлик говорить: «може сам теперішній стан України — несказано гіркий, майже розпучливий—примусить щиріщих земляків звернути... більшу увагу на Драгоманова, та й прихилитися рішучо до його ідей» (ст. VI). Дивлячись так песимістично на теперішне становище України, д. Павлик бачить одинокий її рятунок в тому, щоб вернутись до драгомановської програми (виложеній в «Громаді» 1880 року). Всю теперішню роботу української інтелігенції, всі її зусилля д. Павлик знищує одною тірадою, на стільки ж темною й неясною по формі, як і по змісту: «На превеликий жаль Украіна, хоть і находиться тепер у стані, якого ждав Драгоманів іще 25 років, цеб то в стані революції, то зовсім особливої: революції, по якій і не значно, що ми потомки нації з часів хмель-

[1]) М. Драгоманов, «високий рівень» украінства і «нова ера».

нищини, цеб то з часів загального повстанського заворушення наших селян майже на всьому просторі України, теперішньої російської та й галицької, — революції з проводирями непохожими на давних козаків навіть ідейно, та й то навіть у Галичині, де наша інтелігенція, хоть і стоїть далеко близче до селян, ніж воно є в російській Україні, але попросту лякаєся руху народнього, похожого на хмельниччину, — революції, яку загал нашої інтелігенції підтинає в корені, а то в Австрії — своїм запалом до Відня, якому рад би (то з ненависти до поляків, то з потягу до великої соціяльно-демократичної держави) віддати останню мужицькому дранку, в марній надії на те, що з Відня прийде спасіння нашому народові, — запалом, який відводить австрійську Україну навіть від ідейної злуки з російською — а в російській Україні національним верхоглядством інтелігенції, яка носиться поверх революції, вганяючи тепер майже виключно за заведенням кількох українських катедр у російських офіціяльних університетах (що може легко перемінитися в погоню виключно за українськими посадами й авансами), — так мов би що небудь українське могло би бути певне в Росії, без установлення міцного конституційного ладу та й гаразду широких мас українського народу,—річи, за які треба боротися!» (ст. 49—52). Незнаєш, чому більше дивуватися в цій тіраді: чи колосальній неознайомлености автора з життям України, чи повній нездібности його розуміти прояви того життя. Такими ж прикметами відзначаються й инші перли політичної мудрости д. Павлика, але ми їх більше цитувати не будемо. Зазначимо тільки ще, що д. Павлик має особливий нахил зачіпати—до речі й не до речі—проф. М. Грушевського та його «Історію України-Руси (якій він закидає «безідейність і неартистичність»). Для цього він передрюковує на кінці своєї книги рецензію Драгоманова на статю проф. Грушевського в I т. «Зап. Наук. Тов. ім. Ш.» 1892 р. «Громадський рух на Вкраїні-Руси в XIII віці». Так само, як ця початкова робота нашого історика не являється чимсь характерним для всієї його наступної роботи, так і рецензія Драгоманова нічим не виявляє особливо яскраво погляди покійного вченого.

Та було б несправедливо, згадавши ті хиби брошюри д. Павлика, не зазначити й її позітивного боку. Це—дуже інтересний відчит М. Павлика про Драгоманова, передрюк програми «Громади» 1880 року і переказ соціяльно політичних думок. Драгоманова під спільним заголовком, даним д. Павликом: «Максімальні домагання Драгоманова що до України в прикладі до її теперішнього стану». Оце власне найцінніще з усієї книги, і коли б д. Павлик не додавав своїх коментарів, от в роді тих, що ми навели вище, то його праця по спопулярізованню драгомановських ідей тільки виграла б в очах усіх прихильників памяти й ідей великого українського діяча. Твори Драгоманова не мають потреби ні в безкритичних діфірамбах, ні в апологіях, вони вимагають тільки опублікования, тоді можна буде — і неминуче потрібно—зробити над ними історично-критичні розсліди, тільки ж не в дусі коментарів д. Павлика.

Що до другої брошюри, виданої д. Павликом «М. Др—в, високий рівень та ин.», то знов скажемо, що вона мала б свою вагу, яко коментарій до драгомановської критики «нової ери», як би не була препарована з точки погляду безкритичного культу Драгоманова і не містила б ріжних випадів, вроді нападок на проф. Грушевського. Всі такі випади значно вменшують вартість брошюри д. Павлика. Його великий пієтизм до памяти Драгоманова річ дуже гарна, алеж, виступаючи на поле публицистики й особливо—популярізації, треба мати й певний обьєктивізм та критицизм. У д. Павлика це заслонено його неподільною вірою в єдиноспасительність «драгоманізма», який тим самим виходить у його абстракцією по за межами часу й місця і через те не може мати того практичного значіння, яке йому хоче надати д. Павлик.

М. Ж.

М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і инших. 1881—1886.
Видав Іван Франко. Львів 1906. Ст. 260.

Не счастить Драгоманову з земляками: не вміли вони його оцінити й шанувати за життя, не шанують його і по смерти.

От уже йде друге десятиліття, як він помер і як одійшли до вічности всі сварки й суперечки, викликані серед ріжних напрямків українського громадянства політичною й публіцистичною діяльністю Драгоманова, а й досі ті, що беруться писати про нього, не вміють стати на обьективний грунт і або восхваляють його без міри, утворивши собі просто культ з його імени (наче забувши, як повставав покійний Драгоманов проти шевченковського культу і безкритичного відношення до Шевченка), або знов таки, занедбавши всяку історичну перспективу, вменьшують його значіння і легковажно кидають на його память темне світло—спонукані до того чисто особистими рахунками. І це останнє робить не який небудь старозавітний рутенець, що й досі не може простити Драгоманову його гострої критики рутенського консерватизма й крутійства, але д. Ів. Франко, найближчий ученик і приятель Драгоманова, його колишній гарячий прихильник. Найяскравіще виявилась така різка переміна поглядів д. Франка на Драгоманова в справі опублікованя переписки обох діячів, зробленого д. Франком в минулому році в виді книги, заголовок якої ми виписали вгорі.

Переписка Драгоманова—дорогоцінний матеріял до історії українського громадянства, як в Австрії, так і Росії, на прикінці XIX століття. На превеликий жаль, в опублікованні її нема жадної сістеми, нема цільности, натомість видно якусь випадковість і розріжненість. Найбільше присвятив праці на видання листів Драгоманова д. Павлик, заходами якого опубліковано за останні роки переписку Драгоманова де з ким з галицьких діячів, наприклад—з Т. Окуневським, Танячкевичем, Кобринським та ин. Всі ці листи, як самого Драгоманова, так і його кореспондентів, дають багато для ознайомлення з історією галицького громадського життя, відносини ж України російської зачіпаються в них злегка, стороною. Тим то з особливим інтересом віднеслись у нас до появлення томика переписки Драгоманова з Іваном Франком та ще де з ким, переписки, яка дає надзвичайно цікавий і важний матеріял, як для характеристики самого Драгоманова, так і до історії відносин серед українського громадян-

ства в першій пол. 80-х років. Переписку цю видав д. Франко, він же додав до неї і свою передмову.

Ми були б в праві сподіватись од д. Франка, яко кореспондента Драгоманова і наочного свідка всіх подій, обговорюваних в переписці, що він у своїй передмові подасть коротенький нарис тих часів, яких торкається переписка, щоб читачеві було зрозуміле все, про що йде мова; тим більше, що листи Драгоманова подають відомости про факти сливе зовсім невідомі ширшому кругові наших читачів. Д-ій Франко зрозумів і саму мету видання листів, і свою ролю, яко редактора їх, трохи інакше: на його думку листи Др-ва мають інтерес виключно біографічний, що до самого Драгоманова і його відношення до д Франка: «для історика літератури і спеціяльно розвою Галичини листи ці мало інтересні» (ст. 8). Д-ій Франко поставив себе самого в фокусі того інтересу, який, на його думку, мають листи Драгоманова, і через такий егоцентричний погляд говорить у своїй передмові переважно за свою власну особу, кидаючи на память Драгоманова докори, яких не можна жадним чином пробачити йому не тільки як людині, що своїм розвитком найбільше завдячує Драгоманову, але й як історикові літератури, котрий мусить ставити історичну обьективність на першому плані. Яку вагу мають, окрім хіба запізненого зведення рахунків з померлою людиною, або якогось хоробливого вибрику, такі слова з передмови: «Драгоманов на підставі особистих вражінь не міг обьективно дивитися на галичан, в тім числі й на мене; в його листах тої обьективности ще меньше, ніж у його друкованих працях. Та за те цікаві ті листи для характеристики самого Драгоманова, його гострого, логічного розуму, що йшов рука в руку з безоглядним егоізмом у поводженню з людьми, з браком вирозумілости і невпинною фантазією, яка йому самому, на вид так холодному та поміркованому, раз по разу мішала всі рахунки» (ст. 8—9). Або, наприклад, до чого було потрібно д. Франкові наводити оповідання про побут Драгоманова на лекції проф. Огоновського? (ст. 5—6). Всі ці випадки роблять дуже прикре вражіння. Ми не будемо вишукувати причини їх і не допускаємо разом з д. Пав-

ликом [1]), ніби саме опублікування листів було викликане почуттям помсти з боку д. Франка д. Павликові — в формі опублікування листа Драгоманова од 23/xi 1883 року, де той некористно відзивається про д. Павлика, але ніяким способом не можемо виправдати легковажного відношення д. Франка до памяти його великого учителя й друга. Паралель цій сумній історії можна бачити хіба в відомих нападках Куліша на Шевченка далеко пізніще по смерти останнього.

В книжці, виданій д. Франком, зібрано 61 лист Драгоманова (з них 48 листів до д. Франка, 2—до київської громади, решта—до кількох осіб і редакцій), передрук брошурки Драгоманова «До суду земляків», виданої 1886 року, з приводу денунціяцій на нього львівського «Дѣла» і коротенькі уваги на «Программу украинцевъ соціалистовъ - федералистовъ». Листи обхоплюють період часу з 1881 року до кінця 1886 року. Переважна більшість листів має громадський характер і, окрім маси цікавих фактичних данних, пересипаних перлами надзвичайно гострої й логічної думки Драгоманова, містить блискучу критику «неполітичного українства» в Росії, і «пелехівщини»—українства під прапором св. Унії—в Галичині. Листи ці як раз зачіпають той період, коли виявились де-які непорозуміння між Драгомановим і його київськими товаришами, коли він опинився в становищу самітного еміґранта, покинутого своїми, без моральної піддержки. Його два великих посланія до киян,—цілі трактати по обьему—мають глибокий інтерес для вияснення душевного становища Драгоманова, коли він, позбавлений моральної запомоги, бачучи круг себе байдужість земляків і запанування прінціпів, проти котрих він боровся усіми силами душі, все ж таки вважав себе теоритичпо правим. Не можна без зворушення читати кінець його першого листа до киян (8/ii 1886 р.), де ми знаходимо такі признання: «значить, прощайте! Спасибі за добро.

---

[1]) М. Павлик. Мих. Драгоманов, „високий рівень“ українства та „нова ера“. Л. 1906. ст. 41—44.

Простіть безпокойство, котре робив я вам більш 10 років, а особливо в останній час. Я найобьективно признаю себе побитим по всім правилам стратегії, як чоловік, котрий не розважив добре сил, ні своїх, ні ваших. Тільки ж на прощання все таки, також обьективно, признаю, що теоретично я правий в своїх думках про потребу поставити український рух на грунт европейський ідейно і географічно—і що тільки на цьому грунті укр. справа може вигоріти взагалі і почастно пережити теперішню реакцію» (ст. 174). Тільки свідомість великої ваги взятого на себе обовязку—уявляти собою вільний український голос за кордоном, перед лицем культурного світа—додавала Драгоманову моральної сили переносити його гірку самітність. А що йому коштувала ця самітність і відірванність від рідного краю, це видно з його слів «вірьте чесному слову: не раз мені оттут приходилось так, що я завидував тим, кого повісили і розстріляли, і коли б я мав право перед взятою на себе працею піти на шибеницю, я б пішов на неї з дорогою душею» (ст. 158—з того ж таки листа до киян).

Щоб використати весь багатий історичний і автобіографічний матеріял з цієї книги листів Драгоманова, потрібно написати цілу окрему статю,—що не входить в обсяг нашої замітки. Цікавих ми відсилаємо до самої книги, повної високих зразків епістолографії, як це почасти признає і д. Франко. Для історика тих сумних часів реакції, коли навіть світлий розум Драгоманова захитався що до віри в будучність українства, не дивлячись на всю його теоретичну правду, листи ці будуть першорядним документальним джерелом. Треба побажати, щоб скоріще було видано й решту листів Драгоманова, які збереглися до цього часу.

Користування книжкою дуже утрудняється тим, що до листів не додано ніякого покажчика, навіть простого оглаву змісту. З цього боку видання листів Драгоманова, зроблені д. Павликом, відріжняються дуже користно.

Д. Дорошенко.

А. С. Суворинъ. Хохлы и хохлушки. Спб. 1907 годъ. 1—113 стр.

Книжка Суворіна уявляє з себе збірник театральних рецензій на вистави українських труп (переважно трупи д. Кропівницького), що ставили свої вистави в Петербурзі від 1885—по 1896 р.р. Коли б автор обмежувавався в своїх театральних вражіннях однією тільки кваліфікацією гри і талану українських артистів, ми б ще не вважали потрібним рекомендувати нашим читачам зазнайомитись з поглядами на українських артистів д. Суворіна, як театрального рецензента. В де чому ми з ним не погодимось, хоч в цілому оцінку артистичних здібностів наших театральних коріфеїв—Кропівницького, Заньковецької, Затиркевич, Садовського і Саксаганського -- можна вважати вірною. Не лежить також інтерес книжки Суворіна і в тих чисто критичнолітературних характеристиках типів української драми, яким автор присвятив чимало місця. Вони, безперечно, уявляють із себе певний матеріял для історика української літератури, як вислов думок російського театрального критика, досить авторітетного в своєму фаху. Але в даннім разі ми зупиняємось на книжці д. Суворіна через те, що він чіпає в ній болюче тепер місце українського театру—питання про його репертуар. Українське громадянство, українські театральні критики і кращі артисти українського театру відчувають потребу в реформі нашого театрального репертуару. Тим з більшою увагою треба зазначити становище в цій справі д. Суворіна, який ще років 15 тому гаряче обстоював цю ідею, хоч може виходячи трохи з инших мотивів. «Если у малорусскихъ актеровъ неопредолимая любовь къ родному языку, то отчего имъ не переводить на свой языкъ пьесы европейскаго репертуара? Въ самомъ дѣлѣ, отчего? Если я могу смотрѣть на «Доки сонце», то почему же я не могу смотрѣть Шекспира на этомъ языкѣ? Что нибудь одно: или малорусскій языкъ долженъ исчезнуть, какъ мѣстное нарѣчіе, или онъ можетъ претендовать на общее вниманіе». Запитання д. Суворіна цілком правдиве, хоч і розвязує його він зовсім в иншій площині, ніж сьогочасне громадянство вкраїнське. Для останнього питання про реформу укра-

інського театру між иншим і через прищеплювання до нього кращих творів світових драматургів є елементарною потребою культурно-національного розвитку українського народа, розвитку його духовних сил і культури, тоді як російський театральний рецензент розвязує позитивно це питання в вузьких межах сімпатії до таких могутніх артистичних сил нашого театра, як Кропівницький, Заньковецька та инші, яким, на його думку загрожує небезпека, коли тільки вони не збогатят цього репертуару пьесами світової драматичної літератури. Невірна основа, на якій стояв Суворін в питанні про реформу українського театрального репертуару, пояснює нам і ті невірні висновки, які поробив він що до конкретного переведення справи. Першим кроком до реформи нашого театра автор вважає підмішування до українського репертуару російських пьес, дякуючи чому, на думку автора, «малороссы вступили бы въ область европейськаго репертуара». Чому вишні, а чому не черешні? Високо оцінюючи кращі пьеси російського театрального репертуару, ми разом з тим гадаємо, що більш натуральним засобом для реформи нашого театра булоб підмішування до українського репертуару краших здобутків цілої європейської драматичної літератури, яка по своїй артистичній вартости в багато де чому стоїть значно вище російських драматичних творів. Такий засоб представляється і більш логічним і більш продуктивним. Але д. Суворін дивиться на справу вузько і, крім сімпатії до талану українських знаменитих артистів, не визнає инших критеріїв дзя порішення такої великої справи нашого громадянського життя, якою являється для нас реформа нашого театра. Можно бути великим прихильником талану і разом з тим великим ворогом тієї ідеї, якій служить останній. Таку власне позіцію обібрав і наш театральний критик. Кваліфікуючи талан, приміром Заньковецької, як щось незрівнянне в артистичному світі, як геніяльну появу, як артистку, що по своїм здібностям стоїть вище європейських—Елеонори Дузе або Сарри Бернар,—Суворін-публіціст, Суворін-політик чимало сил своїх покладав на те, щоб сплюгавити національну українську ідею, якій увесь вік служила на рідному театральному грунті артистка і, таким чином, старався

знищити необхідні предпосилки для розвитку українського театру, можливого тільки при більш менш невпинному національному розвитку цілого українського народа.

Не дивлячись на невірну вихідну позіцію Суворіна в справі реформи українського театрального репертуару, книжка: «Хохлы и хохлушки» всеж уявляє з себе досить цікавий матеріал для історії нашого театра. Особливо її треба рекомендувати нашим театральним артистам: в ній знайдуть вони для себе чимало цікавих вказівок, що до інтерпретації і розуміння типів старої вкраїнської драми. Зовнішній вигляд книжки дуже гарний, навіть роскішний. Назва «хохлы и хохлушки» — анахроністична, в дусі старих і досить дурних вибриків проти українства.

С. Петлюра.

М. Веберъ, проф. Гейдельбергскаго Университета. *Историческій очеркъ освободительнаго движенія въ Россіи и положеніе буржуазной демократіи.* Переводъ съ нѣмецкаго. Кіевъ 1906 г. Цѣна 1 рубль.

Бурхливий період визвольного руху останніх років, період утворення сучасних політичних партій Росії знайшов свого історика. Відомий проф. всесвітньої історії Вебер взявся за цю незвичайно цікаву, але дуже важку працю.

Немає нічого важче, як написати повно і безсторонне історичний огляд того близького минулого, що не закінчилося ще певними соціально-політичними наслідками. Особливо ж важкою мусить бути праця чужоземця, що далекий від безпосереднього спостереження над незакінченим процесом боротьби та не може документами замінити живого знайомства з фактами і подіями руху.

Але, зваживши це все, М. Вебер про те взявся за працю і за короткий час довів до кінця свій історичний нарис, який обхоплює період від 1902 до кінця 1905 року.

Праця Вебера присвячена історичному оглядові і оцінці програми «Союза Освобожденія», констітуційно-демократичної

партії, ради-робітничих депутатів, соціальдемократів, соціалістів-революціонерів, селянської спілки.

Зміст—треба визнати досить багатий—являється наслідком доволі гарного для чужоземця знайомства з російською періодичною пресою, легальною і нелегальною, і з науковими працями німецькими, французськими і з російськими про Росію з її політичними і економічними відносинами. Крім того в великій пригоді Веберові став Б. Кістяковський, людина безперечно знайома з громадським і політичним життям Росії.

Не дивлячися на це все, не дивлячися на гарну ерудіцію автора, на гарні і детальні інформації Кістяковського, ми б не сказали, що праця Вебера може задовольнити строгі вимоги справжнього історичного нарису, який не тільки малював би, викладав би процес утворення кожної з наведених вище організацій, але і поясняв би певні етапи в її розвитку, певні характерні риси її еволюції тими глибокими економічними і політичними причинами, які накладають свій глибокий відбиток на ціле життя держави і кожної політичної партії.

Правда, сам Вебер не лічить своеї праці прагматичною історією визвольного руху останніх часів, вважаючи її тільки «сводкою». І треба визнати, що така оцінка самим Вебером своеї праці, взагалі кажучи, являється вірною. Особливо детально намальований автором розвиток кадетів. Іхній генезіс із «Союза Освобожденія» і із спілки земств і міст, їхне відношення до всіх пекучих питаннь російського життя, поодинокі особи із російського громадського і літературного світа,—що увіходили в склад праотця кадетів, «Союза Освобожденія»—все це з найменьшими дрібницями знайшло собі місце в праці Вебера. Не можемо тут не зазначити, що в «Союз Освобожденія» увіходили видатні проводирі ріжних течій, як, напр., тоді соціаліст-революціонер, та тепер народній соціаліст Пешехонов, марксісти-ревізіоністи колись соціальдемократи, як от Прокопович. Не було там тільки, соціальдемократів.

Тут у автора все до ладу. Видно, що серед гор фактичного матеріалу, по безкрайому лабірінту фактів у його був дуже і дуже гарний поводатарь.

Не погано також справився автор і з народниками. Критика їхніх утопій, оперта на гарне знайомство з економікою капіталізму і з розвитком сучасної сільської «общини» в Росії, являється одним з найкращих місць в праці.

Далеко гірше справа стоїть у професора з соціальдемократами, хоч, здавалося, і тут Кістяковський, міг би утримати автора від значних помилок. Так автор каже, що леніністи (большевики) одкидали потребу утворення професіональних робітничих організацій, стояли за зьєднання з соціалістами революціонерами і т. п. Наскільки такі погляди автора опіраються на літературу с-д., ми можемо сказати з певністю що література їх підстав для вище наведеної характеристики большевізма не дає ніяких.

Крім того, взагалі кажучи, глави про соціальдемократію бліді, убогі змістом і фактами, тим часом, коли б, здавалося, повинно бути навпаки.

Досить докладно з фактичного боку виложена у автора історія «Ради Робітничих Депутатів», «Селянської Спілки», «Спілки Спілок» і т. д.

Але вважаючи працю Вебера навіть тільки сводкою фактичного матеріалу, що характерізує історичний розвиток визвольного руху Росії за 1902—1905 р., ми одначе не можемо не зробити їй того закиду, що автор, обравши обьєктом свого викладу рух в Росії, весь час має на увазі тільки—за де-якими винятками—російський (русскій) рух. Це значно позбавлює вартість його праці і для Росії, і особливо для закордону.

Минув час, коли скрізь був один фон політичного життя, коли всі нації, крім російської, не жили ніяким індівідуальним життям. Прийшли иньші часи й «иньші чуть голоси». Отже, знайомлячи і зазнайомлюючись з рухом в Росії, *тепер* не можно обмежитися самим російським рухом.

А тим часом у Вебера ми не знаходимо огляду, хоч би поверхового, ні пролетарських, ні буржуазно-демократичних партій,

як що не всіх, то бодай головних націй Росії, поляків, латишів, українців, евреїв і т. п.

Ми сказали—за де-якими винятками. До них насамперед належать українці. Про їх автор найчастіще згадує в своїй праці. Правда, преса їхня йому, напевне, цілком невідома. Знайомство його з ними обмежується тільки тими відомостями, які довелося йому зустрічати в російській та почасти в німецькій пресі. Для того ж, хто знає, що інформатор професора, Кістяковський,—дуже близько стояв до українських кругів, не буде нічого дивного в тому, що найбільше профессор здіймає розмову про українців. Таке джерело відомостей про український рух почасти пояснить нам і характер де-яких поглядів і оцінок автора що до нашого руху і наших домагань. «Кістяковський особливо стояв на мартовському зъїзді Союза освоб. на тому, щоб одкинути малоросійський сепаратізм (?), як недосяжний» (див. «Освобожденіе» № 77. 26 (13) Сентября 1905 р.), каже автор в примітці на сторінці 49 своеї праці, і це дае нам спроможність зрозуміти розмову Вебера і про сепаратизм українців, якого, здається, крім диких енупістів, тепер вже ніхто не обстоює, і про те, що «проблема автономии приблизно 30 міліонів українців являеться пунктом, приняти який не хватить духу навіть у самих консеквентних демократів»

Так професор, невідомо на підставі чого, висловлює раз пораз думку, що русіфікація йде дуже успішно по всій Україні. Міста на Україні вже майже руссіфіціровані. На селах, принаймні в південно західному краї, русіфікація йде дуже швидко. Для останнього району професор приводить сякі такі докази. Судіть самі, чого вони варті. Тоді, каже Вебер, коли в 60-ти рокі перед обмеженнями поляків,—що до володіння і користування землею—участь «русских» в володінні землею досягала тільки «розмірів 1 : 70» (?), тепер «русских землевладѣльцев» збільшилося в волинськой губ. на 45,4, подільській на 49,8, в київській на 59,3. «Небольшой остатокъ владѣльцевъ (?) литовцы, бѣлоруссы. (Невідомо звідки вони взялися в цьому краї) і малороссы». Про яких «владѣльцевъ» йде річ? Коли про великих — а тільки це і

можно припустити,—так не вони ж характерізують в цьому краї національну фізіономію населення.

Не меньш безпідставна у автора характеристика української демократичної партії—власне її програми в національній справі.

Зазначуючи, що внесена од її йменння в «бюро іюльського зъїзду» пропозіція являлася справді цікавою і детальною програмою в справі автономії, Вебер каже, що вона, «примыкала» до основних тез драгоманівського проекта. Поруч з цім автор каже, що «українська демократична партія по її останній меті сепаратистична». Як примиряє укр. дем. парт. основне, драгоманівський федералізм, з конечною цілью, сепаратизмом, ми в праці автора не знаходимо. Далі характерізуючи ріжні течії в українській демократії, професор десь найшов у нас якісь вишчі верстви інтеллігенції, які особливо обстоюють, щоб було поновлено унію договора 1654 року. Вони ж буцім то «не претендують на розмір децентралізації, якого вимагає «Украинськая демократія» і, либонь, задовольняються з початку навіть національною «культурною самостійністю», с. є. наукою на національній мові в низчих школах, де державна мова являлася б тільки обьєктом науки, допущенням національної мови, як рівноправної, в місцевих порядкуваннях і її викладу в універсітетах при широкому місцевому самопорядкуванні» (стр. 39).

Де вони, оці вишчі верстви інтеллігенції? Скільки їх, отих, що обмежилися б тільки культурною самостійністю та місцевим самопорядкуванням? Який їхній «удѣльный вѣсъ» в нашому політичному житті?

Отже праця Вебера—каламутне джерело для характеристики українських течій і партій.

Торкнувшися національної справи, не можемо не зазначити наприкінці нашої замітки одного дуже цікавого місця із праці Вебера.

Характерізуючи к.-д. і їхню позіцію в національній справі, Вебер між иншим приводить дуже характерний факт, характерний для цілої партії «реальної політики» в її відношенні до національного питання. Як відомо П. Струве в 1901 р. виводив

націоналізм із індівідуалізма «прав людини». Ну а людина, звісно, має *рівну цінність*, до якої б нації вона не належала. І от на практиці «ідеаліст» Струве—це дуже характерно, як зауважає сам Вебер, для його «загального політичного світогляду» — «цілком одмовляеться *прирівняти* украінців, латишів і (само собою розуміеться) закавказців до поляків» (стр. 51).

Правда, поки що таку ж оппортуністичну позіцію зайняла в національній справі і друга впливова партія в Росії — російська соціальдемократична робітнича партія Росії, визнавши тільки автономію Польщі.

Залишивши на боці неминучі хиби в фактах і в освітленні їх, які ми зазначили і яких є ще досить, ми радимо цю, взагалі кажучи, цікаву «сводку», яку виконав Вебер в своїй праці, широкому колу читачів, що цікавляться великою добою в розвитку російської держави.

М. Порш.

ПО ЖУРНАЛАХ.

Для цієї книги „України“ було переглянуто такі журнали: *„Літературно-Науковий Вістник“, кн. IV; „Историческій Вѣстникъ“, кн. IV; „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“, книга за апріль; „Slovanský Přehled“, кн. VIII (за апріль); „Русское Богатство“, кн. IV; „Русская Мысль“, кн. III—IV; „Kwartalnik Hystoryczny“, „Образованіе“, кн. IV; „Русская Старина“, кн. IV.*

„Літературно-Науковий Вістник“, книга IV.

В. Перетц. Українські думи. (ст. 22—30). Нарис українського історичного епосу, порівняння його з великоруськими билінами, зазначення впливів штучної літератури. Автор приходить до такого висновку про думи: «засновуючи свої міркування на історичних данних, на аналізі форми, стилю і мови дум, ми не назвемо їх продуктом «простонародньої» творчости; але не вбачатимемо в їх і творчости інтелігентної верстви. Вони становлять гармонійну сінтезу культурно-індівідуальної творчости з народньою, яка зародилася на руїнах старинного епоса при згаданих вище історичних умовах побуту українського народу».

Мих. Грушевський. На українські теми. «О любви къ отечеству и народной гордости». (ст. 111—124). Докінчення інтересної статьї про сучасне становище українства і його перспективи. Подавши генезіс поступового українства, проф. Грушевський доводить, що обовязком кожного чесного й свідомого українця є продовжувати діло попередніх поколінь, і що становище

дезертирів украінства з морального боку безвихідне: вічне сирітство і відчуженість від свого народу, втрата під собою грунту. Для песимістів, тих, що не вірять в можливість відродження украінства в Росії, пр. Грушевський показує приклад Галичини, що серед самих тяжких обставин виборола собі національну самобутність і на віки забезпечила свій національний розвиток. Разом з тим зазначується автором і небезпека для украінства, як і для сусідів нашого народу, од можливого поширення національної виключности, шовінізму, опертого на демагогичних прийомах і темних інстинктах маси,—в разі упадку поступового украінства. З огляду на це, всі поступові елементи украінського громадянства повинні дбати, щоб органічний розвій украінства не сходив з поступового шляху.

Іван Франко. Новини нашої літератури. (ст. 139—142). Дуже прихильна рецензія і коротенька літературна характеристика одного з видатніщих сучасних украінських письменників—Володимира Винниченка.

С. Ефремов. Відгуки з життя й письменства. (ст. 142—154). Інтересна статя про украінську пресу, її становище, причина невдачи її перших кроків, про взаємини між украінською пресою й публікою.

М. Лозинський. З австрійської Украіни. (155—164). Про останню сесію галицького сейму і її результати для украінського народу в Галичині.

„Историческій Вѣстникъ“, книга IV.

У відділі «Замѣтки и поправки» замітка д. А. Карасева про походження Д. Л. Мордовця (ст. 368). Д-ій Карасев учився разом з Мордовцем у 40 роках в Усть-Медведецькій окружній школі і знав його з дитинства; він одкидає гадку, що Мордовець був козацького або купецького роду: «Батько Мордовця був селянин слободи Даниловки, що належала поміщикам Єфремовим. Він був управителем цього маєтку, а поміщиця—Є. А. Єфремова увільнила його од кріпацтва це задовго до 1861 року,—в наго-

роду за службу. Одже Данило Лукич, був не купецького і не козацького роду, а кріпацький син по свойому походженню».

Журналъ Минист. Народнаго Просвѣщенія 1907. Апрѣль.

Дві статьї цієї книжки торкаються староруської історії: *Н. Д. Знойко. О посольствѣ Калокира въ Кіевъ.* I — IV. стр. 229 — 273. (З історії русько-візантійських взаємин в X віці). *В. Г. Ляскоронскій. Русскіе походы въ степи въ удѣльно-вѣчевое время и походъ князя Витовта на татаръ въ 1399 году.* Стр. 573—313.

У відділі «Критика и библіографія» рецензія А. Соболевського на книгу: «*И. С. Свѣнцицкій. Ѳбзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ первую половину XIX в. Спб. 1906*». Ст. 405—407. Дуже орігінальний погляд рецензента на галичан: „Вважаємо потрібним зазначити, що слабий успіх російської літератури серед галичан XIX століття, на нашу думку мав причиною зовсім не літературний смак або політичні погляди (як гадає д. Свенціцький. Д. Д—ко). Для німців було легко обьеднатись на грунті літературної мови, бо вони були цілком німці. А освічені „русскіе" в Галичині, покійні й ті, що живуть нині, за нечисленними вийїмкам «русскіе» хіба що по йменню; на ділі ж вони—скоріще поляки а не русскіе. На що їм витрачати час і працю і вчитись російської літературної мови, коли вони з дитячих років добре володіють польською літературною мовою? На що їм орігінальна російська література в особі хоча б Гоголя, Достоєвського, Толстого, коли вони мають польських белетристів і з кращими творами російської літератури можуть знайомитись в польських перекладах?» Цікаво, як вподобається така характеристика д. Соболевського галицьким прихильникам «общерусскаго единства»—москвофілам...

У відділі «Книжныя Новости»—замітка про IV-й том «*Памяток українсько-руської мови й літератури.*—Апокріфи і легенди з українських рукописів. Т. IV. Апокріфи есхатологічні.

Видання Археографічноі Комісії Наукового Товариства імени Шевченка. Львів. 1906. Ст. 434—435.

„Slovanský Přehled“ книга VIII (за апріль)

У відділі „Rozhledy a zprávy‘ замітки про видатніщі події украінського життя в Австрії та Росії (ст. 379 — 381). Окремо замітка про ювилей Б. Грінченка, з портретом ювилята (ст. 384).

Русское Богатство. Кн. IV.

Сорочинская трагедія. Вл. Короленко. (ст. 172 — 105). На підставі данних судового слідства, яке було розпочато проти д. Короленка за надрюковання його відамого листа до Філонова, автор розповідае подробиці «карних» експедіцій полтавського усмирителя і мордування людей в Сорочинцях, Кривій Руді і Уставиці. Тута ж передрюковано й отвертого листа до Філонова і росказано про ту кампанію, яку полтавсякі чорносотенці та реакційна преса розпочали проти д. Короленка після убивства Філонова. Як відомо, судове слідство довело, що в обвинованнях, які висловив д. Короленко на адресу Філонова, не було ніякої неправди.

У відділі «Новыя книги» замітка про «*Кобзарь Т. Г. Шевчевка* въ переводѣ русскихъ писателей. Изд. 2. Спб. 1906». (стр. 117—118). Автор затітки признае зайвим видавати російські переклади «Кобзаря», а натомість радить видати його в орігіналі, але з російськими коментаріями, з виясненням малозрозумілих для російських читачів украінських слів і зворотів.

Нові книжки.

Бакунін М. А. *Революційний катехізм.* Переклав О. Назарук. Львів. 1907. ст. 15, 8°. Ціна 20 сот.

Будяк Ю. *Невольниця—українка.* Поема. Київ. 1907. ст. 24, 8°. Ц. 10 коп.

Бучинський Богдан. *Кілька причинків до часів вел. князя Свидригайла* (1430—33). Відбитка з «Записок Наук. тов. ім. Шевченка», т. LXXVI. Львів, 1907, ст. 26, 8°.

Бѣлиньскій Петро. *Проповѣди на свята и недѣлѣ.* Часть третя Жовква. 1907. ст. 238. Ціна 3 корб.

Володський А. *Як вони женихалися.* Жарт на 1 дію. К. 1907. ст. 24, 16°. Ціна 10 к.

Воскресла Україна! *Збірка* видавництво тов. „Просвіта“, ч. 322. Львів. 1907. Ціна 40 сот.

Винниченко В. *Дізгармонія.* Драматичні картини на 4 дії. Видавництво „Вік“. Київ. 1907. ст. 196, 16°. Ціна 50 коп.

Громада. *Хлопська читанка.* Часть. I. Зладив Козак Невмирака. Чернівці. 1907. ст. 78. Ціна 60 сот.

Грушевській М. проф. *Справа українських катедр і наші наукові потреби.* Передрюк з „Літер.-Науков. Вістника“. Київ. 1907. ст. 33, 16°. Ціна 15 к.

Грушевскій М. проф. *Національный вопросъ и автономія.* Спб. 1907. ст. 15, 16°. 8 коп.

Грушевскій М. проф. *Единство или распаденіе Россіи?* Спб. 1907. ст. 15, 16°. Ціна 8 коп.

Грушевскій М. проф. *Украинскій вопросъ.* Спб. 1907. ст. 32, 16⁰. Ціна 15 коп.

Грушевскій М. проф. *Движеніе политической и общественной українской мысли въ XIX столѣтіи.* Спб. 1907. ст. 15, 16⁰ Ц. 8 к.

Даниловъ В. *Символика птицъ и растеній въ украинскихъ похоронныхъ причитаніяхъ.* Оттискъ изъ «Кіевской Старины». Кіевъ 1907. ст. 17, 8⁰. Ціна 10 коп.

Двономний зьвір. *Образок із житя зьвірят і ростин.* І. Б. Видане руского педагогічного товариства. ч. 120. Львів. 1906. ст. 59, 8⁰. Ціна 60 сот.

Доманицький В. *Критичний розслід над текстом «Кобзаря».* Київ. 1907. ст. 389, 8⁰. Ціна 1 р. 25 коп.

Євангеліє Господа Нашего Ісуса від Матѳея. Видання 4-те. Москва 1907. Ц. 12 коп.

Євангеліє Господа Нашого Ісуса від Марка. Москва. ст. 98. 1907.

Загірня М. *Пригоди Тома Сойера.* Написав Марк Твен. Бібліотека „Молодість", редактує Б. Грінченко. т. Ш. у Київі. 1907. ст. 295. Ц. 80 коп.

Золя Еміль. *Гроші* (літературний додаток до „Діла". Бібліотека найзнаменитших повістей. т. LXXIII- -IV). Переклад з французького. Львів. 1906. т. І. ст. 298. т. II. ст. 234, 8⁰. Ц. 3 коп.

Ібсен Г. *Підпори громадянства.* Комедія на 4 дії. Переклала М. Загірня. Видав Б. Грінченко. У Київі, 1907. ст. 116, 16⁰. Ц. 30 коп.

Іржавець, *поема Т. Шевченка.* Замітка Сид. Елюка. Львів. 1907. ст. 38, 16⁰. Ц. 25 сот.

Кащенко А. *Зоря Нового життя.* Комедія на 4 одміни. Полтава. 1907. ст. 84, 16⁰. Ц. 30 коп.

Комарь М. *Запорожські вольності.* Видання товориства „Просвіта" в Одессі. Видано на гроші з фонду імени Л. А. Смоленського. № 1. Одесса. 1907. ст. 40, 16⁰. Ц. 10 коп.

Кревецький Ів. *Помічні дні.* Причинки до історії панщини в Галичині въ XIX в. (Відбитка з Записок Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, т. LXXVI). Львів. 1907. ст. 13, 8⁰.

Левинський В. *Що таке соціялізм?* (Боротьба, ч. 3) Львів. 1907. ст. 32.

Мартович Лись. *Війт. Смертельна справа.* (Бібліотека „Громадського Голосу", ч. 4) Львів, 1907, ст. 30, 16⁰.

Неводовський Г. *Українська школа.* Перший рік. Граматка з малюнками. Чернигів, 1907 ст. 116, 8⁰. Ц. 25 коп.

Одинокий М. *Збірник творів.* т. II. Промінь надій на інше життя. Полтава. 1907, ст. 305, 16⁰. Ц. 75 коп.

Осадчук Іван. *Весняні цьвіти.* Посмертна збірка поезій з біографією автора Видав. Тара Вірний. Перший випуск. Перемишль, 1907. ст. 48, 8⁰.

Павлик М. *Михайло Драгоманів і его роля в розвою України.* Львів, 1907. ст. 91, 8⁰. Ц. 50 сот.

Почавський Василь. *Українці як народ.* Чернівці 1907 ст. 16, 16⁰. *Перед виборами.* Львів, 1907 ст. 16, 16⁰.

Самотній і Гамалія. *Перша книга.* Збірник писань. Радомисль, 1907, ст. 120, 16⁰. Ц. 45 коп.

Складанка. Видавництво тов. „Просьвіта" ч. 319. Львів. 1907. ст. 23, Ц. 20 сот.

„Соціяль-демократ". Орган краевого полтавського комітету у. с.-д. р. п. №№ 1—4. Полтава. 1907.

Січинський Д. *Мені байдуже.* Пісня на один голос в супроводі фортепяна. Ц. 80 сот.

Січинський Д. *Концертова мазурка.* Ц. 1 кор.

Січинський Д. *Пісні на оден голос в супроводі фортепяна.* Бабине літо. Ц. 1 кор.

Слово. Що тижнева газета, виходить в Київі по суботам. № 1. Київ, 1907, ст. 16, 8⁰, ц, 5 к,

Суворинъ А. С. *Хохлы и хохлушки.* Спб. 1907. ст. 113, 8⁰ Ц. 1 руб.

Студинський Кирило др. *До історії взаємин Галичини з Україною.* Львів, 1906, ст. 24, 8⁰.

Сьогобочній Гр. *Чим шкодять нам євреї?* Київ, 1907. ст. 19, 16⁰. Ц. 3 коп.

Сѣцинскій Є. протоіерей. *Южно-русское церковное зодчество.* Каменецъ-Подольскъ. 1907. ст. 24, 8⁰. Ц. 25 коп.

Федорченко Ів. *Хиба?* Київ, 1907, ст. 12, 8⁰. Ц. 5 коп.

Федькович Осип Юрий. *Поезиї.* З передмовою д-ра Дек. Лукіяновича. Вибір з першого повного виданя для ужитку молодіжи зладив. Іл. Кокорудз. Львів, 1907. ст. XLIII+410, 8⁰.

Танчаковський Йосиф. *Рускі диктанти для народних шкіл* і до приватної науки. Львів, 1907, ст. 54, 16⁰. Ц. 70 сот.

Тарасові поминки. Видавництво тов. „Просвіта" ч. 323. Львів. 1907, ст. 48, 16⁰.

Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. 1907. Випуск. I. ч. 29. ст. 52, 8⁰.

Шерстюк Грицько. *Коротка українська граматика* для школи. Частина I. Видавництво „Український учитель", № 1. Полтава. 1907. ст. 64, 8⁰. Ц. 20 коп.

Шурат Василь. *Пісня про похід Ігоря Сьвятославича.* Поема XII в. Львів, 1907, ст. 33+XIV, 8⁰. Ц. 1 кор.

Ярославенко Я. *Ой щебечуть соловії.* Видавництво «Музична Накладня". Ц. 60 сот.

Ярошинська Є. *Заповіт.* Збірка оповідань для дітей. Видання „Руського товариства педагогічного", ч. 127. Львів, 1907, ст. 48, 16⁰. Ц. 30 сот.

Політичні українські партії в Галичині.

I. Українська партія соціал-демократів. [1]

Звертаючись до перших кроків в діяльности партії, ми мусимо схарактеризувати її як стремління популяризувати серед широких масс українського народа основні ідеї партійної програми і організаційно закріпити свій вплив на пролетарські елементи останнього. Засобом для цього служило видання відповідної агітаційної літератури і влаштовування як публичних громадських зібраннів (віч), так і приватних нарад (тк. зв. «довірочні збори»). Коли в справі влаштовування віч і зборів партія розвивае досить жваву і продуктивну енергію, то неможна сказати того ж самого про літературну продукцію її. Особливо не продуктивно поставлено було справу видання популярної «брошюрочної» літератури, так необхідної для успіху партійної агітації «в низах» і на перших початках. Це взагалі велика прогалина в діяльности українських соціал-демократів Австрії, загачувати яку, і досить успішно, взялися вони тільки останніми часами. Видавництво партії виявлялося у виданню партійного двотижневого органу «Воля» з 1900 року,—під редакторством Г. Манкевича,—і в відповідних випадках—агітаційних відозв. «Воля»—особливо в перші

---

[1]) Див. № 4.

два роки—була досить цікавим і живим органом. В заслугу редакції її треба поставити те, що вона живо відгукувалась на дневні питання громадянського життя Галичини і Австрії, освітлюючи їх з погляду інтересів українського пролетаріата. Факти національного гніту і утисків над українською нацією з боку буржуазних класів Галичини і австрійської бюрократії, зловжитки галицького уряду завше гостро пятнувались на сторінках «Волі», але, реагуючи на такі факти, редакція ніколи не впадала в націоналістичний шовінізм і ця риса виразно одріжняла орган українських соціал-демократів від органів инших національно-українських партій Галичини, не завше вільних од націоналістичних тонів та випадів. Виступаючи проти шовінізму, проти хворих ексцессів національного почуття серед рідного народу, «Воля» разом з тим гаряче обстоювала гасло національного увільнення української нації, як одну із головних умовин для розвитку клясової самосвідомости українського пролетаріату, і завше вимагала повної політичної та культурної автономії для русинів, як найбільш зручної і відповідної форми державного життя, що дає певні юридичні гарантії для розвитку продукційних сил країни і класової боротьби українського пролетаріата. Менче місця присвячував орган українських соціал-демократів аграрній справі і зовсім мало організаційним партійним справам. Не дивлячись на ці дефекти, «Воля» була досить живим і гарно редагованим агітаційним органом і, безперечно, відограла велику ролю в справі збудження класової самосвідомості українського пролетаріята і підвисшення його політичного зросту.

Куди слабше, ніж агітація, поставлена була в партійній діяльности справа організації. Заходи партії організаційно звязати з собою загітованих робітників не завше давали бажанні наслідки. В значній мірі це пояснюється браком більш менч інтелігентних і досвідченних в організаційних справах членів партії по містах і селах, почасти ж і примитивністю того типу організації, до якого звертались українські соціал-демократи Австрії в своїх заходах закріпити свої звязки з прихильними до них массами пролетаріату. Полягаючи в виборі так званих «мужей довірья», цей

тип организації не забезпечував партії бажанного впливу на ті місцевости, відкіль вибирались «мужі довірья», і не давав їй можливости спертися в дальшій своїй діяльности на дісціплініровані та оргинізовані групи робітників. Партія розвивала свою діяльність головним чином по селах. По містах вона виявляла себе дуже слабо. Самостійної праці, що до організації українського міського пролетаріяту, тут не провадилось сливе ніякої. На перешкоді цьому стояли причини почасти обьективного характеру, почасти субьективного. До перших треба зарахувати страшенну трудність організовувати український пролетаріят на грунті одних тільки національно-політичних інтересів, зарані виключаючи інтереси економічні, оборону та захист яких останній знаходив в професіональних товариствах з ясно зазначеним польським характером. Субьективні причини слабої организації українського пролетаріата по містах полягали в невеликій кількости інтелігентних сил в партії і в не пропорціональному поділі їх по тих міських центрах, де українські робітники уявляли з себе більш менч поважну кількість. Через це власне ті місця Галичини, де український пролетаріят складав більшисть і де партія могла б розвинути успішну самостійну організаційну роботу, залишались не використанними в партійних цілях: український пролетаріят, не знаходячи постійної піддержки з боку українських соціал-демократів в своїх економічних інтересах, volens-nolens йшов в польські організації, збільшував їхню силу і залишався загубленним матеріялом для тієї партії, яка була для нього більш близькою і рідною. Брак інтелігентних сил в партії негативно відбивався на діяльности останньої і по тих містах, де український пролетаріят складав національну меньшість. Не маючи змоги закладати серед нього по таких містах самостійних профессіональних товариств і, таким чином, керувати економічною його боротьбою, партія обмежувалась тільки політично-національною просвітою українських робітників, концентруючи її в політичних товариствах «Воля». Але неможна сказати, щоб і ця праця провадилась регулярно та успішно. Більш менч жваве життя помітно було в цих товариствах за перші два роки істнування партії—потім наступає занепад.

Куди краще стояла справа агітації партійної по селах. Імя партії серед економічно пригнічених масс селянського населення ставало сінонімом боротьби і увільнення від економічного утиску. Партійні оратори, як от приміром М. Ганкевич, С. Вітик, Я. Остапчук [1]), здобували собі велику популярність і були бажанними гостьми на всіх вічах та зібраннях. Збільшенню популярности партії по селах в значній мірі допомогли відомі галицькі аграрні страйки 1902 року. Під час цих страйків українські соціал-демократи мобілізували всі свої сили: видавали в великому числі страйкові відозви; агітатори її, серед яких чи мало було університетської молоді, їздили по селах, захопленних страйковою хвилею, в багатьох містах стояли на чолі руху, викликали його там, де він ще не почався, і взагалі виявили дивне напруження сил та енергії. Хоч знаменитий страйк закінчився тільки частковим успіхом, але українські соціал-демократи використали його в цілях збудження класової свідомости українских селян і здобуття собі прихильників серед них. Реальним наслідком енергічної діяльности партії під час страйку 1902 року було значне побільшення членів її, особливо із збаражського повіту, і загальна заінтересованність нею з боку селянства.

Але, не дивлячись на це, партія мало зробила для того, щоб організаційно закріпити численні звязки з селом, придбані нею під час страйку, і, таким чином, одержати можливість більш менч постійного впливу на нових своїх прихильників. Цим почасти можна зьясувати той факт, що хоч ідейний вплив партії і збільшився, але збільшення це не відбилось пропорціонально на зрості партії, як певної організованної сили. Здавалося б, що діяльна участь українських соціал-демократів в аграрному рухові 1902 року повинна була навчити їх багато де чому, що до утворення більш гнучкого типу партійних організацій, пристосованих до сільських обставин, але, на жаль, організаційний досвід, одержаний партією за цей час, одзначався тими самими рисами примитивности і далі інститута «мужей довірья» пе пішов. Ось че-

[1]) Останніх двох обібрано тепер депутатами до Віденського парламенту. С. П.

рез що конференція членів партії, що відбулася в 1903 році, минула сливе безрезультатно і не зробила сливе нічого в справі внутрішнього організаційного зросту партії і збільшення політичного значіння її в краю.

Ось через що і дальша діяльність партії аж до 1905 року стоїть мало не на «мертвій точці», зазначаючись де в чому підупадом і незначним функціонуванням партійних інституцій. В партії помітно де який «*отлив*» із партійних організацій діяльних членів і інерція тих, що залишились. Зменшується і без того не дуже значна літературна продукція. Видавництво партійного органу «Волі» підупадає; вона виходе нерегулярно, перестає бути, параллельно із змінами в редакції,- цікавою і живою і, нарешті, кінчається припиненням. Численні звязки з селами загублюються, і центральні інституції партії не мають змоги підтримати того становища річей в партії, яке було створене великими розрухами 1902 року.

Безперечно, що українська с.-д. партія переживала поважний крізіс, загальні предпосилки якого мають своє джерело в тій громадській реакції, що повстала в українській частині Галичини, в наслідок надзвичайно високого напруження, виявленого українським громадянством в 1902 році (економічні страйки, боротьба за здобуття українського університету), і тих незначних реальних придбань, які мало це напруження.

Крізіс загрожував досить поважними наслідками для партії, але він був рівняючи не довгим і змінився новим напруженням партійної діяльности, новим розвитком самої партії.

Цей новий момент в розвитку партійної діяльности українських соціал-демократів тісно звязаний з розвитком увільничого руху в Росії.

Хвиля революційних подій російських захопила і сусідню Австрію. Що ж до Галичини, то вона була для неї вогнистою іскрою, що блискучим світом своїм освітила весь тягар неймовірного економічного становища більшої частини українського народу в Галичині, терни національної панщини і перешкоди до культурного розвитку його. Українська Галичина, це місто мук

і злиднів, варварства і експлоатації, уявляло з себе сухий костер, і досить було однієї революційної іскри, щоб запалити його і викликати широкий народній рух для придбання необхідних політичних і національних прав. Конкретно цей рух прибрав форму боротьби за вселюдне виборче право в чотирьохчленній його формулі. Ні в якій иншій Австрійській провінції не досягла ця боротьба такої інтенсивности і такого *всенароднього* характеру, як в Галичині, і ні одна, певно, політично-національна партія не витратила для розвитку цієї боротьби стільки енергії та напруження, як власне партія українських соціал-демократів. Під час цього руху вона розвинулась, виросла, зміцнила свій вплив на широкі народні масси, придбала нові численні звязки з селом, зробила перші і досить реальні кроки для праці по місцях і взагалі виявила певні тенденції до того, щоб перетворитись в справжню політичну партію робітничих масс і вийти, нарешті, із того status nascendi, в якому вона перебувала доси. З другого боку розвиток партійної діяльности виявив чи мало негативних сторін в постановці і напрямку партійної праці і примусив партію зупинитись більш уважно над тими коррективами, які могли б спричинитись до більш правильного і невпинного розвитку її. Як матеріал для становища партії в цей момент, мають велике значиння стенографичні протоколи останнього зьїзду партії, що відбувся з початку 1906 року у Львові, уміщені в центральному партійному органі «Воля».

На підставі цих історичних документів ми можемо схарактеризувати українську с.-дем. партію Галичини в сучасний момент, як партію українського сільського пролетаріяту і лише в незначній рівняючи мірі--міського. Звязки партії з селами настілько широкі, що подекуди вона користується сливе виключною монополією, що до впливу на пролетарські круги сільського населення, а також і на ті, що по своєму соціально-економічному становищу наближаються до цих кругів. До таких повітів належить між иншими збаражський повіт (на межі з подільською г.), де українським соціал-демократам посчастило в 1905 р. провести місцевого популярного агітатора «хлопа» Яцка Остапчука навіть віце-мар-

шалком повітової ради. Вплив укр. с.-д. партії в збаражському повіті настільки великий, що на ті віча, які заряджувались нею останніми часами по селах в справі боротьби за вселюдне виборче право, приходило од 15 — 30 тисяч селян. Ціла Збаражчина засіяна партійними організаціями, котрі послали на останній зъїзд партії більше 40 делегатів,—між ними 2 жінок; в цій окрузі мабуть чи не найбільше шириться партійної літератури. Досить велику популярність партія має також в дрогобичському, сокальському, бучачському та ин. повітах Східної Галичини. Інтенсівну агітацію повела партія останніми часами також по селах Буковини, отворивши там окремий краєвий комітет.

Але, розвиваючи свою діяльність здебільшого по селах, українські соціал-демократи починають останніми часами працювати і по місцях. В партії утворилась ціла течія, що особливе значіння надає міським партійним организаціями, убачаючи в них, і цілком раціонально, поруку дальшого розвитка партійного. На останньому зъїзді членів партії прихильники цієї течії особливо обстоювали необхідність организації українського міського пролетаріату в партійні товариства і гурти, вимагали від центральних інституцій партії, щоб вони вжили всіх заходів для цього. Яскравим виразником цієї течії виступив на зъїзді фактичний редактор «Волі» молодий, рівняючи, але енергійний партійний діяч В. Левінський. Чи мало щирих і гірких дорікань висловлено було ним на адресу цілої партії за занедбання та нехтування самостійною партійною працею серед міського пролетаріяту. Щоб повернути його до партії, організаційно звязати його з нею, на думку д. Левінського, треба повести сталу і енергійну працю серед нього в напрямку програми У. с.-д. Лише тоді, коли остання буде сператися в своїй діяльности на організовані кадри українського організованого пролетаріяту по місцях, можно сподіватися, що й робота її по селах буде більш постійною, що й розвиток цілої партії буде відбуватися більш нормально. Рахуючись, одначе, з тим фактом, що по деяких місцях східної Галичини український пролетаріят, що до національної кількости уявляє з себе меньшість, рівняючи з пролетаріятом польським і сполонізованим єв-

рейським, і що, значить, через це серед його не можно закладати самостійних професіональних спілок, прихильники тієї течії в партії, виразником якої виступив на зьїзді, а раніш на сторінках «Волі», В. Левінський, вимагали, щоб замісць професіональних організацій, закладались організації політичні, діяльність котрих була б під контролем партії. В тих же місцях, де український пролетаріят хоч і становить собою національну меньшість, але разом з цим переважає національно в деяких галузях продукції инших робітників, там мусять закладатися українські професіональні организації; такіж самі организації повинні закладатися по тим фабричним центрам, де українські робітники складають з себе більшість. Цікаво зазначити, що такий характер партійної діяльности серед українського пролетаріяту, запропонований на останньому зьїзді партії, знайшов прихильників з боку самих робітників — українців, які, погоджуючись на зазначену пропозицію, поширювали її, вимагаючи од партії, щоб вона вжила всіх засобів до того, щоб професіональні спілки видавали відповідні професіональні органи на українські мові, навіть в тім разі, коли український елемент данної професіональної організації складає з себе меншість. Рахуючись з такими вимогами робітників зьїзд ухвалив резолюцію, в якій вимагає від «Екзекутиви» (Центральний комітет) партії покласти всі сили для задоволення настиглої потреби в утворенню українських професіональних спілок, де по обьєктивним умовинам для цього є хоч яка можливість, і в видаванню українських професіональних газет, тими професіон. організаціями, де українські робітники складають національну меншість. В першу чергу запропоновано було партійній екзекутиві звернутись до краєвого бюро залізно-дорожних робітничих спілок в Галичині з проханням видавати орган бюро «Kolejarz» і на українській мові для робітників українців, яких чи мало служить по залізницях. Нема ніякого сумніву, що партії українських соціял-демократів доведеться більш уважно приступити до роботи по ріжних робітничих професіональних товариствах і організації українських робітників в такий тип организації, який рекомендується згаданою вище течією партії як conditio sine qua non її

нормального розвитку: за це говорить і активна ініціатива молодої течії в партії, і співчуття до неї українських робітників, і потреби професіональної боротьби і, нарешті, саме життя, так що питання про самостійні професіональні українські спілки і про внесення певних коррективів до постановки роботи в польських професіональних робітничих організаціях в інтересах українського елемента, являеться питанням часу.

Та як би не було зьїзд українських соціал-демократів, присвятивши чи мало уваги наболілому питанню партійного життя, міг переконатись, що серед партійних членів відчуваеться досить міцна течія на користь того напрямку, виразником якого виступив д. Левінський, а це все являеться обьєктивним показчиком зросту партії, нового більш інтенсівного життя в ній і порукою дальшого розвитку.

Характерним показчиком розвитку партії являеться також потреба в розширенню літературної продукції її. Зьїзд прийшов до того, що стан партійного видавництва вимагає певних реформ і що до п пулярних книжок і що до центрального органу, який ухвалено видавати щотижня, а не через два тижні, як було доси.

Але у партії після зьїзду виявилось більше ініціативи, потреби матеріальних засобів для кращої постановки партійного видавництва, ніж сподівався навіть зьїзд. Скоро після зьїзду місцеві партійні організації почали видавати власні органи, так, напр. в Тарнополі почав виходити агітаційний, «Червоний прапор», в Чернівцях (Буковина) цікаво редагована і жива «Земля і Воля», що з початку 1907 року перенеслась до Львова і стала центральним органом цілої партії, замісць «Волі». Крім того партія заснувала в 1907 р. окреме видавництво популярних брошюр—«Боротьба», що випускає свої видання кожного місяця. Збільшалось також і видавництво агітаційних відозв з приводу ріжних питань і зьявищ політичного життя Австрії.

Більше уваги почала присвячати партія і роботі серед міського пролетаріяту по більш значним центрам східної Галичини, закладаючи робитничі політичні товариства «Воля», які останніми часами починають засновуватись навіть і по селах. Варто та-

кож зазначити успішну діяльність партії і на Буковині, яка доси була сливе непочатим кутком, що до соціал-демократичної роботи з боку У. с.-д. Не дивлячись на те, що робота ця, як сказали ми, почалася недавно, вона вже принесла певні реальні здобутки в формі счасливо закінчених страйків, що велись під проводом українських соціал-демократів, заснування українських робітничих організацій і широкої агітаційної діяльности членів партії по селам.

Коли ми зазначимо до поданих нами фактичних відомостів про сучасний стан української соціал-демократичної партії ще й вплив її на студентські та гімназіяльні гурти української молоді, яка останніми часами значно побільшала кадри агітаційних, пропагандистських та організаційних сил партії, то ми будемо мати більш менч повний зовнішній абрис сили української робітничої партії в Австрії. Спираючись в своїй діяльности головним чином на спролетарізовані круги галицького села, вона уявляє з себе ледве чи не одиноку—після венгерської соціал-демократії,—робітничу організацію в Європі сільського пролетаріяту. Прибуток інтелігентних сил в партію поруч із збудженням активної національної свідомости поміж українськими робітниками, що живуть в більш менч великих центрах східної Галичини, откриває для партії можливість повести с.-д. роботу і серед міського пролетаріяту вкраінського. Власне на це то і сконцентрували тепер увагу свою і енергію центральні інституції у. с.-д. партії. На скільки можна судити по тим відомостям, які подає центральний орган партії «Земля і Воля», ті заходи, що робляться партією в цім напрямку, починають давати позитивні наслідки: число політичних партійних товариств «Воля» значно зросло за останній рік; по де яких з цих робітничих організацій, ще до недавна млявих і сливе завмерлих, помітно життя, жвавість і розширення діяльности. Число членів організацій «Воля» — що далі—збільшується, а разом з цим збільшуються з одного боку вплив партії на пролетарські круги украінского народу в Галичині і з другого—потреби самої партії. Дальший розвиток укр. соц.-демократії, помимо обьективних сприяючих умовин, тісно

звязаний з внутрішнім ідейним розвитком внутрі самої партії. Пекучі потреби останнього з неминучістю висовують на порядок денний створення відповідної партійної літератури, пристосованої не тілько для потреб початкової агітації, але й більш грунтовної, яка б давала поважні, науково оперті відповіді на нові ріжномаїті питання складного партійного життя і була б матеріалом для вироблення суцільного соціал-демократичного світогляду. Потреба в створенню поважно-наукової соц-демократичної літератури відчувається особливо тепер, коли серед українського народу в Австрії помітно надзвичайно інтенсивне національне збудження, яке виявляється між иншим в тенденції концентрувати національні сили в між-класові політично-національні партії і затерти ті класові ріжниці, які, поділяючи українській народ, як і кожен инший, на певні класові группи, становлять собою одинокий природний і логічний грунт для політично-національної групіровки. Відчуваючи потребу в створенню наукової партийної літератури, українські соціал-демократи, на останній своїй конференції, що відбулась у Львові в початку 1907 року, постановили звернутись до своїх товаришів в Україні Російський з пропозіцією спільними силами видавати науковий орган, завданням якого являється задоволення потреб обох робітничих партій українських в найширшому розумінню цього слова. Чи здійсниться швидко ця пропозіція, про це годі зараз казати. Але, приймаючи на увагу розвиток соціал-демократичного руху на Україні і зріст укр. с.-демократії, все ж можна бути певним, що питання про постійний орган український, який відбивав би в собі погляди тієї частини вкраїнського громадянства, що, не відкидаючи позитивного значіння національної ідеї, вкладує в неї певний марксістскій зміст, — являється питанням часу. Таким чином бажання українських соціал-демократів Австрії в створенню наукової партійної літератури, принаймні в формі періодичного видання, тісно звязане з розвитком української соціал-демократичної робітничої партії України Російської. Поки ж — українським соціал-демократам доведеться обмежуватись виданням окремих наукових збірників по ріжним питанням партійної про-

грами, особливо ж по питанню аграрному і по питанню в справі організації професіональних спілок. Обидва ці питання саме тепер мають велике значіння для партії українських соціал-демократів і вимагають грунтовного порішення їх в інтересах розвитку партійної діяльности. Питання про організацію професіональних спілок виникло в партії лише останніми часами, коли українські соціал-демократи перестали обмежуватись роботою по селах і почали подекуди переносити її в міські центри Галичини та Буковини. Що ж до питання аграрного, то необхідність наукової діскусії над ним пояснюється схематичністю і нерозробленністю порішення його в програмі загально-австрійської соціал-демократичної партії, властивими до останніх часів і для українських соціал-демократів. Тепер в партії підіймаються голоси за те, що схематичність цю треба замінити більш детальним розробленням, відповідно до індівідуальних особливостів аграрних відносин в Галичині та Буковині.

Ми не закінчили б нашого короткого інформаційного нарису про українську соціал-демократичну партію Австрії, коли б не згадали про товариське відношення, яке виявляла партія до соціал-демократів в Україні Російській. На останньому (1906 р.) зьїзді, дякуючи тому, що на пьому був делегат від української соціал-демократичної робітничої партії, ці сімпатії виявились в особливо урочистій формі. Зьїзд присвятив окремий доклад для вияснення своеї позіції до збудження національного життя на Україні і до тих національно-політичних партій, що зьявилися на ній останніми часами. Само собою зрозуміло, що з українських партій України російської зьїзд визнав найбільш одповідною і рідною до своїх поглядів У. с.-д. р. п.

С. Петлюра.

З українського життя.

Зьїзд Української Демократично-радикальної партії. Зьїзд Української Народної Партії. Шовінізм резолюцій зьїзду цієї партії.

В своєму попередньому огляді українського життя ми зазначали факт певної інертности і неактивности українських політичних партій, яким в значній мірі поясниюється слабий, рівняючи, темп національного життя на Україні і незначні, ні що до кількости, ні що до якости, прояви його вовні. Як і кожне соціологічне явище, незначна продуктивність національного життя на Україні має свої обьективні причини та оправдання. Там, де національна свідомість широких народніх масс перебуває ще на порозі формування, там, де вона виходе, так би мовити, із стадії ембріона і шукає тільки відповідних форм для свого зреалізування, там, звичайно, не можно більшого й вимагати од національно-політичних формувань. Яке дерево, такий і клин. На якому рівні стоїть національна свідомість нації, такі її і політичні партії. Обовязком свідомих національних одиниць і цілих груп єсть прискорювати процесс національної еволюції, допомогати його розвитку. Необхідність організації і окремих одиниць, і цілих національних кругів в певні політичні партії являється в такі моменти національного життя, як от хоть той, що ми його зараз переживаємо, одною із головних умов, conditio sine qua non національного розвитку і предпосилкою для реалізації національної сили. Звертаючись до діяльности українських політичних партій

в минулому своєму огляді українського життя, ми сконстатували, що діяльність ця стояла не в відповідній пропорції до пекучих потреб української нації в данний момент. Почувалась якась млявість і незначна продуктивність внутрішнього життя найбільш визначних українських партій. Минулий місяць приносить нам більш втішні звістки. На підставі газетних джерел ми можемо занотувати більш меньш докладні відомости про зьїзди двох українських партій: *радикально-демократичної* (У. Р. Д. П) і *народної* (У. Н. П.). Відомости про зьїзд першої із згаданих нами партій уміщено було в новому українському щотижневику «Слово» (ч. 1) і в «Раді». Більш докладні відомости подала «Рада». (ч. 107) Передрюковуємо їх цілком.

На цьому зьїзді,—подає, слідком за «Буковиною», «Рада»,—обмірковувалися питання програми, організації і тактики.

«Поперед усього було порушено питання про зміну назви партії замість теперішньої непопулярної. Зьїзд згодився, що теперішню назву партії треба змінити на таку, котра більш відповідала б суті програми і була б більш зрозумілою для народа. Пропоновано було назвати партію «українською трудовою партією», з чим зьїзд згодився, але постановив передати це питання на обміркування місцевим громадам з тим, щоб воно остаточно було розвязано на слідуючому зьїзді партії.

Що ж до самої програми, то зьїзд згодився з думкою комісії, котрій було доручено переглянути програму партії, що де-які пункти програми треба редактувати відповідніще до світогляду партії. В тій частині програми, де говориться про державний лад, відповідні пункти зьїзд формулував так:

а) Російська держава повинна правуватися основними законами, виробленими і ухваленими народніми представниками;

б) Загально-державна констітуція повинна буть заснована на федеративно-автономних підвалинах.

Особливо великі дебати викликав той пункт програми, де говориться про федеральну палату, що повинна забезпечити права недержавних націй. Указано було, що федеральна палата в тій формі, яка тепер відома, не дає гарантій для повного забезпе-

чення прав націй. Вважаючи на те, що питання про федеральну палату мало вияснено, а з другого боку, щоб найти дійсний спосіб забезпечити права націй, зьїзд обрав спеціяльну комісію, якій доручив вияснити це питання.

В тій частині програми, де говориться про лад на Украіні, зьїзд постановив внести пункт, в якім би було зазначено про обовязковість заведення по всіх украінських інстітуціях украінської мови, як офіціяльної.

Що до земельної справи, то зьїзд не віс ніяких змін в ті пункти програми, де говориться, що

а) землею користуеться тільки той, хто її власноручно обробляе;

б) всі землі державні (казьонні), удільні, кабінетські (царські), монастирські і церковні повинні безплатно перейти у краевий фонд.

а той пункт, в якому говориться про перехід до краевого фонду земель приватних власників, зьїзд формулував так:

До того ж фонду повинні бути передані землі поодиноких власників (частно-владільческі) на умовинах, які виробить краева рада (сейм).

Зьїзд обміркував також де-які питання що до організації партії і зробив відповідні постанови.

Особливу увагу зьїзд звернув на діяльність украінської фракції в Думі і постановив:

а) привітати украінську трудову фракцію,

б) допомогати їй в її праці в Думі на користь украінського народа, щоб гаслом її праці були автономія Украіни, економічне і національне її визволення. За найкращий спосіб допомоги зьїзд признав заснования спеціяльного комітета, якому доручив передавати матеріяли думській фракції для тих законопроектів, що стоять на черзі і зачипають інтереси Украіни.

З приводу статута автономії Украіни зьїзд постановив вироблений проект «основныхъ положеній» автономії Украіни передати на розгляд місцевих громад з тим, щоб після їх уваг був ос-

таточно затверженний на новому зьїзді і переданий українській трудовій фракції для внесення в Думу.

Обмірковуючи питання про відносини до инших партій, зьїзд між иншим постановив послати свого представника на зьїзд н. с. партії, щоб прийти до згоди в спільних питаннях і особливо в національному питанню, якби на зьїзді вияснилося, що діяльність цих партій можна координувати.

Надаючи велику вагу праці для культурно-просвітного розвитку народа, зьїзд постановив, що члени партії повинні, поруч з своїми партійними виданнями, ширити ті українські газети і журнали, які не суперечать головним пунктам програми партії.

Ці відомости, власне кажучи, не дають нам повного малюнку роботи зьїзду українських радикальних демократів. Ні повного тексту резолюцій зьїзду, ні відповідних мотивовань до них ми не знаємо. Через це ми й не можемо довше спинятись над сухим екстрактом тих постанов, які виніс зьїзд. Одне тільки можно вивести із цього екстракта, а власне, що українська демократично-радикальна партія в тій формі, в якій вона істнує доси, далі жити неможе. На зьїзді поміж її членами ясно визначалась певна тенденція перетворитись із демократично-радикальної в трудову. Але на скільки міцна і впливова ця течія, поки що не можна ще сказати. Хоч зьїзд і згодився принціпіально на зміну назви партії «замісць теперішньої непопулярної... на таку, котра більш відповідала б суті програми і була б більш зрозумілою для народа», але, врешті решт, справа залежатиме од майбутнього партійного зьїзду.

З поміж инших резолюцій зьїзду звертає на себе увагу через свою неконсеквентність і незакінченість §, де йде річ про відношення партії до української трудової громади в Державній Думі. Виявляючи свою прихильність до української парламентської фракції і бажаючи допомогати їй в її праці в Думі на користь українського народа, зьїзд «за найкращий спосіб допомоги признав заснування спеціяльного комітета, якому доручив передавати матеріали думській фракції для тих законопроектів, що стоять на черзі і зачіпають інтереси України». Практика парламент-

ського життя в Західній Європі показує, що ті політичні партії, які мають своїх представників або однодумців в парламенті, не обмежуються такою, більш схожою на «передаточну інстанцію», роллю, яку бере на себе що до української трудової парламентської громади радикально-демократична партія. Більше б користі і для самої партії, і для парламентської трудової громади було, коли б перша увільнила останню хоть від частини тієї тяжкої праці, яку їй доводиться провадити в Думі, і взяла на себе ініціятиву підготовки і навіть редакції самих законопроектів. Коли українська радикально-демократична партія вважає себе вже й тепер за трудову, то немає їй ніякої рації страхатись, що та допомога, яку вона виявить «громаді» в формі підготовки та складання законопроектів, не відповідатиме інтересам і поглядам самої громади. В парламентських фракціях, організаційно звязанних з тією партією, погляди та програму якої вона боронить в найвищому народному представництві, звичайно так і буває. Фракція скоріше виконує тут ролю «передаточної інстанції» від певної політичної одиниці, від цілого численного коллективу. Ми не знаємо, чи звязана організаційно «українська трудова громада» Державної Думи з партією українських радикальних демократів, та хоч би цього й не було, спільність прокламованих програмових поглядів партії з поглядами громади накладає на українських радикалів обовязок виявляти більше активної ініціативи і реальної допомоги що до діяльности української парламентської громади, тим більше, що партія володіє і більшою кількістю інтелігентних сил, здатних до творчої законодавчої ініціативи в інтересах України, і більшою науковою підготовкою до порішення як державних, так і спеціальних питаннів українського життя.

Одна лаконична згадка інформаційного екстракта про роботи зьїзду у. р.-д. п. в справі «організаційних питань» партії не дає, на великий жаль, ніякої змоги уявити, до чого ж саме зьїзд прийшов в одному із найбільш важливих питань свого партійного життя. Коли правда єсть те, що ніяка партія нічого не варта з політичного боку, хоч би й мала вона чудову, принціпіально видержану програму, науково-розроблену партійно-те-

оретичну літературу, мала б визначних теоретиків та публицістів, та не мала б міцних організованих і прихильних до себе громадянських кругів, то все це є ще більшою правдою в відношенню до партії українських радикалів. Не кажучи вже про те, що теоретична обосновка програми у. р.-д. п., а особливо тих пунктів її, що мають індівідуальний українській характер, сливе непочатий край, — організаційний багаж її, як і всякої молодої організації, стоїть ще гірше, ніж оборона програмових принціпів. На що ж тоді накидати флер якоїсь таємниці та конспірації на ті резолюції зъїзду, які мають таке величезне значіння для матеріального розвитку партії, для розширення сфери її впливу і організаційного закріплення останнього за собою?

Та як би там не було, зъїзд українсько-радикальної партії свідчить все ж таки про збудження якогось життя внутрі цієї політичної організації, до більш розвиненого демократизма «трудящих масс». Розвиток партії в цім напрямі, коли тількі він справді буде відбуватися невпинно, збільшить силу партії, бо наблизить її до селянських трудових масс і забезпечить їй певний вплив на ці масси. При такому стані річей, дальша присутність в партії не «трудящих» елементів являтиметься річчю неможливою і примусить їх виступити з партії. Де які вказівки на процесс діференціації в партії були подані українським «Словом» (число 1, стр. 14), але на скілько ці відомості певні, судити не можна. Хоч «Слово» й каже, що партія мало не розкололася на народних соціалістів і радикальних демократів, але більш інспіровані партією газети «Буковина» і «Рада» про цей роспад не згадують нічого. Скоріше всього, що процесс партійної діференціації українських громадянських елементів, звязаних в українську радикально-демократичну партію, не дійшов ще до свого логічного кінця.

Другою українською політичною партією, про діяльність якої ми хочемо згадати в нашому огляді українського життя, буде Українська Народня Партія. Організація ця не значна, як по кількости своїх членів, так і що до впливу на широкі масси українського народу. Принаймні якихсь обьєктивних показчиків її сили і в літературі, і в нашому національному житті ми зу-

стрічали дуже і дуже мало. Концентруючи в собі більше націоналістичні круги нашого громадянства, «енупісти» (у. н. п.) мало маніфестували себе під час увільничого руху або тіх громадянських виступів, які мали український національний характер. Літературна продукція цієї партії сливе нікчемна і що до кількости і що до наукової якости і, крім видання де кількох брошур та одного числа «Самостійної України» (видана була у Львові 1905 року), не виявилась, здається, ні в чім, коли не считати нечисленних і виданних ad hoc партійних відозв. Не брала також ця партія і діяльної участи в виборах до Державної Думи. З огляду на політичну нікчемність української народної партії, принаймні в сучасний момент, ми б і не спинялись над нею, коли б ця організація національна не уявляла з себе певного інтересу, як показчика націоналістичної течії, що починає культивуватись, правда, поки що—в мікроскопічних розмірах—серед нашого громадянства. Вже від початку свого заснування у. н. п. виявила себе в своїх програмових—партійних виданнях, як партія націоналістична з усіма негативними шовіністичними рисами національної обмеженности і вузкости. Резолюції партії по ріжним питанням українського життя і загальна тенденція усіх літературних видань її відзначалась часто нетолерантністю, а то й чистою ворожнечою, що еволюціонувала часами в людожерство, до инших національних групп, що живуть на Україні, або так чи инакше стосуються українського народу. Переглядаючи ранішні видання у. н. п., кидався на очи якийсь психопатологичний елемент, якась національна хробливість її членів, що засліплює колективний розум партії і позбавляє її обьективного, наукового аналізу національних відносин на Україні і визначення гуманної і культурно-людяної позіції до инших національностів Росії. Оці ж самі риси свого партійного обличча схоронила у. н. п. і в наші часи. Резолюції її останнього зьїзду можуть хоть кого переконати, що та характеристика партії, яку ми коротко подали тількі що, відповідає дійсности. З огляду на інтерес цих резолюцій, як показчиків національної хробливости де яких гуртів нашого громадянства,

ми подамо більш цікаві з них по своему специфичному духу цілком, «въ цѣлости и неприкосновенности», в такій самий редакції, як надрюковано їх в львівському «Ділі», а потім передрюковано без всяких приміток в київській «Раді» (ч. 111).

Перша із резолюцій говорить про позіцію У. Н. П. до автономії України. Оцінюючи автономію України, як «питання життя і смерти для українського народу», резолюція, власне кажучи, рекомендуе не шлях «життя» для здобуття цього, справді потрібного для українського народу, постулату, а шлях загибелї—«смерти».

«Посли українці, каже резолюція, мусять виставити се головне домагання та инші в конкретній формі внеску розробленого законопроекта, а не ставити його на загально-теоретичний грунт перестрою усієї Росії на федеративних основах, на якім (грунті), окрім таких самих теоретичних розмов, нічого вирости не може, як свідчить приклад Австрії, де галицькі українці і досі не мають автономії, між тим, як її має переважна більшість австрійських націй».

Мотивуючи так потребу сепаративної тактики українських послів в Державній Думі в справі автономії України, У. Н. П. виявляе цілковите нерозуміння і сучасної політичної коньюнктури, і тих політичних конкретних відносин, які встановилися тепер в Росії. Було б просто наівним, а для інтересів України просто згубливим кроком, колиб українські посли жили такими абстракціями, які подаються У. Н. П. в формі рецепта для здобуття автономії. Одмежувавши себе од загально-державних інтересів сучасного політичного моменту і поставивши собі за обовязок а ні пальцем не рушати, щоб перебудувати наш спільний незграбний державний будинок на міцному фундаменті федеративного устрою, українські посли тим самим перекопали б для себе всяку можливість здобути в Державній Думі те, що так потрібно українському народові. Не можно перебудовувати грунтовно частину якогось цілого, пе поклавши нових підвалин для цього останнього. Ставити питання так, як ставлять його члени У. Н. П., значить абстрагувати од конкретної політичної сітуації і штов-

хати наші народні маси на політичну авантюру, яка, крім катастрофи, нічим иньшим не кінчиться. Інтереси українського народа так тісно і нерозривно сплелися тепер з інтересами инших націй Росії, що годі просто балакати про розумність схематичної, навіяної більше національними емоціями, ніж науковим розумінням і політичною досьвідченістю, позіції, на яку радить стати У. Н. П. українським послам в справі домагання автономії України. Для того, щоб справу цю розвязано було справді в інтересах українських народніх масс, треба, щоб раніш встановлено було ті загальні, нелюбі «енупістам» теоретичні принціпи, виходячи вже з яких можна б було пристосовувати їх до конкретних обставин цілого ряда окремих місцевостів Росії, аналогічних по своїм інтересам і умовинам, приміром до України, чи до Польщі, чи до якої иньшої країни. Тількі спільна творча праця в цім напрямку всіх націй Росії, тількі обопільна допомога зможе забезпечити кожній із них державні гарантії в формі автономії для ріжномаітого розвитку кожної національної країни, а між ними і України. Приклад Австрії, де буцім би то справа з автономією для галицьких українців стоїть так кепсько через те, що під час створення автономних країн, вірніше «коронних земель», занадто багато місця присвячено було теоретичним діскуссіям, наведено просто ні к селу ні к городу. Ті, що створювали категорію «коронних земель» в Австрії, зовсім не були теоретиками, а керувались реальними відносинами національних сил держави. А як українці того часу не уявляли з себе реальної національно сили, то їх і було обійдено, хоч про людське око і вони, по § 19 австрійської констітуції, мають всі права на національний розвиток та самовизначення. Не треба також забувати ще й того, що під час створення коронних автономних земель, як і до останнього часу, біля державної австрійської керми стояли не прихильники автономних прав націй, не заступники народа, а репрезентанти буржуазних класів, які керувались в створенню форм державного життя більше інтересами бариша та власної кешені, ніж інтересами культури і розвитку нації. Останні бралися на рахунок постількі, поскількі це потрібно

було для їх власних цілей. Доки в австрійському парламенті сиділи тілько заступники буржуазії, інтереси пригноблених національностів не знаходили з їхнього боку ніякого ні спочуття, ні реальної допомоги. Зміна в складі парламенту, що саме тепер відбувається в Австрії, і вступ до нього представників *народа*, безумовно поліпшае справу пригнобленних націй і забезпечить їм необхідні юридичні гарантії для їх розвитку. На це вказують уже й тепер газетні відомости, подані в «Arbeiter Zeitung», Vorwerts і «Neue Freie Presse» про намір соціал-демократичних послів нового парламента внести домагання в формі законопроекта *автономії народів* Австрії, а не автономії Коронних земель її, як було доси.

Само собою зрозуміло, що внесення украінськими послами конкретного законопроекту являеться річчю потрібною, конче необхідною, але його мусить попереджати вироблення при участи і украінських послів загально-державної формули федеративного устрою Росії. Щоб покінчити з цією резолюцією зъїзду У. Н. П., мусимо зауважити грубу помилку, зроблену, очевидно з національного запалу, що до національного складу земельних великих власників на Лівобережній Украіні. По відомостям У. Н. П., всі ці власники—«московська шляхта». Той, хто знае, що поміщики на Украіні здебільшого украінці з походження, тілько аморфні з національного боку, той, хто пригадае, що значна кількість земель на Лівобережній Украіні належить середнім властителям, які часто-густо не вміють і слова промовити, тілько по украінськи, той, звичайно, категоричне твердження резолюції У. Н. П. про належність земельної власности в згаданій місцевости «московській шляхті» вважатиме за легенду, вимріяну в роспаленій уяві національного страху.

Резолюція зъїзда по аграрному питанню висловлена в занадто ляпідарній формі ї не відзначаеться науковою мотивованістю. Партія стоіть за автономізацію землі, правда, не в смислі розширенної муніціпалізації, а в смислі передачі всіх «приватновласних земель на Украіні з державними—в украінський крає-

вий фонд». На думку партії «до громадського оброблення землі український хлібороб не приготований»—а через це «віддача землі українським хліборобам із українського земельного фонду, тілько для уживання, в аренду—далека від можливости її практичного здійснення». «Поміщицькі землі» мусять бути передані у повну власність, а не в аренду—се голос українського селянства».

Не спиняючись над цією резолюцією, ми тілько зауважимо, що У. Н. П. вітає українських послів за іхне домагання автономізації землі на Україні, головним чином за чутливість: «Українська фракція в Думі вірно зрозуміла всю небезпеку для укр. народу проекта земельної реформи руских (московських) трудовиків» і в свій час припинила наслідки такої небезпеки. Не інтереси українських масс, не розуміння цих останніх українськими послами викликає національне задоволення у зъізда У. Н. П., а та сторона, про яку може й не гадали посли, виробляючи свій законопроект розвязання аграрного питання на Україні.

Більш цікавою і закінченою в націоналістичному стилю являється безперечно резолюція зъїзду в справі робітничого питання. У. Н. П., називаючи себе партією народньою в широкому розумінню цього слова, головну національну силу покладає на українських селян та робітників.

«Робітництво і селянство зневоленої української нації несуть на собі подвійний тягар національного і соціального гноблення, що дає можливість рускому (московському) робітництву і селянству обігнати українських і по культурности, і з боку осягнення матеріяльних благ ліпших умов праці».

З цієї невірної тези У. Н. П. робить невірні і просто таки абсурдні висновки для порішення робітничого питання на Україні. На думку партії.

«Український пролетаріят по містах має два завдання».

1) Організовано боротись проти капіталу.

2) Забезпечити себе від конкуренції прибутців, головним чином росіян, які, гнані стихійною силою шукання ліпшого життя, потоками линуть на украін. міста, і, завдяки культурному гнобленню укр. нації, державній опінії, рускій державній народности і підмозі капиталистів, що самі складаються переважно з москалів (лівобер. Украіна) і тому охоче беруть собі до роботи своїх земляків, одбирають у украінського робітника працю, випихають його з усіх професій, з фабрик, заводів, робітень в ряди безробітного пролетаріята, в пащу моральної, а потім і голодової смерти.

Поміщики - промисловці (правобер. Укр.) надто щиро беруться до кольонізації поляків на Украіні: украінський робітник тоді тілько наймається на роботу, коли поляка та католика ніяким чином не добудуть.

Цей процес закінчився в украінській Галичині, обернувши там украінську націю в націю мужиків, що живе по селах, працюючи на польських поміщиків. Цей процес сливе закінчився в Білоросії і дуже шириться на Украіні; є багато укр. міст, де укр. елемент зіставсь в меншости і через те відданий на ласку прибутців-чужинців. Украін. робітник, средства до життя котрого випливають у його з рук, перед привидом своєї конечної гибелі, з розпучливим завзяттям береться та і мусить взятись до організаційної боротьби за право працювати і жити на рідній землі.

3. Автономія Украіни значно зменшить, а незалежність — знищить цю силу і перемогу чужинців на нашій землі, бо знищить силу впливу їх метрополії на украінські справи.

4. Сільський робітник, а з таких складається гол. чином наша нація, заробляє за цілий рік то (30—50 карб.), що міський робітник заробляє в один місяць. Ось чому знев. нації завше випихаються з міст в ряди сільського пролетаріята.

5. Прибутці пануючої нації, до якої б вони кляси не належали, як свідчить досвід скрізь по світу, завше запекло борються проти змагань до політичної незалежности місцевої люд-

ности, до автономічних її домагань і тому служать елементам реакційним».

Переглянувши поданий нами текст резолюції по робітничому питанню, не знаєш, чому більше дивуватись: чи тому хворому національному засліпленню, яке визирає з кожного рядка і з кожного слова її, чи повному нерозумінню авторами її істоти робітничого питання, чи, нарешті, неосвідченности їхній в тій справі, яку вони так докторально і так безглуздо розвязують. На превеликий жаль ми не можемо, за браком місця, присвятити аналізу нікчемности наведеної резолюції стільки місьця, скільки вона вимагає. Але всеж над нею треба трохи спинитись. Само собою зрозуміло, що определіння строку істнування робітничого питання на Україні доти, доки істнує український пролетаріят» є sui generis соціологічна фантазія, створена увою У. Н. П. Наукові данні обьективної соціології і безпосереднє спостерігання фактів соціологічного життя трохи инакше пояснюють нам справу і кажуть, що робітниче питання істнуватиме на світі, а тим самим і на Україні, аж доти, доки істнуватиме капіталізм і логічний наслідок його—поділ громадянства на класи. Ніяка країна не минає цієї стадії в своєму розвитку; звичайно, Україна—так само. Закони капіталістичного розвитку одні і ті самі по цілому світу і наш край не уявляє із себе якогось виємку. Очевидно, що і робітниче питання на Україні істнуватиме доти, доки форми капіталістичного життя в ній не зміняться на соціялістичні, доки один клас визискуватиме другий і житиме з його праці, забираючи до своєї кешені прибуток з останньої. Уявляти українську націю, як «велику національну солідарність», як категорію однакових по своєму економічному становищу особ з однаковими інтересами, буде або верхом наівности, або доказом повного неуцтва. В останньому власне і можно обвинуватити У. Н. П. Всі оті перлы розуміння нею істоти робітничого питання нагадують якісь дитячі філософування, з якими просто соромно показуватись на людське око. Справді: хіба не шедевр якоїсь дитячої балаканини уявляє з себе те місце резолюції, де У. н: п. заявляє, напе-

рекір всім фактам живій, щоденній дійсности, що «прибутці пануючої нації, до якої вони кляси не належали б, завше запекло борються проти змагань до політичної незалежности, до автономічних домагань людности». Коли це й можно сказати про буржуазні класи пануючої нації, то про робітничі—ніколи в світі. Авторам резолюції треба б було тільки пригадати хоть би програми тих політичних партій, які, виступаючи ідеологами російських робітничих масс, вимагають права для кожної нації на самоопределення і протестують проти національного утиску, в якій би формі він не виявлявся, щоб не писати таких нісенітниць.

Як організація націоналістична—У. н. п. звичайно почуває себеріднійшою до української радикально-демократичної партії, яку вона сама ж називає «буржуазною», ніж до укр. соц.-дем. раб. партії. Виясняючи свою позіцію до останньої української організації політичної, У. н. п. заявляє: «що сьчинити з нею розом в тім або иншім разі, зьїзд (партії) признає неможливим». Причини цього: «прихильність у. с.-д. р. п. до централізму, догматизму, нетерпимість і зневажливе відношення до національних питань, навіть недержавних народностей». Всім оцим «гріхам смертним» українські соціал-демократи, на думку У. н. п., навчились у соціал-демократів російських, яких навіть обвинувачують в «огидному фарісействі» що до українського питання. Не будемо зараз спинятись над тим, відкіля переняли укр. соц.-демократи ті «несимпатичні прикмети московського(?) с.-д. руху, — як от догматизм, нетерпимість etc».—Це в даннім разі немає ніякого значіння, бо всі закиди, зроблені У. н. п. українським соц.-демократам, не відповідають дійсности. Знайомство з програмою української соціал-демократичної партії каже нам, що вона обстоює принціпи децентралізації в політичному самоврядуванню, стоячи на національно-терріторіальному погляді; такий самий принціп обстоює вона і в організаційних справах, боронючи організацію робітничих масс по національностям.

Таким чином, закиди в «централізмові», а почасти і «в зневажливому відношенню до нац. питання «недержавних народ-

ностей» одпадають. Той, хто знайомий з виданнями партії[1]), з її органами, ніколи не скаже на неї того, що кажуть «енупісти»; навпаки, він переконається, що прихильники цієї партії української гаряче обстоюють ідею автономії України, убачаючи в ній гарантію для розвитку продукційних сил нашої країни, для невпинного буяння культури українського народа і розвитку класової боротьби українського пролетаріята.

Резолюцію зьїзда У. н. п. про недовірья її до «чистоти принціпів» р. с.-д. р. п. треба вважати необдуманим lapsus-ом, який стоїть в гострій суперечці з дійсністю. Так само треба кваліфікувати і те місце цієї резолюції, де партія заявляє, що «знищення закона 1876 року про заборону української мови, розкріпощення, хоч і часткове українського слова, російська поступова і революційна пресса зустріла могильним мовчанням; а ні слова спочуття радости, що у братнього народа знято з уст важкий ланцюг; російській поступовій пресі і партіям байдуже до долі українського народа».

В цілому резолюції зьїзда У. н. п. проняті націоналістичним, подекуди якимсь хворим духом. Оцінюючи в де-яких випадках становище української дійсности вірно, У. н. п. робить із цієї оцінки зовсім невірні, часто абсурдні висновки, які дають можливість сказати партії, що і по поглядам своїм, і по загальному розвитку своїх членів вона стоїть на досить невисокому рівню. Вражає неповажне, або скоріще, легковажне обгрунтовання програмних позіцій і резолюцій з приводу тих чи инших реальних зьявищ українського громадського життя; ще більше вражає і обурює націоналістичний напрямок партії, який визирає з кожного рядку наведенних і розібранних нами постанов зьїзду, з кожного слова і речення, з яким тільки звертається партія до громадянства.

---

[1]) Див. „Праця“ № 5—6; „Вільна Україна“ ч. 3 і 4; „Демократична республіка“—Львів. 1905 р.

Безперечно, що та течія, репрезентантом якої і ідеологом виступають прихильники У. н. п., есть течія нездорова серед нашого громадянства, практична діяльність котрої утворюватиме вдячний грунт для зросту серед украінського громадянства таких несімпатичних зьявищ, як антисемитизм, русофобство і навіть людожерство до инших національних елементів на Украіні

С. Петлюра.

До 25-літнього ювилею артистичної діяльности Миколи Садовського.

День 30 квітня, коли святковано в Київі 25-літній ювилей одного з корифеїв українського театру — Миколи Садовського, був справжнім святом української сцени, торжеством національної української штуки. В тих щирих, повних гарячого чуття й глибокої поваги до ювилята адресах, якими привитало славного артиста українське громадянство Київа, вилилось разом із тим признання великого значіння українського театру, яко одного з важніщих, поруч з літературою, чинників культурно-громадського життя на Україні. Шановано не самий тільки могутній талант, гордість і красу рідної сцени, шановано свідомого громадського діяча, який серед самих тяжких і несприяючих обставин високо ніс прапор національної штуки і доніс його чистим і світлим до радісних днів національного відродження, коли почали спадати кайдани з українського слова й з української сцени. Коли порівняти з тим, як святкуються ювилеї заслужених діячів у инших народів, більш счастливих своєю історичною долею та обставинами громадського життя, то те святкування, яке відбулось у вечорі 30 квітня в театрі «Товариства Грамотности» у Київі, може здатися скромним. Але коли оцінювати його з точки погляду наших обставин, коли взяти на увагу нашу матеріяльну бідність, мале поширення національної свідомости в кругах інтелігенції, а з другого боку, коли пригадати той щирий відгук,

який зустріло ювилейне свято Садовського серед українських культурно громадських інституцій та публіки, то можемо сміливо сказати, що українці, як зуміли і змогли, достойно вшанували свого славного артиста в день його ювилею.

Українському театрові судилося відограти дуже значну ролю в процесі розвитку національної свідомости й культури на Україні. І ця роля являється тим більш поважною, що розвиток нашого театру припав як раз на ті часи, коли українство терпіло найбільші урядові утиски, коли українське слово було заборонене для публічного вжитку в усіх сферах громадського життя й письменства. І українська сцена була довгий час одиноким місцем, де лунало українське слово і де перед широким світом виявлялась національна українська творчість. Український театр— старе зьявище в житті українського народа. Всім відомі зразки релігійної драми, яка мала велику популярність на Вкраїні ще в XVII столітті і звідти перейшла і до Московщини. Разом з інтермедіями на сцену входила й жива народня течія, і українська мова в них успішно конкурувала з книжно-схоластичною мовою релігійних містерій і драм. Відгуки старої української драми в формі вертепів заховались аж до половини XIX століття. Одночасно з відродженням української художественної літератури на переломі XVIII і XIX століть, відродився до нового життя й український театр: батько нової української літератури був разом і творцем нової української драми. На сцені полтавського театру в 1819 році було у-перве виставлено безсмертну «Наталку-Полтавку», яка й до-нині не сходить з репертуару українських трупп. Перші начинателі й діячі української літератури— Квітка, Костомаров, Шевченко, Куліш—писали драматичні пьеси, і де-які з цих пьес положили основу українському репертуару. В першій половині XIX століття не було ще українських постійних трупп, а ставились українські пьеси аматорами, або артистами російських трупп. На правобережній Україні істнували ще й польсько-українські труппи; більш сістематично почали відбуватись українські спектаклі тільки з початку 70 років (у Київі, Одесі, Харькові, Єлисаветі, Чернигові, Полтаві та ин.

містах). Новина справи, а головно—бідність репертуару, були, певно, одною з причин того, що український театр, яко постійний національно-культурний фактор, виступив на сцену так пізно. За те обставини склались так, що коли на початку 80-х років М. Л. Кропивницький заснував першу постійну українську труппу, зьявився ряд надзвичайно талановитих артистів і енергійних діячів, які одразу поставили молоде діло на твердий грунт і надали йому серьйозний та ідейний характер. Одним з цих діячів, які віддали справі українського театру не тільки свій талан, але й всю свою енергію, всі сили свого інтелекта, був Микола Карпович Садовський, що 1882 року вступив до труппи М. Кропивницького і з цього часу нерозривно звязав своє імя з історією українського театра. Хроніка життя ювилята за останні 25 років, це—хроніка розвитку українського театра, його світлих моментів, його сумних пригод. І коли в глухі часи реакції 80-х років, серед загального пригноблення й тиші, засіяв блискучим світлом новий національний прапор—український театр, розбуджуючи національну свідомість в кругах української інтелігенції, то це в значній мірі—заслуга і М. Садовського. 80-ті роки були тріумфом українського театру, талантам діячів котрого співав дифірамби навіть А. Суворін. Наслідком ріжних причин первісні 2—3 українські трупли роспалися на кілька дрібних трупп, число яких з кожним роком зростало, і разом з росповсюдженням українського театра по всій Росії, став помічатись і його занепад. Великий інтерес, який розбудив наш театр в широких кругах громадянства, почали використовувати всякі людці, які не мали нічого спільного з ідейними змаганнями і не розуміли цих змагань, а коли додати ще спеціяльні цензурні утиски, як от обмеження репертуару пьесами з народнього побуту, заборону пьес історичних та з життя інтелігенції, пьес перекладних, заборону грати на Вкраїні, заборону давати самі українські спектаклі без російських, то нам стане зрозумілим, чому український театр, промайнувши блискучим метеором і одразу занявши поважне місце, яко культурно-національний чинник, уже з 90-х років почав упадати, репертуар його зводився переважно на етно-

графічно побутові пьеси, де на первому плані стояли «гопак та горілка», і замість предмету національних гордощів, український театр скоро зробився предметом суму та вболівань українських патріотів. Велика сила дрібних українських трупп розсипалась по всій Росії, европейській і азіятській, і популярізовала українську пісню й театр. Але більшість цих трупп, що складались з неінтелігентних і малокультурних артистів, зовсім не дбала ні про які ідейні вимоги що до театру і сходила на становище оперетков и х або циганських трупп. Де-які труппи просто почали виставляти російські оперетки, і то самого невисокого розбору. І коли український театр не занепав і не виродився зовсім, коли все ж таки його світлі традиції підтримувались серед 2—3 трупп, то цим ми завдячуємо тому, що на чолі цих виїмкових трупп стояли ідейні люде, творці сучасного українського театру — М. Кропивницький, М. Садовський та Оп. Саксаганський. Їх труппи підтримували серьйозний інтерес і увагу українського громадянства до свого театру, вони служили школою й зразком для діячів народнього українського театру,—надзвичайно інтересного й відрадного зьявища, яке стало помічатись з кінця 90-х років на Вкраїні, в формі аматорських українських вистав по селах. Найбільше часу й праці по організації й орудованню українською зразковою труппою положив поруч з «батьком» нашого театру М. Кропивницьким — Микола Садовський.

Микола Карпович Тобілевич (по сцені — Садовський) походить з родини, що дала українському театрові цілий ряд талановитих діячів: старший брат його — відомий український драматург і артист — Іван Карпенко-Карий, молодший брат — Опанас — не меньш відомий артист — Саксаганський. Микола Карпович родився 1856 року в селі Костоватій, херсонської губернії, де батько його був економом в одному панському маєтку. Молоді роки М. К. пройшли серед сільської обстанови, серед стіхійної атмосфери українського життя. Звідси, мабуть, його глибоке знання народньої мови, глибоке розуміння народньої псіхології, що дало

йому потім спромогу витворити на сцені цілу галерею живих народних типів. На восьмому році М. К-ча віддали до повітової школи в Бобринці, де він пробув два роки. Після того його віддано до херсонської гімназії, а звідти, в залежности од родинних обставин, до єлисаветградської реальної школи. Вже на гімназіяльній лаві в М. К-ча прокинувся інтерес до театру і, як каже в своїм нарисі д-ка Старицька-Черняхівська (Рада, ч. 99), він там уже заложив свій аматорський гурток, який виставляв українські пьеси. Реальної школи скінчити М. К-ові не довелось: в 1876 році розпочалась війна балканських славян з турками, і серед української молодіжі прокинувся рух іти запомогати братам—славянам. Багато пішло тоді молоді у волонтери до славянських повстанців, а трохи згодом, коли й Росія оповістила війну з турками,— до російської армії. Серед них був і М. К. 1877 року вступив він волонтером до 56 піхотного Житомирського полка, що стояв тоді в Бендерах. Полк цей пішов на війну, і разом з ним М. К. перебув усю кампанію, перейшов Дунай, боронив Шипку від Сулеймановської армії, побував у Константинополі. Повернувся М. К. до Росії в чині офіцера, кавалером георгієвського хреста. Свої враження з турецького походу через багацько років пізніще списав він у дуже цікавих споминах, друкованих торік у «Літературно-Науковому Вістнику». Ця ж війна натхнула його написати і перший літературний твір—поему «Шипка» (надрюковано в збірнику «Рада» 1883 року [1]). Повернувшися з війни, М. К. попереду перебував де-який час у Київі, де близько познайомився з місцевим українським товариством, а потім знов переїхав до Бендер, де служив при полку два роки. В Бендерах склався тоді невеликий аматорський гурток, який ставив переважно українсь-

---

[1]) Перу М. К-ча належить переробка драми Писемського „Горькая судьбина“, під назвою „Никандр Безщасний“; він же переробив для сцени „Єнеїду“ Котляревського в комедію на 4 дії і гоголівську „Повѣсть о томъ, какъ поссорился Иванъ Ивановичъ съ Иваномъ Никифоровичемъ“. Останніми часами він переклав „Ревизора“ Гоголя на українську мову.

кі пьеси. Тут перебувала тоді і робила перші кроки на сцені, яко аматорка, М. Заньковецька. Молодий офіцер мав великий успіх на сцені, і всі почали пророкувати йому славну будучність. Все промовляло в ньому за тим: і чудова гра, і прекрасний баритоновий голос, і показна гарна постать. В душі М. К-ча почалось вагання. Його з непереможною силою потягло на сцену, і цей запал до театра переміг нарешті всі инші інтереси: 1881 року М. К. покинув військову службу і через кільки місяців після цього уже вступив до труппи Ашкаренка, що грала тоді в Кременчуці. В цій труппі був і давній знайомий М. К-ча, його земляк Марко Кропивницький. В 1882 року Кропивницький разом з М. К-чем складають власну *українську* труппу, здобувши незадовго перед тим дозвіл у Лоріс-Мелікова давати українські вистави, заборонені для професійних трупп по указу 1876 року. 1882 рік одкриває собою нову еру в історії українського театра, звязану з самих перших своїх днів з імям М. К-ча. До цієї труппи вступили: М. Заньковецька, Вірина, Маркова, Світлов-Стоян. З 1883 року орудовання труппою взяв на себе М. Старицький і давав з нею вистави по великих містах України, почавши з Києва. В тому ж таки році вступили до труппи нові великі сили, брати М. К-ча — Іван (Карпенко-Карий) та Опанас (Саксаганський). Труппа мала величезний успіх. У 1885 році на чолі труппи знову став Кропивницький. В її складі були крім нього: М. К., Заньковецька, Саксаганський. В 1886 році ця труппа побувала в Петербурзі і викликала там справжній фурор. У 1888 році труппа роспалася і з неї виділилося цілих 3 труппи: Садовського (куди увійшли головні сили — Заньковецька, Затиркевич, Мова, Левицький, Загорський та др.), Кропивницького і Саксаганського. 10 років стояв М. К. на чолі власної труппи. Серед того занепаду, який розпочався в українському театрі в ці часи, коли намножилась велика сила українських трупп, труппа М. К-ча оставалась взірцевою для всіх инших; серед обмеженого українського репертуара він вибірав пьеси, які не принижували повагу українського театра, постановка пьес відзначалась серьйозним характером, без грубого шаржування і пересади. Його труппа була

справжньою школою для починаючих сил і зразком для инших трупп. Можно сміливо сказати, що «время люте» українського театра перебув М. К. з честю і підтримав ідейні традиції рідної сцени. В 1898 році М. К. зьеднався з своїми братами, Іваном К-чем та Опанасом К-чем, і вони знов почали орудовати одною великою спільною труппою. На де-який час вступали до них і М. Заньковецька з М. Кропивницьким. Ці часи воскресили тріумфи 1885—86 років.

В 1905 році М. К-ча закликано до Галичини на посаду директора тамошньої української трупци. Разом з ним поїхала на гастролі і М. Заньковецька. Не вважаючи на те, що в Галичині істнує всього одна українська труппа, яка одержує субсідію від сейму, галицько-український театр ніколи не стояв на тій височі, на якій стоять навіть другорядні українські труппи в Росії. Ні талантів, ні школи, ні навіть репертуару, який відповідав би тим вимогам, які можна поставити до одинокої субсідованої труппи (невважаючи на те, що в Галичині український театр сливе не зазнає ніяких обмежень). Про низький рівень галицького театру писали й самі галичане, наприклад Ів. Франко (В Літ.-Н. Вістнику). М. К. за час свого побуту в Галичині (1905-6 роки) положив чимало пильної режісерської праці для вироблення доброї сценичної школи, для обновлення репертуару новими українськими пьесами, для очищення галицького театру од засмічення його німецько-польськими оперетковими пьесами.

Повернувшись з Галичини, М. К. заснував на Україні нову труппу, зложену переважно з молодих сил. Це найкраща зараз українська труппа. З нею М. К. грав останній сезон у Київі. У свій репертуар ця труппа ввела деякі новини, між иншим, і перекладні пьеси. В останні часи в українській пресі (переважно на сторінках «Ради)» почали все частіще й частіще озиватись голоси за потребою обновити український репертуар перекладами світових пьес західноевропейських і російських, які більше відповідають характеру сучасного моменту і більше цікаві для нашого громадянства. Разом і з тим роблено переоцінку старих українських пьес, приходячи до висновку, що більшість їх пе-

рестаріла і не задовольняє вже сучасного глядача. М. К. пильно прислухається до цих голосів, але вважає, що не можно одразу робити перевороту, бо це було б понад сили для теперішніх українських артистів, що виховались на народньому українському репертуарі і не можуть раптом перейти виключно на так звані «салонні пьеси». Проте М. К. намагається поставити свою труппу на новий шлях і поступнево вводити у свій репертуар чім далі то все більше нових і перекладних пьес. Він марить про широкий і всебічний розвиток українського театру, про те, щоб зробити його справді храмом національної української штуки, придбати йому таке значіння, яке має, наприклад, театр російський. В цьому бажанні на стороні М. К-ча всі сімпатії українського громадянства.

Ми в коротких рисах спробували накреслити діяльність М. К-ча яко режісера і орударя українськими труппами. Заслуги його на цім полі стали цілком ясні широкому громадянству тільки тепер, коли преса зазначила їх і виявила перед українськими читачами. Ці заслуги будуть достойно оцінені істориком української культури й української самосвідомости, для якої праця М. К-ча над українським театром зробила дуже багато. За те як артист М. К. відомий по всій Україні і далеко по-за її межами. Імя його стоїть в ряді найбільших сучасних артистів усього світу. І коли слава його обмежується тільки Росією та Галичиною, то це через те, що М. К-ч артист *український*: він добровільно й свідомо присвятив себе рідній сцені, зрікшись «великих і богатих милостей», які йому обіцяно, коли закликано на російську (навіть на імператорську) сцену. Він наш, неподільно наш, і втративши, може, через те всесвітню славу, він заслужив собі найбільшу пошану од рідного громадянства.

«Як артист, говорить д-ка Старицька-Черняхівська, Садовський—глибоко національний український талант. Краса його—його народність. Кожний художник-маляр має свій власний колоріт, і той колоріт надає відому красу й орігінальність його творові. Такий колорітний артист і Садовський. По силі драма-

тичноі передачі псіхології людини, по колорітности гри,—він має мало рівних собі серед артистів російських. Це чисто українcький національний талант. Цими словами ми не хочемо сказати, що талант Садовського обмежується виконанням самих народних типів: хто бачив Садовського у «Богдані Хмельницькому», у «Саві Чалому», у «Бондарівні», той знає, як оживає в його передачі тип українського козака, що лишив свій образ у думах, у народних піснях; хто бачив його в водевілі «Ковбаса та чарка», той бачив живого українського підпанка; навіть статський совітник Михайло в «Суеті» виходить у Садовского типічнійшім «тоже малороссом»...

«Особлива прикмета таланту М. К-ча, говорить другий автор, [1]) є в тому, що він у кожній ролі перш за все дає загальний тип. В його артистичних креаціях коли й не стає часами детального, філігранного розроблення, за те завжди дивує надзвичайна цілість загального типу,—він перш за все звертає увагу на загальні типові риси кожної ролі,—він переважно талант сінтетичний, коли можно так висловитись. М. К-ч—артист на дуже драматичні ролі, переважно в цих ролях він не має собі конкурентів».

В галереї типів, утворених М. К-чем ми бачимо перш за все ряд історичних фігур, які оживають в інтерпретації великого артиста і яким він надає риси, властиві, як ми знаємо з історії, тим фігурам: Мазепа, Богдан Хмельницький, Сава Чалий стоять як живі в уяві кожного, хто мав велике естетичне задоволення бачити М. К-ча в цих ролях. Героїчні ролі козаків (Степан у «Невольнику», Тарас у «Бондарівні») виходять у М. К-ча як найкраще, чарують глядача стихійною силою, яка так і бье з кожного руху, з кожного слова цих фігур, що переносять нас у далекі часи безпосереднього виявлення могутньої духовної та фізичної сили типів, утворених тогочасним українським життям. Таке ж глибоке враження робить М. К-ч і в побутових ролях,

---

[1]) Карифеи украинской сцены. К. 1901.

як драматичних (Дмитро Ковбань в «Несудилось», Лейба в «Жидівці-Вихрестці», Панас у «Бурлаці» та ин.), так і комічних (Микола в «Наталці-Полтавці», Мартин Боруля, Самрось—«Дві сімьї», старшина в «По ревизії). Гра М. К-ча—прекрасна артистична школа, на якій виховався ряд талановитих сучасних артистів українського театру.

Всі заслуги М. К. як українського сценічного діяча були прекрасно схарактерізовані в адресах, читаних на святкуванні його 25-літнього ювилею. В оцінці його діяльности зійшлись ріжні українські інституції та окремі особи, що взяли участь в ювилейному святкованню.

Святкування ювилею було призначено на 30 апріля, в той самий вечір, коли відбувся й бенефіс М. К., одночасно з прощальною виставою трупи на закінчення зімового сезону в театрі Товариства Грамотности у Київі. Місцеві київськи газети — українська «Рада» і російські «Кіевскій Голосъ» та «Кіевская Мысль» присвятили в цей день статьї ювилятові і подали його портрети. У вечорі мали йти пьеси: уривок з «Богдана Хмельницького», «Зімовий вечір» і «По ревизії». Після першого акту на сцену виступили депутації, вийшла вся трупа і почалось читання адрес та привітань. Були прочитані адреси від: 1) трупи М. К. Садовського, 2) трупи О. Саксаганського, 3) українського громадянства міста Київа, 4) «Наукового Товариства імени Шевченка» у Львові, 5) «Товариства прихильників української літератури, науки і штуки» у Львові, 6) редакції «Літературно-Наукового Вістника», 7) товариства «Просвіта» у Київі, 8) Київського «Общества Грамотности», 9) редакції «Рада», 10) Музично-драматичної школи Миколи Лисенка в Київі, 11) студентської української громади київського університета, 12) Ніжинської української шкільної молоді, 13) Української громади київської Духовної Академії, 14) Кружка аматорів у Чернигові, 15) групи євреїв-націоналістів у Київі. Од редакції місячника «Україна» було прочитано таке привітання:

«Високоповажний Добродію, Микола Карпович! В той день, коли справляється святкування 25-літньої Вашої праці на тяжкій дорозі української сцени, коли разом з цим пригадуються всі тернисті шляхи, по яких мусила ступати в ці годи усяка культурна робота на Україні,—журнал «Україна», як наслідник журнала «Кіевская Старина», що, 25 год стоючи на обороні інтересів рідного краю, був свідком всієї праці земляків для добування кращої долі своїй неньці, не може не відгукнутись до Вас, Дорогий земляче, з своїм сердечним привітанням, не може не сказати Вам од щирого серця: *велике спасибі* славетному артистові, великому борцеві в обороні рідного слова, щирому робітникові на дорогій всім нам ниві національного розвою Вкраїни».

Разом з читанням адрес було піднесено ювилятові кільки дарунків—вінки й великий його портрет олійними фарбами, роботи художника Проценка. Після адрес було прочитано привітання, надіслані з ріжних місць по телеграфу од: 1) Драматичного гурта на заводах Ельворті в Єлисаветграді, 2) труппи Левицького з Александрії, 3) сімьї Русових з Петербурга, 4) труппи Сагатовського, 5) редакції «Рідного Краю», 6) редакції «Світової Зірниці», 7) М. Аркаса, 8) товариства «Просвіта» в Миколаїві, 9) товариства «Просвіта» в Чернигові, 10) редакції журн. «Въ мірѣ искусствъ», 11) М. Кропивницького та багато инших. Було надіслано чимало листів, але їх уже не читано. Численна публіка, що зьявилась на ювилейну виставу, з ентузіазмом вітала М. К., гарячими оплесками зустрічала кожне привітання, і це читання адрес, повних самих щирих висловів і високої оцінки заслуг ювилята, зустрінуте з гарячим співчуттям усією публікою, послужило доказом того духовного звязку, який витворився між великим діячем української сцени і його широкою авдіторією.

Ювилей застав М. К. в повному розцвіті сил, серед енергійної праці на користь тому ділові, якому він прослужив чверть віка. І єсть повні підстави сподіватись, що й дальша його робота буде так само користна, — і навіть більш успішна серед по-

вих вільніщих обставин громадського життя на Україні, як і все попереднє служеннє його рідному народові. Те гаряче співчуття й глибоке признання, яким зустріло українське громадянство перший чвертьвіковий ювилей Миколи Карповича, нехай послужать йому моральною підпорою для дальшоі праці!

Д. Дорошенко.

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ

та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

ІЮНЬ

1907.

У КИЇВІ
1907.

З м і с т.

ЧАСТИНА I.

ЧАСТИНА II.